

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

На правах рукопису

ПЕТРОВА ТЕТЯНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 811.161.2'373.46:631.6

**ФІТОМЕЛІОРАТИВНА ТЕРМІНОЛОГІЯ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ
В ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ КОМБІНОВАНОГО ТИПУ**

Спеціальність 10.02.01 — українська мова

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Філон Микола Іванович,
кандидат філологічних наук,
доцент

Харків — 2016

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Теоретичне підґрунтя дослідження фітомеліоративної термінології.....	13
1.1. Термін як об’єкт лінгвістичного аналізу	13
1.2. Термінологія як система.....	18
1.3. Зміст поняття «фітомеліоративна термінологія».....	24
1.4. Термінологічна лексикографія	27
Висновки до розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. Українська фітомеліоративна термінологія: склад, структура та шляхи формування	41
2.1. Склад фітомеліоративної термінології.....	41
2.2. Структура фітомеліоративних термінів.....	44
2.3. Шляхи формування фітомеліоративної термінології.....	52
2.3.1. Термінологізування загальноживаної лексики.....	52
2.3.2. Лексико-семантичне термінотворення	54
2.3.3. Ретермінологізування спеціальної лексики інших наук	67
2.3.4. Морфологічне термінотворення	71
2.4. Системні відношення у фітомеліоративній термінології.....	83
2.4.1. Родо-видові відношення	84
2.4.2. Синонімічні відношення	89
2.4.3. Антонімічні відношення	93
Висновки до розділу.....	97
РОЗДІЛ 3. Норма й варіантність у термінології фітомеліорації.....	100
3.1. Поняття «норма» в термінології.....	100
3.2. Проблеми внормування фітомеліоративної термінології.....	108
3.3. Варіантні номінації у фітомеліоративній термінології	116
3.3.1. Фонематичні варіанти	118
3.3.2. Морфологічні варіанти	123

3.3.3. Словотвірні варіанти	125
3.3.4. Синтаксичні варіанти.....	134
Висновки до розділу.....	136
РОЗДІЛ 4. Засади й принципи укладання словника фітомеліоративної термінології комбінованого типу	138
4.1. Поняття про термінологічний словник комбінованого типу.....	138
4.2. З історії репрезентування фітомеліоративної термінології у словниках 20–30-х років ХХ ст.	140
4.3. Макроструктура комбінованого словника	146
4.4. Поняття «мікроструктура словника» й «термінологічна стаття»	150
4.5. Структура термінологічної статті	151
4.5.1. Заголовний термін	153
4.5.2. Репрезентування варіантів	155
4.5.3. Лінгвістична характеристика	159
4.5.4. Дефініція	167
4.5.5. Репрезентування системних відношень	171
Висновки до розділу.....	186
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	194
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	224

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

док.	доконаний вид дієслова
Зн. в.	знахідний відмінок
ІУНМ	Інститут української наукової мови
М. в.	місцевий відмінок
мн.	множина
Н. в.	називний відмінок
недок.	недоконаний вид дієслова
неперех.	неперехідне дієслово
ЛСГ	лексико-семантична група
ЛТГ	лексико-тематична група
О. в.	орудний відмінок
од.	одиниця
одн.	однина
перех.	перехідне дієслово
Р. в.	родовий відмінок
спец.	спеціальне слово
СУМ-11	Словник української мови: в 11 т.
СУМ-20	Словник української мови: у 20 т.
табл.	таблиця
ТАП	термінологічна антонімічна пара
ТАСО	термінологічне антонімічно-синонімічне об'єднання
ТС	терміни-словосполучення
ТСГ	терміно-семантична група

ВСТУП

Для сучасного термінознавства актуальним є цілісний різноаспектний аналіз окремих терміносистем. В українському мовознавстві найбільш ґрунтовно досліджено термінологічні системи автоматизації, біології, екології, економіки, землеустрою та кадастру, інформатики, комп'ютерної техніки, медицини, правознавства, політології, хімії та ін. У полі зору науковців перебувають численні питання стосовно:

- джерел формування й шляхів поповнювання окремих терміносистем (О. Андріянова [2], Г. Бевзо [7], С. Булик-Верхола [25], О. Кримець [122], Т. Кравченко [120], Є. Купріянов [128, 129], О. Кучеренко [130], Н. Литвиненко [144], Ф. Нікітіна [171], О. Романова [207, 208, 209], О. Стишов [233], Д. Шапран [265] та ін.);

- складу й структури різногалузевої спеціальної лексики (Н. Біян [13], Л. Думанська [69], Л. Малевич [149], М. Разумейко [200], О. Чуєшкова [263] та ін.);

- системної організації термінології (Н. Книщенко [98], Є. Ковкіна [104], О. Колган [106], І. Кочан [116], Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк [177], М. Процик [195], Р. Снігир [227], Т. Соколовська [228], Л. Халіновська [252], І. Черненко [261], О. Южакова [274], Я. Яремко [279] та ін.);

- норми й варіантності в термінології (Н. Библюк і Р. Рожанківський [11], Л. Боярова [15; 17; 18], С. Дорошенко і М. Дорохов [61], І. Кочан [114, 115], О. Литвин [141], І. Ментинська [160], О. Радченко [198], О. Романова [206, 212], Л. Харчук [253] та ін.);

- питань стандартизації (М. Гінзбург, Л. Іщук, Є. Кобилянський, С. Коваленко, С. Левіна, Б. Ярмолюк [193], В. Дерев'янка [59], О. Камінська [89], О. Мартиняк [152], Б. Рицар і М. Микульчик [203], Я. Юзьків [277] та ін.).

Важливим складником спеціальної лексики сучасної української мови є меліоративна термінологія. Це одна з найдавніших і водночас сучасних українських терміносистем, що відображає поняттєвий апарат науково-прикладної дисципліни, сформованої на межі кількох наук. «Фітомеліорація – напрям прикладної екології,

який включає дослідження, прогнозування та використання рослинних систем для поліпшення геофізичних, геохімічних, біотичних, просторових і естетичних характеристик довкілля, проектування і створення штучних рослинних угруповань (включаючи цілеспрямоване використання природного фітоценотичного покриву) із високими перетворювальними властивостями» [300:13].

Поступальний рух українського мовознавства пов'язаний не лише із залученням до аналізу нових лінгвістичних об'єктів, але й окресленням якісно нових їхніх параметрів. На сьогодні надзвичайно важливим видається розгляд певної терміносистеми як складного цілого, що характеризується особливостями своєї будови та загальним складом. Першочергового аналізу потребують визначення меж фітомеліоративної термінології, з'ясування її структури, характеристика системних відношень, виявлення й опис джерел розвитку, здійснення предметно-тематичної класифікації термінів.

Науковці вже зверталися до висвітлення окремих питань меліоративної термінології. Зокрема, Л. Малевич у дисертаційному дослідженні «Становлення і розвиток української гідромеліоративної термінології» [151] розглядає в описовому та історичному аспектах термінологію гідромеліорації XI – XX ст. і, застосовуючи системно-функціональний підхід, характеризує її склад і структуру, визначає основні тенденції розвитку. Т. Троцюк на матеріалі української і німецької гідромеліоративної термінології аналізує концептуальну структуру терміна, досліджує його родо-видові зв'язки [239]. Інші термінологічні підсистеми меліорації залишаються поза увагою українських науковців. Термінологія фітомеліорації не отримала цілісного й усебічного монографічного опису в українському мовознавстві.

Наукова значущість спеціального аналізу фітомеліоративної термінології зумовлена низкою теоретичних і практичних чинників. По-перше, вивчення термінології фітомеліорації у всій сукупності її складників дає змогу з'ясувати важливі питання щодо системної організації цієї терміносистеми, джерел, шляхів та способів її розвитку й поповнення, особливостей семантики та структури окремих термінів. По-друге, вважаємо перспективним аналіз фітомеліоративної

термінології в термінографічному аспекті, її дослідження з погляду нормалізування і стандартизування та відповідності нормам української мови, обґрунтування теоретичних засад укладання нового типу словника, що комплексно репрезентує термінологію галузі.

Сучасні термінологічні галузеві словники потребують поєднання кращих традицій української термінографії та новаторського підходу до добирання й лексикографічного опрацювання термінологічної лексики. Серед сучасних праць, присвячених питанням теоретичної лексикографії, відомі студії О. Демської [56], В. Дубічинського [63, 65, 67], Н. Зубець [82], В. Широкова [269] та ін. Українські науковці приділяють увагу вивченню питань практичної термінографії, зосереджуються на обґрунтуванні принципів укладання термінологічних словників різного типу, визначенні засад та параметрів формування об'єктів лексикографічного параметризування, розробленні правил побудови словникової статті (В. Гайдучок, О. Дерпак [37]; В. Гончарук [42]; Н. Гордієнко [43]; І. Дуцяк [70]; О. Зайцева [80]; Є. Купріянов [129]; О. Минзак [164]; Л. Полюга [186]; Б. Рицар, Л. Сніцарук, Р. Мисак [204]; Л. Симоненко [221, 222]; О. Тараненко [332], В. Широков [269] та ін.).

Відсутність у сучасній українській термінографії фітомеліоративного словника зумовлює не лише загальнотеоретичну, а й практичну актуальність та значущість дослідження означеної теми. Виникає необхідність теоретичного обґрунтування нового типу лексикону, створення якого продиктовано потребами галузі й практики, – комбінованого словника фітомеліоративної термінології. Словник комбінованого типу покликаний дати читачеві комплексні відомості про сучасний стан національної галузевої терміносистеми. Термінологічне видання сприятиме не лише систематизуванню, нормалізуванню та стандартизуванню національного термінофонду, а й подальшому розвитку української літературної мови.

Отже, **актуальність** теми дисертаційної роботи зумовлена потребою:

а) комплексного опису окремої галузевої термінологічної підсистеми, необхідного для з'ясування закономірностей функціонування й розвитку важливих складників спеціальної лексики;

б) систематизування та внормування термінологічної лексики, зокрема фітомеліоративної;

в) вироблення теорії укладання нового типу словника галузевої термінології, який може бути для фахівця ефективним засобом розв'язання низки практичних завдань.

Мета роботи полягає в з'ясуванні особливостей системи й структури фітомеліоративних термінів та розробленні базових принципів і засад укладання комбінованого термінологічного словника фітомеліорації.

Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) описати склад фітомеліоративної термінології;
- 2) розглянути структуру термінів фітомеліорації;
- 3) дослідити джерела, шляхи й способи творення фітомеліоративних термінів;
- 4) проаналізувати системні відношення у фітомеліоративній термінології;
- 5) схарактеризувати фітомеліоративну термінологію в нормативному аспекті;
- 6) дослідити явище варіантності фітомеліоративних термінів у діахронному та синхронному вимірах;
- 7) розглянути термінологічні словники й виділити в них лексикографічні параметри репрезентування галузевих термінів та системних відношень у термінології;
- 8) розробити принципи й засади укладання комбінованого фітомеліоративного словника, спираючись на результати дослідження галузевих термінів.

Об'єктом дослідження є фітомеліоративна термінологія сучасної української мови.

Предмет дослідження – склад і структура термінології, системні відношення, норма й варіантність у термінології фітомеліорації та її параметризація в термінологічному словнику комбінованого типу.

Джерелами фактичного матеріалу є загальномовні словники української мови [289, 296, 297, 327, 330, 331], тлумачні термінологічні галузеві словники [286, 290, 291, 292, 298, 305, 326, 329, 336, 338], перекладні словники наукової лексики [299, 314, 317, 318, 319, 324, 326, 333, 344 та ін.]; нормативні документи, енциклопедії, енциклопедичні довідники та навчально-методичні видання для студентів вищих

навчальних закладів [300, 301, 302, 304, 313, 322, 340, 342]; додаткові джерела з мережі Інтернет [306, 343, 345] та ін. Усього використано 60 джерел, серед них 27 основних, із яких методом суцільного вибирання вилучено понад 4 000 термінів.

Методи дослідження. У дисертації застосовано такі методи наукового аналізу:

1) **описовий метод** для класифікування та систематизування мовних одиниць фітомеліоративної термінології в сучасній українській мові, характеристики шляхів і джерел формування, особливостей розвитку фітомеліоративної термінології, а також для створення термінологічних статей комбінованого словника термінів фітомеліорації;

2) елементи **методу кількісного аналізу** для визначення співвідношення термінів, різних за джерелами походження, кількісним виявом, способом творення (термінологізуванням загальноживаної лексики, ретермінологізуванням спеціальної лексики інших наук, лексико-семантичним і морфологічним), установлення частоти використання лексикографічних параметрів репрезентування фітомеліоративних термінів у словниках 20-х – початку 30-х років ХХ ст.;

3) **метод дефінітивного аналізу** для дослідження плану змісту українських фітомеліоративних термінів, уточнення їхньої семантичної структури;

4) **метод структурно-семантичного аналізу** для вивчення семантичних особливостей термінів, компонентної структури їх значення;

5) **метод логіко-поняттєвого аналізу** для відображення цілісної структури досліджуваної термінологічної підсистеми і встановлення системних зв'язків між термінологічними групами та між термінами окремих груп;

6) **порівняльний метод** для висвітлення мовних явищ у синхронному та діахронному аспектах, зокрема для простеження взаємодії норми й варіантності, наявності / відсутності антонімічних, синонімічних, родо-видових відношень;

7) **лексикографічний метод** для аналізу словників, а також для визначення та характеристики лексикографічних параметрів комбінованого фітомеліоративного словника.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з комплексною науковою темою кафедри української мови

філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Аналіз системи рівнів української мови XVIII – XXI ст.». Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 1 від 21 вересня 2012 р.).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній:

1) уперше в українському термінознавстві здійснено комплексне дослідження сучасної української фітомеліоративної термінології;

2) шляхом залучення до аналізу репрезентативної джерельної бази (словників різного типу, підручників, посібників, нормативних документів) методом суцільного вибирання окреслено кількісні межі фітомеліоративної термінології та визначено її внутрішньогалузеву організацію (трав'яної і лісової термінологічних підсистем із поділом лісової на терміни агролісомеліорації, зоолісомеліорації та гідролісомеліорації);

3) з'ясовано склад, структуру, джерела й шляхи формування термінології фітомеліорації;

4) визначено структурно-семантичні особливості термінів фітомеліорації та описано їхні гіперо-гіпонімічні, антонімічні, синонімічні зв'язки;

5) запропоновано принципи й параметри репрезентування фітомеліоративної термінології, що раніше не були використані сукупно в українських галузевих словниках: наголос, варіанти, ремарки, етимологічна довідка, дефініція, полісемічні зв'язки, синонімічні, родо-видові й антонімічні відношення;

б) розроблено структуру комбінованого галузевого паперового словника, що комплексно описує організацію терміносистеми й системні відношення між термінами.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає а) у доповненні знань про особливості формування фітомеліоративної термінології, взаємодію в ній питомих і чужомовних одиниць, структуру й семантику фітомеліоративних термінів, їх класифікаційні відношення; б) у розширенні сучасного розуміння особливостей вияву мовної норми в термінології, термінів-варіантів; в) у з'ясуванні організації

галузевої терміносистеми, парадигматичних і епідигматичних зв'язків у ній; г) в обґрунтуванні базових складників термінологічного словника комбінованого типу, зокрема терміно статті, заголовного терміна, принципів репрезентування термінів та відображення системних відношень у словнику; г) у виробленні рекомендацій щодо в нормування української фітомеліоративної термінології.

Практичне значення дисертаційної роботи. Основні положення та результати роботи можуть бути застосовані під час викладання курсів «Лексикологія», «Морфеміка та словотвір», «Українська мова фахового спрямування», у спецкурсах та спецсемінарах, присвячених проблемам сучасної української термінології. Матеріали роботи можуть бути також використані для написання монографій, підручників, посібників із термінознавства й термінографії, під час розробляння й укладання термінологічних словників. Подані в дисертації узагальнення можуть бути корисними для подальшого аналізу питань нормування сучасної української фітомеліоративної термінології.

За результатами проведеного дослідження буде укладено «Словник фітомеліоративних термінів», розрахований на широке коло користувачів:

- студентів сільськогосподарських, лісогосподарських та архітектурних спеціальностей, а також значну групу фахівців, які працюють у галузі екології та охорони довкілля, філологів-викладачів, які працюють із вузькоспеціальною термінологією;

- лексикографів і термінографів, які розробляють теоретичні питання укладання галузевих термінологічних словників;

- студентів-філологів, які вивчають курси термінознавства, теоретичної та практичної термінографії та ін.

Апробація роботи. Основні положення дисертації знайшли своє відображення в доповідях на наукових і науково-практичних конференціях: IV Міжнародній науковій конференції «Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії» (м. Харків, 8–9 квітня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «III Міждисциплінарні гуманітарні читання» (м. Київ, м. Переяслав-Хмельницький, 6–7 червня 2014 р.), XXIII Міжнародній

науковій конференції «Мова і культура» імені проф. Сергія Бураго (м. Київ, 23 – 25 червня 2014 р.), Міжнародній науковій конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2014» (м. Львів, 25 – 27 вересня 2014 р.), X Міжнародній науковій конференції «Українська термінологія і сучасність» (м. Київ, 22 – 24 квітня 2015 р.); Міжнародному науковому симпозиумі «Славянская терминология сегодня» (Сербія, м. Белград, Сербська академія наук і мистецтв, 11 – 13 травня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих науковців «Історичні, мовні, філософські і методологічні тенденції розвитку сучасної освіти» (м. Харків, 4 – 5 грудня 2014 р., 3 – 4 грудня 2015 р., 7 – 8 квітня 2016 р.), науково-практичній конференції викладачів, аспірантів і студентів «Іноземні мови у професійному спілкуванні» (м. Харків, 6 – 7 квітня 2016 р.). Окрім того, результати дослідження були апробовані в доповідях на XVII науково-методичній конференції науково-педагогічних працівників Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва «Сучасні концептуальні підходи до формування змісту підготовки фахівців аграрного профілю» (м. Харків, 23 – 26 червня 2008 р.) та підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва (м. Харків, 22 – 25 січня 2013 р., 22 – 25 січня 2014 р., 23 – 24 березня 2016 р.), а також на конференції, присвяченій 200-річному ювілею від дня народження Великого Кобзаря «Віковічна скарбниця генія Т. Г. Шевченка» (м. Харків, 13 березня 2014 р.). Результати дослідження були апробовані в процесі викладання навчальної дисципліни «Українська мова фахового спрямування» для студентів Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва.

Публікації. Основний зміст роботи відбито в одноосібних 11 статтях (дев'ять із них розміщено в провідних фахових наукових виданнях, одна – в іншому виданні, одна – у закордонному) та в 10 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (283 найменування), списку джерел (64 назви). Повний обсяг роботи становить 229 сторінок, текстова частина – 193 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІТОМЕЛІОРАТИВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

1.1. Термін як об'єкт лінгвістичного аналізу

Термінологія є ядром мови науки. На сьогодні вона привертає все більшу увагу українських та зарубіжних дослідників, які термінології як науковій дисципліні «<...> відводять одне з пріоритетних місць у системі наукових дисциплін» [148]. В Україні початок термінологічної діяльності як самостійного наукового напрямку більшість науковців пов'язує з роботою Українського Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка за участі І. Верхратського, О. Курило, В. Левицького, О. Огоновського, І. Пулюя, С. Рудницького та ін. Виробленню національної нормативної термінології сприяло об'єднання гуртків, товариств, організацій, різних секцій і підсекцій термінологічних комісій, а особливо створення Інституту української наукової мови (на чолі з академіком А. Кримським). Завданням Інституту було продовження традицій термінологічних комісій, розвиток національних терміносистем. У статті Т. Секунди «Про принципи складання української технічної термінології», опублікованій 1930 року, сформульовано основні засади творення української термінології та її ознаки: «термінологія повинна бути народною; у разі відсутності готового терміна в народній мові треба створити його з власномовних морфем; лише у разі непридатності новоствореного терміна запозичувати наукову назву з мови-джерела; термін має бути зрозумілий; назва поняття має бути точна й однозначна; термін повинен бути придатний для творення похідних термінів; термін має бути доброзвучний і економний» [214:12].

У подальші роки в радянський період українська термінологія як частина наукового дискурсу лінгвістики значною мірою зазнала впливу наукових ідей двох

російських мовознавців Д. Лотте та Г. Винокура, які формулюють проблемні питання, що й нині потребують свого обговорення та розв'язання: лінгвістична сутність терміна, його природа й організація; співвідношення між термінологією та номенклатурою та ін. Зокрема Д. Лотте в 1931 році публікує статтю щодо проблем стандартизування термінології, а в своїх подальших роботах зосереджується на питаннях термінотворення, запозичення термінологічної лексики, створення поняттєво-термінологічних систем і проблемах перекладу науково-технічних термінів. Учений вважає, що впорядкування технічної термінології необхідне для усунення її істотних недоліків: багатозначності, синонімії, неточності, «наявності термінів, які не мають твердо фіксованих значень, зайвої завантаженості чужомовними термінами, відсутності системності в побудові термінів» [146:8].

У 30–60-х роках минулого століття виокремлюються два напрями лінгвістичного визначення терміна. Перший напрям розвивається в річищі термінознавчих поглядів Д. Лотте, відповідно до яких зіставляються слово й термін, визначається їхня природна семантична неподібність і акцентуються відмінні ознаки терміна – однозначність, точність, умотивованість та ін. [112:29; 251:228]. Прихильники цього напрямку головною і єдиною функцією терміна вважають номінативну, що відбиває його абстрактність і символічність [175:41; 280:151]. Як наслідок виникає розуміння термінологічної одиниці як «абсолютного терміна» [81:29]. Другий напрям продовжує традиції термінознавчої школи Г. Винокура, представники якої називають терміни «особливими знаковими одиницями, які вживаються для вираження спеціальних понять» [173:21] і виділяють функціональну ознаку терміна – дефінітивність («Термін – це слово, яке має спеціальне, суворо окреслене значення в тій чи іншій галузі знання») [26:57].

Термін як мовна одиниця досліджений у найрізноманітніших аспектах у працях українських та зарубіжних науковців, проте єдиної загальноприйнятої назви спеціального поняття певної галузі науки, техніки, суспільного життя, мистецтва на сьогодні немає. Учені використовують різні номінації, зокрема «термін», «термінологічна лексема», «термінологічна

одиниця», «термінологічна лексична одиниця», «термінологічна назва», «термінологічне найменування», «науковий термін», «науково-технічна назва», «термінологічна одиниця», «терміноодиниця», «спеціальний термін», «спеціальна лексема», «спеціальне слово», серед яких найбільш вдалою і доцільною, на наш погляд, є номінація термін.

На початку XXI ст. збільшується кількість наукових робіт і навчальної літератури, відповідно виникає потреба аналізу стану й розвитку термінології. У цей період мовознавці досліджують сучасний український термін як особливий мовний знак серед лексем національної мови, звертають увагу на його семантику, особливості вияву парадигматичних відношень у термінології, генезис, будову й структуру, системні зв'язки, дублетність і варіантність, що потребують унормування, уніфікування, кодифікування та ін.

Сучасна термінологічна наука вийшла на новий рівень свого розвитку. Вона продовжила термінознавчі традиції, але більшою мірою зазнала змін, переосмислила й виробила нові погляди [див.:210:56–57]. Дослідники допускають, що терміном може бути і слово, і словосполучення, і аббревіатура, і символ, і поєднання слова й букв-символів, а також поєднання слова та цифр-символів. Ключовим у визначенні терміна є дотримання «триєдиної основи терміна – предметне знання, логічне осмислення і мовне вираження» [235:17], а також його зв'язок зі спеціальним поняттям та системою понять.

У процесі розвитку наукових уявлень про термін дослідники акцентують його функції: 1) номінативну функцію (полягає в позначенні спеціального поняття певної спеціальної галузі людської діяльності) [47:32; 81:29]; 2) дефінітивну функцію (якщо термін не має визначення, він не може бути терміном) [30:228; 33:12–13]; 3) комунікативну функцію (полягає в передаванні терміном «спеціального знання») [137:67]. Окрім названих функцій, терміну властиві «евристична» (або «функція відкриття нового знання», що визначається участю в процесі «наукового пізнання чи відкриття істини») [137:70]), прагматична, класифікаційна (для деяких документів) та правова (для документів, що зафіксовані в нормативних документах) [122:25; 137:63–76].

Сьогодні на перший план виходить когнітивна функція, що не прирівнюється до названих вище, тому що репрезентує термін як результат процесу пізнання сутності предметів чи явищ об'єктивної дійсності і внутрішнього життя людини, як вербалізацію спеціального поняття. Традиційне термінознавство використовує терміни як елементи терміносистеми, а сучасне термінознавство оперує термінами «як вербалізованими репрезентами когнітивних категорій, тому процес вибору терміна фахівцем, надання пріоритету тій чи тій лексемі у спеціальній комунікації залежить від того, яку саме ознаку категорії мовець виділяє як основну в певній соціокомунікативній ситуації» [282:57; 283:8]. Тож на сьогодні основне призначення терміна – сприяти ефективному спілкуванню в науковій сфері, до якої він належить. Головною функцією спеціальної лексеми є пізнавальна: термін – засіб пізнання довколишнього наукового світу

О. Селіванова, узагальнюючи вимоги до терміна, виокремлює такі його диференційні ознаки: 1) системність; 2) наявність класифікаційної дефініції; 3) прагнення до моносемічності й конкретики в межах терміносистеми; 4) прагнення до прозорості внутрішньої форми; 5) стилістичну нейтральність; 6) залученість до системи понять певної галузі; 7) відповідність нормам мови (що запобігають появі професійних жаргонів); 8) точність і короткість; 9) дериваційну здатність; 10) інваріантність як відсутність варіантів і синонімів; 11) високу інформативність [215:61]. Науковці із-поміж перерахованих вище головними вважають такі ознаки: 1) системність, 2) наявність дефініції, 3) тенденцію до однозначності в межах термінологічного поля, 4) відповідність правилам і нормам літературної мови, 5) точність, 6) відсутність експресії, 7) стилістичну нейтральність. Наприклад, дефініцію можуть і повинні мати всі терміни, оскільки вона «подає мінімум відомостей, необхідних для розуміння, сприйняття й розмежування окремих понять, для встановлення їхньої ієрархії» [166:28]. Точність і короткість Л. Малевич рекомендує «визначати не за кількістю компонентів у його складі, а за здатністю певної вербальної конструкції виступати цілісним позначенням наукового поняття. Оптимальною може бути така довжина терміна, яка дає змогу достатньо точно передавати

основні ознаки спеціального поняття» [149:35]. Ці відмінні риси терміна реалізуються лише в межах певної термінологічної системи. У цьому зв'язку вважаємо за необхідне відзначити характеристики й логічно зумовлені параметри терміна, акцентовані С. Шеловим як доповнення до чинних ознак: «А. У значенні і тільки в значенні знака (слова й словосполучення), що належить до будь-якої сфери знання, полягає те, що робить знак термінологічним. Б. Термінологічність знака (слова чи словосполучення) визначається лише стосовно деякої системи пояснення його значення <...>. В. Термінологічність знака (слова чи словосполучення) тим більша, чим більше відомостей потрібно для ідентифікації його значення відповідно даної системи пояснення» [266:2].

У сучасній науковій літературі також виокремлюють прагматичні вимоги до терміна – сучасність, інтернаціональність, милозвучність [210:58]. У загальному плані дослідники розглянутих вище періодів висувають до терміна неоднакові вимоги, що варіюються в різних наукових напрямках та школах. Однак значна частина термінології, яка реально існує, через бурхливий розвиток українських терміносистем цим вимогам не відповідає, але все ж таки продовжує обслуговувати різноманітні сфери знання. Тому основні характеристики терміна існують лише як провідна тенденція і ніколи не реалізуються повністю, оскільки терміну властиві синонімія, омонімія, антонімія та полісемія, а також експресивність. Релевантними ознаками терміна є номінування наукового поняття, дефініція, чітко визначене місце в терміносистемі.

На нашу думку, найбільш виважене визначення терміна як мовної одиниці спеціальної сфери вживання запропонував О. Пономарів: «Термін – це одиниця історично сформованої термінологічної системи, що визначає поняття та його місце в системі інших понять, виражається словом або словосполученням, служить для спілкування людей, пов'язаних єдністю спеціалізації, належить до словникового складу мови й підпорядковується її законам» [190:91].

Спираючись на напрацювання термінологічних шкіл і сучасні погляди в термінознавстві, **термін** розуміємо як мовний знак, що має дефініцію, є засобом пізнання довколишнього світу й головною пізнавальною одиницею фахової мови,

підпорядковується як термінологічним (тобто є знаком спеціальної мовної системи), так і мовним законам, належить до певної терміносистеми, де займає своє місце й може мати системні відношення, здатний утворювати словотвірні деривати, відповідає сучасним літературним нормам української мови.

1.2. Термінологія як система

Системність є внутрішньою властивістю будь-якою мови. Це зумовлено тим, що мова виконує свої функції як засіб пізнання, спілкування, накопичення та передавання інформації лише на основі впорядкованості її елементів. Системність загальної лексики виявляється в тематичних угрупованнях слів, у їхній структурній аналогії.

Питання системності терміна глибоко вивчається в мовознавстві. Дослідники називають системність головною ознакою терміна [96:35; 180:29] і пояснюють її як «властивість терміна, що відображає нерозривний зв'язок терміна з поняттям і виявляється в його певній класифікаційній належності <...>» [92:14]. У науковій літературі відстежуємо два погляди стосовно вияву системності терміна. Перший погляд ґрунтується на розумінні подвійної природи терміна: «термін повинен бути двічі системним: <...> як “словесне позначення поняття” відповідати системі понять певної галузі науки або технології, а як слово – термін повинен відповідати системі мови» [201:7]. Другий погляд формується на основі розуміння сутності терміна як одиниці, що займає певне місце в терміносистемі: «термін не може, очевидно, існувати інакше як лексична одиниця, що займає певне місце в термінологічній системі» [254:38]; «окремо взятий термін сам по собі є фікція. Він існує лише в системі термінів, з якими він пов'язаний певними відношеннями» [46:140]. Уважаємо, що системність терміна як найважливіша його ознака може проявитися лише в терміносистемі. Системність (або тенденція до системності)

властива кожній галузі і відповідно кожній галузевій термінології, що вибудовується як система.

Поняття «системність терміна» і «системність термінології» взаємопов'язані, оскільки системність термінів виявляється в будівництві системних зв'язків, на основі яких формується терміносистема. Явище «системності термінології» науковці розуміють по-різному. Наприклад, у другій половині минулого століття одні мовознавці виділяють словотвірну системність термінології [22:31]; інші розглядають її насамперед як класифікаційну (родовидову) співвіднесеність означуваних термінів [51:58; 127:145]; треті вбачають системність термінології у зв'язаності, співвіднесеності термінів і за своїм поняттєвим змістом, і за своєю формою на різних мовних рівнях [8:270].

За визначенням І. Кочан, на початку XXI ст. дослідники термінології все ще по-різному пояснюють систему: «уявне поле від ядра до периферії, де ядром є базова термінологія, а периферією – терміни інших термінологій, які вживаються у даній терміносистемі»; «рівнева організація»; «певна матриця з відповідними комірками, у якій кожен термін займає своє чітке місце»; «термінологічна система утворюється лише з таких елементів-термінів, які мають властивості лише зовнішньої систематичності, звідси, визначальним та єдиним критерієм об'єднання одиниць в одну систему термінів повинна стати ця зовнішня систематичність або зв'язок між термінами в плані вираження» [116:68].

У сучасному українському та закордонному мовознавстві простежується спроба виробити, уніфікувати розуміння понять «термінологія» й «терміносистема». Проілюструймо це матеріалом табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Розмежування значень понять «терміносистема» й «термінологія»

Дослідники	Дефініція поняття «терміносистема»	Дефініція поняття «термінологія»
Лотте Д. (1961)	«Система термінів репрезентує систему понять певної галузі знань» [146:72–73].	«Термінологія повинна бути не просто сукупністю слів, а системою слів або словосполучень, певним чином між собою пов'язаних» [146:72–73].
Реформатський А. (1968)		«Термінологія – це сукупність слів, слуга двох господарів: системи лексики і системи наукових понять» [202:110].
Авербух К. (1986)	«Терміносистема – термінологія, у якій експліцитно подані її системні властивості» [1:40].	«Термінологія – це сукупність одиниць спеціальної номінації деякої сфери діяльності, ізоморфна системі її понять <...>» [1:41].
Лейчик В. (1994)	«Терміносистема – знакова модель певної теорії спеціальної галузі знання або діяльності, елементами якої є лексичні одиниці (слова та словосполучення) певної природної мови, а структура в цілому ізоморфна структурі системи понять <...> цієї теорії» [133:149].	«Термінологія – сукупність мовних (лексичних) одиниць, що позначають поняття певної спеціальної галузі знань або діяльності, яка стихійно складається в процесі зародження й розвитку цієї галузі» [133:149].
Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. (1994)	«Терміносистеми – це структурні побудови, де терміни знаходяться між собою у певних зв'язках» [177:150].	«Термінологія – це не система термінів, а сукупність термінів, що входять у певну термінологічну систему» [177:148]; «система позначень наукових і професійних понять будь-якої однієї галузі знань» [177:147].
Дудок Р. (2009)	«Терміносистема – це впорядкована (система) сукупність термінів, які забезпечують номінацію головних понять певної сфери знань та діяльності, пов'язаних між собою логіко-семантичними та іншими відношеннями» [68:184].	«Термінологія (назва науки) – це природно сформована сукупність термінів конкретної галузі знань» [68:184].

Як бачимо, більшість визначень поняття «термінологія» містить спільну ознаку – «сукупність термінів певної галузі знань». Від 60-х років ХХ ст. до сьогодні визначення поняття «терміносистема» стало більш точним і змістовним. Отже, поняття «термінологія» й «терміносистема» не є тотожними. Термінологічна система (терміносистема) – це упорядкована сукупність термінів певної галузі, що пов'язані між собою логіко-поняттєвими зв'язками. Термінологію розуміємо

у вузькому значенні як загальний склад термінів однієї наукової галузі, у широкому значенні – загальний склад термінів усіх галузей знань і наук. Відповідно найменування «термінологія» й «термінологічна лексика» вважаємо синонімами.

За спостереженнями мовознавців, терміносистема має такі важливі ознаки: «1) структурованість, системність, тобто кожен термін пов'язаний з іншими структурними одиницями логічними та асоціативними відношеннями; 2) повнота, яка виражається наповненістю всіх місць у системі понять. Системність прийнято вважати генетичною властивістю термінів, яка виявляється у здатності брати участь у складних таксономічних побудовах, втягуючи у свої класифікаційні структури набір необхідних, логічно зумовлених зв'язків, утворюючи множинність, на яку не здатна загальноновживана лексика» [53:21]. Ступінь системності термінології спричинений ступенем реалізування системних ознак (структурованість, системність, повнота), що зумовлюють більш чи менш щільний зв'язок між одиницями.

Структурними компонентами термінологічної системи є термінологічні одиниці, які об'єднані й організовані для відображення явищ та реалій певної галузі людської діяльності. Структурними компонентами термінологічної системи є термінологічні одиниці, що номінують спеціальні поняття певної галузі, між якими існують системотвірні відношення та класифікаційні зв'язки, сукупність яких визначає будову системи. Системність термінології виявляється в наявності парадигматичних відношень і терміно-семантичних груп.

У структуруванні термінологічної системи важливу роль відіграють семантичні групи. У мовознавстві присвячено багато робіт дослідженню загальних аспектів лексико-семантичних груп [33, 50, 230, 249, 262], однак до сьогодні не існує єдиного пояснення термінів лексико-семантична група (ЛСГ) і лексико-тематична група (ЛТГ), що ускладнює виділення відмінностей між цими поняттями. Лінгвісти по-різному вивчають питання виокремлення ЛСГ, з'ясування їхньої відмінності від ЛТГ та інших об'єднань слів. У науковій літературі групи спеціальних слів, що об'єднані семантично й функціонально на основі зв'язку об'єктів, предметів, процесів та дій, які вони позначають, називають «тематичні групи» [172], «семантичні розряди» [212] та ін.

Тематичну групу мовознавці розуміють як «<...> сукупність слів, об'єднаних на основі позамовної спільності понять, або предметів, що цими словами позначаються» [103:141]. Підґрунтям для виокремлення тематичних груп є сукупність предметів або явищ реальної дійсності, що об'єднані за певною ознакою, найменування яких виражені різними частинами мови. О. Гурко, аналізуючи семантичну організацію термінолексики графічного дизайну, вважає «найбільш прийнятною» назву «лексико-тематичні групи», у структурі яких шляхом «подальшої ієрархізації цих груп та об'єднання їх складників за ознакою спільного класифікатора поняття» виділяє лексико-семантичні групи [50:69]. Я. Мар'яно в українській термінології дизайну виокремлює лексико-семантичні групи, які поділяє на кілька тематичних підгруп [157:107].

Науковці лексико-семантичну групу розуміють по-різному: 1) сукупність слів, об'єднаних спільною семантичною ознакою, яка є в значенні всіх слів [230]; 2) «сукупність слів, які належать до однієї частини мови й об'єднані внутрішньомовними зв'язками <...>. Члени ЛСГ пов'язані певними семантико-парадигматичними відношеннями <...>» [103:141]; 3) «сегменти словникового складу мови (парадигми), що поєднують лексеми з однаковою предметною спрямованістю й однорідною семантикою, володіють загальним головним інтегруючим семантичним множником (інваріантом), відносяться до однієї частини мови та характеризуються синонімічними й антонімічними відносинами між окремими членами сегмента» [262:166]; 4) «сукупність номенклатурних одиниць, об'єднаних певною внутрішньою організацією» [50:68]. Головною особливістю ЛСГ є наявність узагальнювального слова або словосполучення, що об'єднує слова в одну групу.

Отже, єдиного розуміння сутності понять, принципів і порядку виокремлення лексичних одиниць у ЛТГ та ЛСГ не вироблено: дослідники можуть у лексико-тематичній групі виділяти лексико-семантичні групи або в лексико-семантичній групі виокремлювати лексико-тематичні групи; деякі науковці, як наприклад Н. Пілецька, – не розмежовують означені поняття й уживають їх як абсолютні синоніми [181]; водночас є спроба (Н. Біян) використовувати як метод

опису термінології семантичне поле, де виділяються за ієрархічним критерієм мікрополя, а їх, у свою чергу, можна поділити на менші лексико-семантичні групи [13:144]. У нашій роботі використовуємо поняття «терміно-семантична група», яке розуміємо як сукупність спеціальних одиниць, пов'язаних певними семантико-парадигматичними відношеннями й об'єднаних спільною семантичною ознакою.

Терміно-семантичні групи та мікрополя не є ізольованими одне від одного. В. Даниленко лексико-семантичне поле тлумачить як «групу слів зі спільною гіперсемою, тобто значенням, інтегральним для всієї групи» [53:283]. Це відкриті мікросистеми, члени яких вступають у певні системні відношення між собою.

Системність будь-якої галузевої лексики відображає системність поняттєвого поля. Система понять значно чіткіша й стрункіша, ніж система термінів, оскільки часто терміни утворюються шляхом термінологізування слів загальнолітературної мови. І. Кочан підкреслила, що «системність українських термінів, як і всіх мовних знаків, проявляється як в плані вираження, так і в плані змісту. Для плану змісту характерна системність поняттєвого наповнення термінології. При її розгляді береться до уваги те, що кожне поняття має дві основні характеристики: обсяг і зміст» [116:68]. Найістотнішою ознакою, за якою терміни відрізняються від загальноповживаних слів, є їхня належність до термінологічного поля. «Поле для термінологічного поняття – це система понять, до якої воно належить, а для терміна-слова полем є та сукупність інших термінів-слів, із якими він взаємодіє в межах певної фахової мови, на базі яких формується і на які впливає своєю мовною формою» [235:116]. Термінологічне поле розуміємо як штучно окреслену зону існування терміна, усередині якої він має всі ознаки, властиві терміну.

За спостереженнями О. Литвинко, «використання семантичних полів як методу опису термінологічної лексики пов'язано із поділом термінологічних лексичних одиниць на певні лексико-семантичні групи» [145:112]. На думку Н. Ковальчук, О. Василенко й Т. Кухарчук, «структурний каркас будь-якої системи складають відношення включення і перехресчування, коли в лексичних значеннях

слів простежуються загальні й специфічні ознаки (семи і семантичні множники)» [103:141]. Автори підкреслюють, що «головними поняттями, які визначають сутність мови та її законів є: 1) понятійне, або семантичне поле; 2) реальний світ; 3) внутрішня форма мови; семантичне поле – це сукупність мовних одиниць, які об'єднані спільністю значень і є предметною, понятійною або функціональною подібністю явищ, що ними позначаються» [103:141].

Спираючись на викладені вище погляди, вважаємо, що для опису структури загальномовної лексики доцільно використовувати поняття «лексико-семантичні групи», а для термінологічної системи певної галузі – «терміно-семантичні групи», які входять до семантичного термінологічного мікрополя, що, у свою чергу, формує термінологічне поле, або макрополе. Фітомеліоративні терміни угруповуються за різними критеріями й спільними семантичними ознаками. Оскільки терміносистема фітомеліорації відносно молода, то об'єднання термінів можуть бути прості й складні, із різною структурою чи перебувати ще в стадії свого формування.

1.3. Зміст поняття «фітомеліоративна термінологія»

Меліоративна термінологія – одна з найдавніших українських терміносистем, що відбиває поняттєвий апарат науково-прикладної дисципліни, сформованої на межі кількох наук. Меліорація (від лат. *melioratio* – поліпшення, *melior* – кращий) – «галузь народного господарства і сукупність організаційно-господарських заходів щодо корінного поліпшення природно-кліматичних факторів з метою оптимізації параметрів клімату, ґрунтово-гідрологічних умов, порушених і техногенних земель, ландшафтів, урботериторій, водно-болотних і сільськогосподарських угідь з несприятливими водним і повітряним режимами, хімічними і фізичними властивостями, схильних до шкідливої механічної дії вітрів і води» [292:129]. Меліорація становить комплекс способів, однорідних

за технологією їх здійснення та принципом меліоративного впливу, що полягають у змінненні умов довкілля шляхом корегування певного його елемента, наприклад: зменшення вологості ґрунту осушенням, змінення швидкості вітру лісонасадженням та ін. Вона відрізняється від звичайних агротехнічних прийомів тривалішим та інтенсивнішим впливом на об'єкти меліорації.

Об'єктом сільськогосподарської меліорації є ґрунт, зокрема засолені й важкі ґрунти, болота й заболочені землі, засушливий степ, напівпустелі й пустелі, піски, яри, схили. Найбільшого ефекту під час освоєння нових та експлуатації довколишніх земель досягають унаслідок комплексного застосування агротехнічних, гідротехнічних і лісотехнічних меліорацій.

Єдиної класифікації меліорацій на сьогодні не існує. У різних джерелах висувають від 3 до 80 видів меліорацій [290:3]. Залежно від впливу на ґрунт і рослини розрізняють гідротехнічні, агротехнічні, лісотехнічні, хімічні й культуртехнічні меліорації. Під час проведення меліорацій ураховують інтереси багатьох галузей народного господарства – сільського, лісового та рибного, річного флоту й енергетики, комунального господарства й охорони здоров'я та ін.

Водна (гідротехнічна) меліорація – комплекс заходів, спрямованих на поліпшення земель із несприятливим водним режимом, регулювання водного режиму шляхом створення спеціальних гідротехнічних споруд на схилових та інших землях з метою покращення водного та повітряного режимів ґрунту і їх захисту від шкідливої дії води (затоплення, підтоплення, ерозія і т. ін.): 1) зрошувальні; 2) осушувальні; 3) опріснювальні; 4) теплові; 5) протипаводкові; 6) протисельові; 7) протиповеневі; 8) гідротехнічні; 9) протиерозійні. Земельна (літотропна) – упорядкування поверхні землі та її підготування до використання для сільськогосподарських потреб: 1) культуртехнічні; 2) протиерозійні; 3) хімічні; 4) електромеліорація; 5) технічна меліорація порід; 6) агротехнічна; 7) ґрунтореконструктивна; 8) ландшафтно-рекультивувальна. Кліматична меліорація – це меліорація, що здійснюється в приземному шарі ґрунту засушливих степів, де на врожайність дуже впливають суховії, пилові бурі, а також висота снігового покриву: 1) теплова; 2) вологорозподільна;

3) вітропослаблювальна. Снігова меліорація (полягає в накопиченні на полях снігу, головним чином на посівах озимих для захисту від замерзання): 1) терморегулювальна; 2) вологорегулювальна. Екомеліорація – передбачає оптимальне співвідношення природоохоронних та антропогенних елементів. Умовно виділяють два типи екологічно й технічно прийнятних меліоративних систем, що передбачають природоохоронні заходи: 1) системи комплексного використання природних ресурсів; 2) системи, що передбачають природоохоронні заходи з високим технічним рівнем регулювання вологості ґрунту [290:3].

Особливу увагу привертає фітомеліорація, що як наука лише зароджується в Україні [131:20]. Із кінця 80-х років ХХ ст. на кафедрі екології та ландшафтної архітектури Українського державного лісотехнічного університету у Львові (нині Національний лісотехнічний університет України) починають читати курс «Фітомеліорація». ВАК України 2002 року вводить до номенклатури наукових дисциплін спеціальність «Лісові культури та фітомеліорація». 2003 року В. Кучерявий друкує навчальний посібник «Фітомеліорація», у якому розглядає фітомеліорацію як «один з напрямів прикладної екології, у межах якого здійснюють дослідження, прогнозування, моделювання, проектування та створення рослинних систем з метою поліпшення геофізичних, геохімічних, <...> характеристик середовища життєдіяльності людини» [300:15].

Завдання фітомеліорації полягає у створенні високоефективного рослинного покриву із цілеспрямованими функціями: продукційними, відновними, захисними, оздоровчими, естетичними, планувальними та ін. Ураховуючи об'єкт впливу, виділяють два підвиди фітомеліорації – трав'яну й лісову. За метою впливу виокремлюють такі напрями фітомеліорації: інженерно-захисна, санувальна, рекреаційна, естетична, архітектурно-планувальна [300:15].

Отже, терміносистему «фітомеліорація» формують термінологічні підсистеми галузей з одним об'єктом впливу (ґрунт) та різними засобами впливу (вода, техніка, хімічні речовини, трав'яні й деревно-чагарникові рослини і т. ін.). Сучасну фітомеліоративну термінологію створюють предметно-поняттєві поля її видів – трав'яної та лісової. Останню, у свою чергу, визначають

предметно-поняттєві поля термінів її підвидів – агролісомеліорації, зоолісомеліорації, гідролісомеліорації.

1.4. Термінологічна лексикографія

У збереженні та передаванні наукової термінології від покоління до покоління головну роль відіграють термінографічні праці. Складні соціально-політичні умови, вплив різних мов на українську мову визначають такі етапи становлення української термінографії: 1) друга половина XIX ст. – початок XX ст.; 2) 20-і роки – початок 30-х років XX ст., діяльність Інституту української наукової мови; 3) 50–80-і роки XX ст.; 4) кінець XX ст. – початок XXI ст. [224:29].

Українська термінологічна лексикографія починає розвиватися в 50-х роках XIX ст. в Галичині, що пов'язано з укладанням першого термінологічного латинсько-німецько-українського словника І. Гавришкевичем – «Початок до уложення термінології ботанической руской» (1852). Розвитку української наукової мови в Західній Україні також сприяла робота Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, створеного 1892 року у Львові. Активними діячами секцій Товариства були І. Верхратський, І. Гавришкевич, В. Левицький, М. Левченко, Є. Озаркевич, які збирали й ситематизували біологічну, географічну, математичну, медичну, природничу, фізичну термінологічну лексику.

У Східній Україні через політичні чинники робота над систематизуванням спеціальної лексики й упорядкуванням термінологічних словників починається в 70–80-х роках XIX ст. Зокрема, А. Рогович друкує «Опыт словаря названій растений Юго-Западной Россіи, съ некоторыми поверіями и рассказами о нихъ» (1874). На початку XX ст. у різних містах України (Вінниці, Гадячі, Києві, Полтаві, Харкові та ін.) утворюються різні комісії і гуртки, що протягом 1917–1921 років видають словники з ветеринарії, граматики, діловодства, математики, медицини, права, хімії та інших галузей (усього близько 30 словників).

У 20-і роки ХХ ст. радянська Україна проходить етап «українізації», українська мова набуває державного статусу, активно використовується в різних сферах суспільно-політичного життя, інтенсивно формується й розвивається наукова термінологія. Центром термінологічної роботи стають Київ і Харків.

У травні 1921 року різні термінологічні комісії об'єднано в Інститут української наукової мови (далі ІУНМ), у якому заплановано видавати термінологічні словники. Загалом щороку виходило близько 10–12 словників, а 1926 року – 32, 1927 року – 17, 1928 і 1930 – по 25 словників [188:148]. Діяльність науковців ІУНМ насамперед спрямована на вироблення теоретичних настанов укладання термінологічних словників [224:29]. Я. Лепченко, Я. Секунда, Гр. Холодний та О. Яната у випусках «Вісника ІУНМ» (1928, 1930) друкують методологічні розвідки щодо принципів побудови й укладання термінологічних словників [220:11]. Головним засадничим принципом Інституту визначено орієнтування на ресурси рідної мови під час термінотворення й перекладання, що підкреслювало б генетичні особливості української мови, а головне, відмежовувало від російської мови, яка будувалася на інтернаціональній основі. Між тим після припинення українізації ліквідовано ІУНМ і відповідно призупинено термінографічну роботу на десятки років. Усі випущені словники вилучено з обігу й знищено, ті праці, що підготовлені до друку, – назавжди втрачено. Автори українських термінологічних словників зазнали жорстоких переслідувань.

Протягом 1933–1935 років надруковано так звані «Репресивні термінологічні бюлетні», що містили списки заборонених словників через їх «національно-буржуазне» спрямування. Державна політика 30–50-х років минулого століття була спрямована на винищення українських коренів, зокрема наближення у словотворенні до моделей російської мови. Відповідно в словниках означених років кодифіковано надмірну кількість міжнародних одиниць, скальковані російські терміни, українські ж одиниці в термінологічних статтях або не репрезентовано, або подано після термінів чужомовного походження.

Відновлювальну хвилю української термінографічної роботи спостерігаємо в другій половині 50-х років ХХ ст., що зумовлено створенням Президією АН УРСР 1957 року Словникової комісії. Її завдання полягало в розвиванні української наукової термінології, організуванні авторських колективів, виробленні основних принципів укладання словників. У цей час з'являються перекладні видання – переважно двомовні, російсько-українські, у них зафіксовано новітні терміноодиниці.

Протягом 60–70-х років ХХ ст. комісія розробляє положення щодо укладання термінологічних словників: «відбивати сучасний рівень розвитку науки й техніки; закріпити реальну практику вживання термінів у науковій і навчальній літературі, яку видавали російською та українською мовами; упорядковувати використання термінів певних галузей знань» [110]. В означені роки надруковано 75 спеціальних словників [224:30], що описують нові галузі й урізноманітнюють видову класифікацію українських термінологічних праць: тлумачні, тлумачно-перекладні, перекладні, довідники, енциклопедії.

Розпочату діяльність Словникової комісії продовжує Комітет наукової термінології, створений 1978 року при Президії АН України. Однак 80-і роки позначені спадом термінотворення й укладання термінологічних праць: надруковано близько 20 словників – тлумачного (10) й перекладного (10) типів – із біології, екології, зоології, лісівництва, психології, філософії, юриспруденції та ін. Ця невелика спадщина й на сьогодні є науково-пізнавальною і цінною для галузевих фахівців та мовознавців-термінографів.

Із прийняттям Закону «Про мови в Українській РСР» та утвердженням незалежності України 1991 року українська термінологічна лексикографія проходить етап нового «відродження». Роль термінографічних праць змінюється: вони «стали одним із чинників утвердження й розбудови незалежності держави, розширення сфери функціонування української мови» [188:149]. У цей період фахівці різних галузей знань традиційно використовують російські терміни або намагаються фіксувати їх українською мовою, як наслідок з'являються «мовні покручі» та кальки. До деяких спеціальних одиниць науковці не могли дібрати

українські еквіваленти, тому номінують їх на свій розсуд, унаслідок чого терміни функціонують лише у вузькому колі спеціалістів і можуть бути не розпізнаваними іншими. Брак українськомовних навчальних підручників та посібників, а насамперед термінологічних словників та стандартів, що фіксували б і кодифікували власні терміни, спричинює наслідки, які мовознавці викорінюють і дотепер, – порушення й розхитування (варіювання) мовної норми в термінології. У 90-х роках ХХ ст. за упорядкування спеціальних словників беруться викладачі фахових дисциплін, які передусім не мали достатнього досвіду укладання термінографічних праць, тому з'являються видання, що нагадують список чи перелік термінів (не завжди з дотриманням літературних норм) без належного лінгвістичного й лексикографічного опису.

Упродовж 1948 – 1990 років опубліковано 107 термінологічних словників; протягом 1991 – 2000 років, тобто за перші 10 років незалежності нашої держави, – понад 550 [110]. А в загальному підсумку за 20 років незалежності надруковано близько 800 термінографічних робіт. За різними джерелами, від часу опублікування першої термінографічної праці до сьогодні надруковано понад 1 500 словників [224]. Збільшення кількості словників засвідчує намагання авторів забезпечити українські наукові галузі українською науковою термінологією.

У 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. з'являються спеціальні словники, у яких описано термінології, із поняттєво-термінологічними апаратами яких фітомеліорація має більш або менш тісний зв'язок. Наприклад, за широтою охоплення термінологічної лексики виділяємо такі словники: універсальні (наукової термінології) [318], багатогалузеві [333], галузеві [329, 338], вузькогалузеві (відтворюють окремі підсистеми галузевих термінологій) [325, 336]. За способом семантизування переважним типом словника є перекладний, зокрема: у кінці ХХ ст. домінують роботи, у яких вихідною мовою є російська [317, 333], і лише поодинокі термінографічні праці з вихідною українською мовою [326]. На початку ХХІ ст. з'являються галузеві словники тлумачного типу (що описують суміжні галузі, окремі науки [298, 305, 325] та їх підсистеми [290, 291]), а також енциклопедії [340]. За кількістю мов типологія галузевих лексикографічних праць

також поповнюється новими видами (три-, чотири-, п'ятимовними), насамперед тлумачно-перекладними з ринкової економіки, різного виду транспорту, хімії та ін.

Державотвірні процеси кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. сприяють розширенню тематики лексикографічного опису спеціальних мов. Зокрема, надруковано термінологічні словники з археології, архітектури, бджільництва, бібліотекознавства, геральдики, гончарства, графіки, естради, залізничної та інженерної справ, інформатики, пожежної техніки, радіотехніки та ін. Деякі галузі термінографами описано найбільше, наприклад: медицина – 48, економіка – 45, техніка й машинобудування – 27 словників [188:151].

Незважаючи на вагому кількість надрукованого термінографічного матеріалу за останні роки, особливої уваги потребують теоретичні питання термінологічної лексикографії. По-перше, це стосується укладання словників нового типу, що вимагають теоретичного розроблення; по-друге, надзвичайна складність галузевих термінологій, їхня розгалуженість і внутрішня диференціація потребують осмислення матеріалу, що повинно знайти відповідне місце у словнику; по-третє, потужні процеси українізації термінотворення, продукування термінів на основі питомих одиниць. Усі ці чинники зумовлюють важливість нашого вивчення певних аспектів термінологічної лексикографії. Як зазначає Ю. Продан, «попри активне дослідження термінографії в Україні початку ХХІ ст. досі немає праць, у яких було б висвітлено проблеми термінологічної лексикографії як науки, а саме питання теорії термінографії і практики укладання галузевих словників» [192].

Дослідженню термінографії присвячені праці зарубіжних лінгвістів: С. Гриньова [47], З. Комарової [108], В. Лейчика [136], Ю. Марчука [156], В. Щербіна [273] та ін. В українському мовознавстві на сучасному етапі теоретичні засади термінографії розробляють В. Дубічинський [63], О. Іванова [84, 85], М. Комова [111], І. Кочан [114, 115], О. Кочерга, Н. Непийвода [119], Л. Полюга [188], Л. Симоненко [219, 225], Л. Туровська [243] та ін.

У науковій літературі дослідники вживають як абсолютні синоніми найменування термінографія, термінологічна лексикографія, а також спеціальна лексикографія [110]. Лінгвістичну одиницю термінографія почали використовувати в 70-х роках минулого століття [254:5]. Наприкінці ХХ ст. номінація «термінографія», що утворена шляхом основокладання, функціонує на позначення: 1) особливої галузі лексикографії, що розробляється об'єднаними зусиллями лінгвістів-лексикографів та спеціалістів із тієї чи іншої галузі науки, для якої укладаються термінологічні словники; 2) одного з напрямів термінологічної роботи; 3) теорії та практики складання спеціальних термінологічних словників; 4) комплексної дисципліни, що об'єднує і термінознавство як науку про терміни, і лексикографію як мистецтво створення словників; 5) виду людської діяльності в галузі термінології, завданням якого є систематизування, унормування й уніфікування наукової термінології; 6) практики термінологічної діяльності розділу прикладного термінознавства; 7) сукупності галузевих словників певної мови; 8) сукупності словників окремої галузі знання; 9) сукупності наукових праць у певній галузі (за семантичною аналогією до слова лексикографія) [48:5; 66:6; 138:155; 254:15].

На сучасному етапі розвитку термінографічної науки її зміст звужується. Ураховуючи вироблені на сьогодні концептуальні парадигми, В. Іващенко зауважує: «Слово *термінографія* має три значення, причому перше і третє варіюються у семантичних відтінках, а саме: 1) розділ лексикографії як наукова дисципліна про складання спеціальних словників; // теорія і практика укладання термінологічних словників; 2) вид практичної діяльності, пов'язаний зі збиранням, систематизацією, фіксацією та описуванням термінологічного матеріалу; 3) сукупність термінологічних довідкових видань як окремої галузі знань, так і мови загалом; // сукупність теоретичних досліджень у цій галузі» [86:142]. Дослідниця кваліфікує поняття «термінографія» як 'титульне', що візитує той чи інший рівень ієрархічно-структурованої системи лінгвістики, а взаємодію назв лексикографія і термінографія на логіко-поняттєвому рівні репрезентує як гіперо-гіпонімічну. «Тобто ідея гіпоніма *термінографія* передається

гіперонімом *лексикографія*. Іншими словами, семантичний простір лексеми *термінографія* обіймає не лише значення лексикографія, а й диференційну ознаку, виражену класемою 'термін'» [86:142].

Зміст і структуру поняття «термінологічна лексикографія» характеризує О. Іванова: «Об'єктом термінологічної лексикографії є галузевий словник, предметом – вироблення методології і конкретних прийомів укладання термінологічних словників різних типів. Завданнями термінографії є систематизація, упорядкування та уніфікація наукової термінології української мови» [84:332]. На думку Л. Полюги, «важливим завданням сучасної української термінографії має бути складання таких словників термінологічного характеру, які б об'єднували споріднені терміносистеми» [186:344]. Ю. Продан це пов'язує з тим, що «тенденції перехрещування притаманні терміносистемам багатьох наук і галузей техніки, які стоять на межі кількох сфер знань» [192:131]. Основними ж функціями термінографії є систематизувальна, довідкова та навчальна.

Розвиток загальної лексикографії сприяє розробленню теоретичних засад термінографії. Свого часу Л. Щерба в контексті загальної лексикографії виділяв параметри термінографії: нормативність, вичерпність описуваної лексики мови, порядок викладу лексики (алфавітний чи ідеографічний), призначення словника (тлумачний чи перекладний), хронологічна орієнтація (історичний чи неісторичний) [272:43]. До перерахованих вище параметрів науковці пізніше додають орієнтованість на певний шар лексики й певні джерела, вибір одиниць опису, тематичне орієнтування (багатогалузеві, галузеві й вузькогалузеві словники), орієнтування на окремих авторів та порядок викладу опису (частотні, зворотні словники), адресування певним групам користувачів, критерії відбирання одиниць опису [48:14].

Як зауважує Н. Зубець, у 80-х роках ХХ ст. «визначено проблеми термінографії: розроблення методології та конкретних прийомів створення спеціальних словників, вироблення науково обґрунтованих принципів відбору спеціальної лексики для окремих типів термінологічних словників, а також єдиних принципів організації, подання (тлумачення, перекладу, опису тощо) лексичних

одиниць у спеціальних лексиконах для створення оптимальних умов користування ними, розроблення принципів класифікації й типології термінологічних словників» [82:62]. Однак на сучасному етапі розвитку української термінографії залишаються все ще не розв'язаними найважливіші проблеми стосовно вироблення єдиних методологічних засад укладання термінологічних словників. Л. Симоненко, аналізуючи термінографічні праці, указує на такі їх недоліки, як «безсистемний набір термінів, відсутність чітко окреслених меж відповідних терміносистем, порушення норм чинного правопису», а також використання різних методів під час створення спеціальних словників [221:7].

Головними проблемами сучасної теорії термінографії, на думку В. Дубічинського, є «розроблення методологічних принципів для складання термінологічних словників; створення науково обґрунтованої типології спеціальних словників; розроблення інваріантного проекту словника для опису різних спеціальних шарів лексики; визначення головних параметрів термінологічних словників; розроблення принципових вимог до термінологічних праць; дослідження макро- і мікроструктури словника; аналіз шляхів відбору мовного матеріалу для термінологічного словника; розроблення основних прийомів опису термінів; упровадження комп'ютеризації при складанні термінологічних словників» [63:148].

Протягом 1990 – 2008 років надруковано близько 600 термінологічних праць [219:11; 225:20], що засвідчують видову розгалуженість спеціальних словників. Питанням класифікації термінологічних словників присвячено низку досліджень українських науковців (В. Балог [4], В. Дубічинського [67], О. Іванової [85], М. Комової [109–111], Л. Симоненко [219, 225], В. Широкова [269] та ін.) і зарубіжних (О. Герда [38], С. Гриньова [48], Ю. Козлова [105], З. Комарової [108], В. Лейчика [134], В. Перерви [178], В. Сергєєва [217], В. Щербіна [273] та ін.). Більшість типологічних характеристик термінологічних словників містить від чотирьох [67] до 11 класифікаційних ознак [108]. Складність класифікації термінологічних словників (як і загальномовних) полягає в неможливості виділення єдиної диференційної ознаки для їх поділу. Ми погоджуємося з думкою О. Іванової, що очевидним є зв'язок класифікації термінологічних словників

із їхніми структурними особливостями та функціями. Унаслідок детального аналізу дослідниці виділяє сім ознак термінологічних словників, що створюють основу класифікаційної системи: 1) тематичний обсяг – поліфункціональні, багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві; 2) спосіб семантизації та призначення словника – тлумачні, перекладні, тлумачно-перекладні, навчальні, енциклопедичні (довідники, енциклопедії, енциклопедичні словники, ілюстративні словники), інформаційні (класифікатори, рубрикатори, дескрипторні, словники частотні); 3) функція словника – інвентаризаційні й нормативні; 4) аспектна орієнтація – словник термінів (словник нових термінів), словник номенклатурних одиниць, словник терміноелементів, орфографічний словник термінів, фразеологічний словник; 5) обсяг словника – повний, короткий, словник-мінімум; 6) порядок розміщення лексичного матеріалу – формальний (алфавітні, алфавітно-гніздові), тематичний (тематично-алфавітні, ідеографічні); 7) носії інформації – електронні й паперові словники [85:90–94].

В. Щербін, класифікуючи масив білоруських спеціальних словників (понад 1100 назв), використовує генетичний, параметричний і дисциплінарний критерії. Автор виділяє такі групи словників:

1) за генетичним критерієм – проектні, описові термінологічні, нормативні термінологічні, державні й галузеві;

2) за параметричним критерієм (за словниковими показниками) – перекладні (дво- і багатомовні) термінологічні словники; тлумачні термінологічні словники; навчальні термінологічні словники; вказівні спеціальні словники; енциклопедичні термінологічні словники; спеціальні довідники; народно-діалектні спеціальні словники; корпусні спеціальні словники; ідеографічні термінологічні словники; глосграфічні термінологічні словники; етимологічні термінологічні словники; словники запозичених термінів; класифікаційні словники; електронні (автоматичні, машинні) термінологічні словники; дериватографічні спеціальні словники; експериментальні термінологічні словники; картинні (ілюстративні) спеціальні словники; спеціальні концептуарії;

3) за дисциплінарним критерієм – біологічні словники; історичні (хронологічні) словники; математичні словники; лінгвістичні словники; технічні словники; юридичні словники; медичні словники; мистецтвознавчі словники; сільськогосподарські словники; географічні словники; фізичні словники; архітектурні словники; геологічні словники; літературознавчі словники; військові словники; хімічні словники. Науковець вважає, що означена класифікація термінологічних словників «дозволить систематизувати, зробити осяжним великий масив довідкових видань» [273:16–20].

Наведений матеріал засвідчує, що в науковій літературі спеціальні словники розглядають відповідно до їх видових і типологічних особливостей. Такий аспект аналізу термінологічних праць створює «передумови для розроблення методології та конкретних способів укладання спеціальних словників, вироблення науково обґрунтованих принципів відбору лексики (за тематичною ознакою, частотністю і поширеністю), а також єдиних засад організації, подання (тлумачення, перекладу, опису) лексичних одиниць для створення оптимальних умов користування ними» [284:5–8].

Вагоме місце в сучасній українській термінографії займає навчальна лексикографія, яка нараховує більше 80 навчальних галузевих словників із різних наукових напрямів. Учені зауважують, що навчальні галузеві словники «покликані забезпечити комплексне знання термінології обраного фаху, вироблення у студентів загальних уявлень про термін, шляхи та способи термінотворення, набуття вмінь та практичних навичок грамотного й доречного терміновживання <...>» [221:12]. А. Полуектова, проаналізувавши термінологічні навчальні словники, що містять найбільш уживані та розповсюджені терміни з певної галузі знань і при кожному слові мінімально необхідну лексикографічну інформацію, з'ясовує принципи та критерії класифікації таких словників, а також висуває до них вимоги, що частково можуть стати підґрунтям для формування методики укладання термінологічних словників: «Реєстр навчального словника повинен включати лексичний мінімум, частотні терміни; словникова стаття повинна бути короткою, добре структурованою, містити переклад слова

й ілюстрацію його вживання в певному лексичному та термінологічному оточенні; включати ілюстративні додатки із зображенням; подавати граматичні і методичні коментарі; містити просте та доступне програмне забезпечення» [185:76–77]. Проте, за нашими спостереженнями, не всі фахові словники можуть надати необхідну та якісну інформацію, тому що більшість із них упорядковуються галузевими спеціалістами для внутрішніх потреб вищих навчальних закладів.

Останнім часом дедалі більшого використання набувають електронні словники як аналоги традиційних паперові термінологічних словників, що роблять можливим зберегти в пам'яті значний обсяг матеріалу, швидко знаходити потрібну інформацію й подавати її на екрані в зручному для користувача вигляді. Особливості українських електронних термінологічних словників розглядають В. Дубічинський [64, 67], І. Заваруєва [77], Є. Купріянов [129], В. Широков [269] та ін. До сучасної типології термінологічних словників термінографи вносять ознаку «носії інформації». Так, М. Комова, здійснюючи видову класифікацію словників, виокремлює ознаку «класифікація за матеріальним складником документів», де виділяє такі характеристики: «матеріальна форма носія інформації – кодексові, дискові, комбіновані; спосіб документування – друковані, електронні; призначеність для сприйняття – людиночитні, машиночитні» [109:145].

В. Широков наголошує, що сьогодні «проблема класифікації та типології вже на новому рівні, а саме на такому, де традиційні й комп'ютерні словникові системи розглядаються з єдиного методологічного погляду. Зазначений підхід має не лише теоретичне, а й технологічне значення, оскільки дозволяє встановити відповідність між традиційними й комп'ютерними словниковими системами й у такий спосіб скористатися всім надбанням традиційної лексикографії як у власне комп'ютерній лексикографії, так і взагалі при побудові лінгвістичного забезпечення інформаційних систем» [269:80].

Т. Букреева і Є. Лукаш аналізують лексикографічні відмінності електронного словника від його паперового варіанта і з'ясовують: «у звичайному словнику використовується алфавітний або гніздовий порядок розміщення лексичних одиниць. Алфавітний порядок зручний, коли потрібно швидко знайти слово,

але він не дає змоги зрозуміти законів розвитку мови. Словник з гніздовим порядком розміщення лексичних одиниць показує взаємозв'язок і взаємозумовленість лексики мови, але утруднює пошук потрібного слова. Вирішити цю проблему допомагає електронний словник, який подає лексичні одиниці в тому порядку, який у цей момент потрібен користувачеві» [23:23]. Електронні словники успадковують деякі проблеми звичайних словників, наприклад, неповнота словника й підтримання його в актуальному стані. Означені проблеми не так помітно виражені, як у їх паперових першоджерелах, але все-таки вони трапляються.

Одним із основних завдань будь-якого термінологічного словника, на думку Л. Туровської, є «показ ступеня розвитку відповідної галузі знань та її термінології на час його укладання», тому вона підкреслює, що «перш ніж упроваджувати новий термін чи відроджувати старий, потрібно проаналізувати його мовні характеристики, що можуть як сприяти, так і перешкоджати нормальному функціонуванню терміна» [243:170–171]. О. Кочерга й Н. Непийвода звертають увагу на те, що «деякі автори словників намагаються дати якомога більше варіантів терміна, що допомагає користувачеві обрати той варіант, який більш зрозуміло висловить його думку, що є одним із способів процесу природного відбору термінів» [119:27]. П. Гриценко й Л. Симоненко зауважують, що ці варіанти «зумовлені орієнтацією термінологів на різні моделі розвитку української мови загалом і термінології зокрема: 1) збереження утрадиційненої в останні десятиліття залежності розвитку української термінології від російської, продовження західноєвропейського впливу в галузі термінології через російське посередництво; 2) поетапна дерусифікація української наукової термінології; 3) радикальні пуристичні зміни (здебільшого щодо російських запозичень)» [49:12].

В. Балог виділяє три основні проблеми, що виникають перед термінографами під час укладання галузевих словників: 1) «упорядкування реєстру, принцип якого полягає в тому, що в термінологічних словниках потрібно фіксувати не лише науково обґрунтовані, унормовані терміни, але й усі їхні варіанти, синоніми, значення багатозначних термінів, терміни-омоніми»; 2) «добір слів

для термінологічного словника»; 3) «семантичний опис термінів, зокрема у термінологічних словниках тлумачного типу. У таких словниках простежується потреба подавати значення терміна як поняття (через дефініцію), на відміну від репрезентування значення термінів у загальномовному, тлумачному словнику, де вони подаються не як поняття певної системи, а як слова літературної мови» [4:54–55]. Отже, укладання словника – підсумок термінологічної роботи щодо внормування спеціальної лексики.

Українська термінологічна лексикографія постійно розвивається, поповнює видову класифікацію видань, удосконалює старі та розробляє нові принципи й методи репрезентування термінологічної лексики, збагачує різні галузі спеціальними словниками. Однак нагальним є створення нового типу галузевого термінологічного словника – комбінованого (на прикладі фітомеліоративної термінології), який узагальнить усі здобутки термінографії та додасть інноваційного, розширить класифікацію галузевих словників і сприятиме уніфікуванню принципів укладання термінологічних словників.

Висновки до розділу

Сучасний науковий простір використовує терміни як вербалізовані знаки, що функціонують на всіх рівнях фахового мовлення. Наслідком еволюції наукового мислення є розуміння терміна як мовного знака, головної одиниці фахової мови, що належить до певної терміносистеми, має системні відношення, дефініцію, підпорядковується нормам сучасної літературної мови, здатний утворювати словотвірні деривати. Головною функцією терміна є пізнавальна: термін – засіб пізнання довколишнього світу.

Терміносистема – це сукупність спеціальних одиниць певної галузі, генетичною властивістю яких є системність, що виявляється в наявності логіко-поняттєвих відношень між ними. Система понять значно чіткіша й стрункіша,

ніж система термінів. Системність будь-якої галузевої лексики відображає системність поняттєвого поля. Обов'язковими ознаками будь-якої терміносистеми є об'єднання одиниць за спільною семою в терміно-семантичні групи, термінологічні мікрополя та макрополя, а також наявність родо-видових, синонімічних та антонімічних зв'язків.

Фітомеліоративна терміносистема має складну структуру, поєднує в собі предметно-поняттєві термінологічні поля двох її видів – трав'яної і лісової. Термінологію лісової меліорації формують предметно-поняттєві термінологічні поля її підвидів – агролісомеліоративної, зоолісомеліоративної та гідролісомеліоративної.

Систематизуванням, описуванням термінології та укладання спеціальних словників займається термінологічна лексикографія. Сучасна українська термінографія потребує вироблення єдиних теоретичних засад стосовно укладання галузевих лексиконів, що зумовлено складністю класифікування спеціальних видань. Існують різні класифікації означених словників, в основі яких лежать їх структурні особливості й функції. Наукові сфери ХХІ ст. потребують нового опису спеціальних одиниць, тому одним із перспективних для сучасного українського словникарства є укладання нового типу термінологічного лексикону, принципи якого ґрунтуються на вивченні природи терміна, його системних відношень і тематичних угруповань. Лексикографічне опрацювання фітомеліоративної термінології має підпорядковуватися конкретному типу словника, який повною мірою використовує всі можливості для репрезентування термінології.

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНСЬКА ФІТОМЕЛІОРАТИВНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СКЛАД, СТРУКТУРА ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

2.1. Склад фітомеліоративної термінології

Фітомеліорація – науковий напрям меліораційних наук, особливістю якого є широке розгалуження поняттєво-термінологічного апарату, що зумовлено високою спорідненістю теоретичних знань із лісівництвом, лісовими культурами, дендрологією, лісовою таксацією та іншими науками про природу. Українська фітомеліоративна термінологія є неоднорідною за складом, що проілюстровано на рис. 2.1.

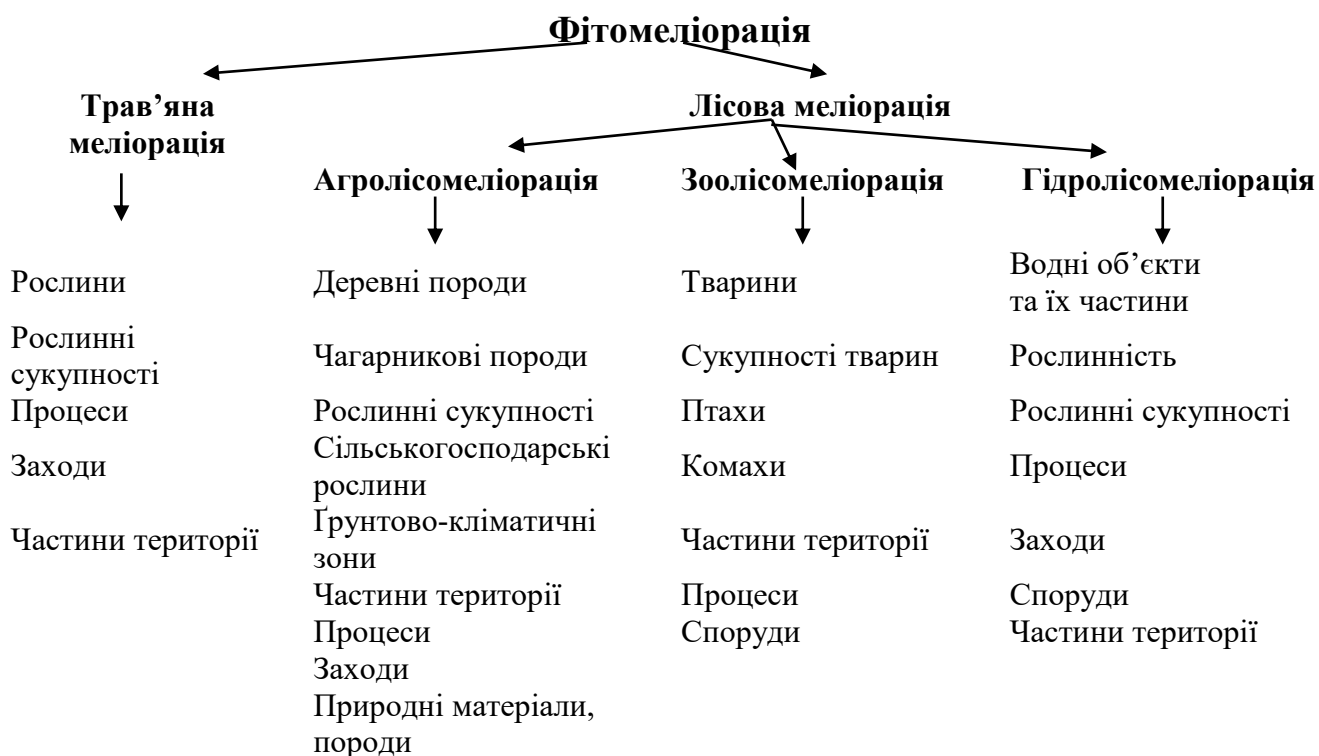

Рис. 2. 1. Склад і структура фітомеліоративної термінології за її видами

Трав'яна меліорація є підгалуззю розглядуваної галузі знань і комплексом заходів щодо поліпшення природних умов шляхом регламентованого

використання фітоценозів, посіву трав, поновлення й поліпшення трав'яного покриву. Поняттєве ядро (мікрополе) «трав'яна меліорація» формують такі терміно-семантичні групи (ТСГ): «рослини» (*весняне жовтозілля, весняний білоцвіт, веснянка, гідрофіти, ковила, пролісок*); «рослинні сукупності» (*адвентивні рослини, акваценози, ацидофіли, медоносні рослини, пустельна флора*); «процеси» (*депривація, фітогенні зміни, фотосинтез*); «заходи» (*задерніння відвалів, залуження міжсмужних інтервалів, оптимізація агрофітоценозу*); «частини території» (*лугове пасовище, сіножаті*).

Лісова меліорація – підгалузь розглядуваної галузі знань, а також «сукупність заходів, спрямованих на докорінне поліпшення біокліматичного та господарського потенціалу територій за допомогою призначення» [292:87]. Ця підгалузь фітомеліорації розгалужується на агролісомеліорацію, зоолісомеліорацію і гідролісомеліорацію. Агролісомеліорація – комплекс лісівничих заходів, спрямованих на поліпшення умов господарювання на природно-територіальній основі для продуктивності сільськогосподарських угідь та система знань про них [291:10]. У мікрополі «агролісомеліорація» виділяємо такі ТСГ: «деревні породи» (*акація, горіх, клен*); «чагарникові породи» (*бузина, калина, обліпиха, терен*); «рослинні сукупності» (*жива огорожа, ліс, лісова плантація*); «сільськогосподарські рослини» (*буркун, вика, еспарцет, конюшина, сорго*); «грунтово-кліматичні зони» (*агростеп, лісостеп, полісся, степ*); «частини території» (*еродовані землі, земельні вгіддя, пар, рілля, чорноземи*); «процеси» (*дигресія лісових насаджень, занесення саджанців піском*); «заходи» (*закриття вологи, закріплення пісків, живцювання*); «природні матеріали, породи» (*глина, гравій, гумус, делювіальні утворення*).

Зоолісомеліорація – це «створення лісових захисних насаджень у сухостепових, напівпустельних і пустельних районах для забезпечення сприятливих умов для тваринництва й формування кормової бази. Сприяє підвищенню продуктивності кормових угідь, збільшенню кількості сільськогосподарських тварин, збереженості приплоду молодняка» [291:82]. Мікрополе «зоолісомеліорація» містить такі ТСГ: «тварини» (*веретільниця, їжак,*

лисиця, руда полівка, слимак, фітофаги, хижаки); «птахи» (зяблик, малий яструб, сойка); «комахи» (ковалик, мурашка, совка, травневий хрущ); «частини території» (відгінне пасовище, зона спокою, лісопасовище); «процеси» (біосинтез, демутація, коеволюція, розмноження); «споруди» (годівниці, загони, кошари, напувалки).

Гідролісомеліорація – комплекс гідротехнічних, інженерних та інших заходів щодо забезпечення оптимального водного режиму на лісових територіях для гарантування продуктивності і якості деревостанів, корисних природних властивостей лісу, а також система знань про них [291:46]. Мікрополе «гідролісомеліорація» формують такі ТСГ: «водні об'єкти та їх частини» (*болото, заплава, протиерозійні ставки*); «рослини» (*біле латаття, водяний горіх, комиш, очерет*); «рослинні сукупності» (*насадження заплавного яру, старолісові масиви*); «процеси» (*осередкове змивання ґрунту, пересихання річок, утворення ярів*); «заходи» (*закріплення заплавного яру, заліснення схилу, іригація, нарощування берегів, піскування, терасування схилу*); «споруди» (*водобійний колодязь, водонапрямний вал, живі фашини з верболозу, кілки*); «частини території» (*водозбірна площа, водоохоронна зона, гідрологічна область основного живлення ґрунтових вод*).

Розглядувана термінологія не вичерпується названими терміно-семантичними групами, але вони основні й охоплюють найуживаніші фітомеліоративні терміни, що формують термінологічне поле «фітомеліорація». Аналізована терміносистема не є закритою, оскільки передбачає появу нових понять і, відповідно, термінів. Спільними для всіх видів і підвидів фітомеліорації, а також для термінологічних мікрополів, є такі ТСГ, як «рослинні сукупності», «процеси», «заходи», «частини території», а також «споруди». Повторюваність цих груп пояснюємо метою та об'єктом фітомеліорації, а головне, системними зв'язками мовних одиниць у досліджуваній терміносистемі. Особливості кожної підгалузі фітомеліорації підкреслюють їх специфічні ТСГ: для трав'яної – «рослини»; у лісовій для агролісомеліорації – «сільськогосподарські рослини», «ґрунтово-кліматичні зони» та «природні матеріали, породи»; для зоолісомеліорації – «тварини»,

«сукупності тварин», «птахи», «комахи» і «зони, території для тварин»; для гідролісомеліорації – «водні об'єкти і їх частини».

2.2. Структура фітомеліоративних термінів

Сучасна українська фітомеліоративна терміносистема репрезентована синтетичними й аналітичними термінами. Синтетичні спеціальні лексеми за частиномовною належністю здебільшого є іменниками (80 %) (*бір, вивітрювання, ландшафт, лощина, рельєф, суходіл*), менше – дієсловами (20 %) (*засівати, зволожувати, насаджувати, розріджувати*). Терміни-словосполучення (ТС) є зручним засобом виділення диференційних ознак базового поняття під час систематизування фітомеліоративної термінології. Структурно ТС формуються за різними твірними моделями й бувають дво-, три- і багатокomпонентними. Терміни-словосполучення здатні з найбільшою повнотою відтворити необхідні диференційні ознаки іменованого поняття, «ними легше, ніж іншими словотвірними засобами, передати належність до класифікаційного ряду, сформованого на родо-видовому відношенні понять» [53:132]. Точність досягається кількісним збільшенням структури ТС, унаслідок чого звужується значення спеціальної лексеми. Ступінь системності в термінології визначають більш чи менш щільним зв'язком між одиницями. Вагомим підтвердженням цьому є схема поетапного ускладнення ТС лісової меліорації: *конструкція* → *конструкція* + *смуг* → *конструкція смуг* + *лісових* → *конструкція смуг лісових* + *захисних* → *конструкція смуг лісових захисних* + *ажурна*. Унаслідок таких модифікувань маємо аналітичний термін *ажурна конструкція лісових захисних смуг*.

Багатокomпонентні ТС через структурно-семантичні показники мають однозначне їх тлумачення всередині галузі й ототожнюються лише із цією галуззю. Необхідно підкреслити, що ТС характеризуються вищим ступенем злотованості своїх компонентів [235:99] і мають тенденцію до замінення синтетичною

номінацією двокомпонентних ТС: *водні угруповання – акваценози* [300:82], *життєва форма – біоморфа, промивання повітря – фільтрація* [300:99] та ін.; трикомпонентних ТС: *відновлення лісового середовища – сільватизація* [300:127], *тип лісової ділянки – едапон*; чотирикомпонентних ТС: *збагачення видового складу дендрофлори – колекціонування* [300:222], *лісова ділянка ґрунтової вологості – гігротоп*; п'ятикомпонентних ТС: *приорювання в ґрунт зеленої маси рослин – сидерація*.

Серед аналітичних ТС установлюємо кількісне переважання двокомпонентних (близько 70 % від загальної кількості аналітичних термінів). За частиномовною належністю стрижневого слова двокомпонентні ТС поділяємо на дві групи. Домінують субстантивно-ад'єктивні (63 %), у яких тип синтаксичного зв'язку – узгодження. Означенням переважно є відносний прикметник, що уточнює родові значення терміна-іменника: *агроґрунтове районування, делювіальні утворення, лісовий бар'єр* та ін. Виділяємо терміносполучення на позначення процесу, результату дії та назви різних порід, у яких ад'єктивним елементом може бути якісний прикметник звичайного (нульового) ступеня (*рухливі піски, твердий стік*), відносний прикметник (*підзолистий ґрунт, східчасті перепади, трубчастий водовипуск*). Прикметники-компоненти в ТС за будовою переважно прості, наприклад: *алейні посіви, болотний ґрунт, деревна зелень, торфові горизонти*. Складні прикметники використовують значно рідше: *болотно-підзолистий ґрунт, ґрунтово-ерозійне районування, торф'яномінералізований горизонт*. У розглядуваній моделі виокремлюємо сполучення іменника з пасивним дієприкметником – *дефльовані землі, закріплені піски, змиті землі, намитий ґрунт* та ін.

В аналізованій термінології функціонують субстантивно-субстантивні ТС (37 %), кількість яких значно менша, порівняно із субстантивно-ад'єктивними. Це генітивні ТС, побудовані за моделлю «іменник + іменник (Р. в.)» (тут і надалі зазначаємо відмінок незмінюваного в моделі іменника): 1) тип синтаксичного зв'язку іменне прилягання: *асортимент порід, вік насадження, норма зрошення, осередок опустелювання*,

рельєф суші, шкала заложення; 2) тип синтаксичного зв'язку керування: вирубування чагарників, декальцинація ґрунту, деструкція ландшафту.

Трикомпонентні ТС (10 %) репрезентовані такими моделями:

1) «прикметник + іменник + іменник (Р. в.)». Модель є найпродуктивнішою серед трикомпонентних ТС й утворюється шляхом розширення двокомпонентного ТС відносним прикметником (*видова висота насадження, господарсько-біологічна оцінка дерев*) та якісним прикметником найвищого ступеня порівняння (*найменша капілярність ґрунту*);

2) «іменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)». У цій моделі значення бінарного словосполучення «іменник + іменник (Р. в.)» звужується іменником – *визначення типу лісу, площа живлення рослин*;

3) «прикметник + прикметник + іменник». Аналізована модель будується шляхом конкретизування прикметником бінарного ТС «прикметник + іменник»: *агротехнічні протиерозійні заходи, дослідні лісові культури*. Окрім того, у трикомпонентних ТС може використовуватися прислівник. Наприклад, у моделі «прислівник + прикметник + іменник» прислівник звужує семантику бінарного словосполучення «прикметник + іменник»: *умовно лісопридатний ґрунт, ерозійно небезпечні землі*.

У досліджуваній терміносистемі виявлено чотирикомпонентні ТС (15 %), побудовані за такими продуктивними моделями:

1) «іменник + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.)». Такі моделі створюються додаванням до трикомпонентного ТС (*захисні лісові смуги*) іменників, наприклад: *комплекс, конструкція, розміщення*. Унаслідок цього процесу виникають такі ТС: *комплекс захисних лісових смуг, конструкція лісових захисних смуг, розміщення лісових захисних смуг*;

2) «прикметник + іменник + прикметник + іменник (Р. в.)». Ця модель будується кількома способами: а) додаванням до трикомпонентного ТС прикметників, що уточнюють значення головного компонента, наприклад: *барханний, бугристий, грядовий, котловинний, кучовий, рівнинний, рівнинно-хвилястий, терасовий*. Унаслідок цього процесу отримуємо чотирикомпонентні

ТС, зокрема *бугристі виступи піщаних земель, рівнинно-хвилястий рельєф піщаних земель*; б) поєднанням двох двокомпонентних ТС «прикметник + іменник» і «прикметник + іменник»: *таксаційна характеристика + захисне насадження (таксаційна характеристика захисних насаджень), берегові смуги + водні шляхи (берегові смуги водних шляхів)*;

3) «іменник + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Р. в.)». Модель утворюється такими прийомами: а) додаванням іменника до трикомпонентного ТС: *варіант + тип лісової ділянки (варіант типу лісової ділянки), морфа + тип лісової ділянки (морфа типу лісової ділянки)*; б) об'єднанням двокомпонентних ТС «іменник + іменник (Р. в.)» + «прикметник + іменник»: *способи розміщення + посадкові місця (способи розміщення посадкових місць), захищеність територій + лісові насадження (захищеність територій лісових насаджень)*.

Менш продуктивними є такі моделі чотирикомпонентних ТС, де прикметник або іменник звужують значення трикомпонентного ТС, зокрема: а) «прикметник + прикметник + іменник»: *однорусні + лісові захисні насадження (однорусні лісові захисні насадження), оптимальні + міжсмуужні протидефляційні відстані (оптимальні міжсмуужні протидефляційні відстані)*; б) «іменник + прикметник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *карта + вертикальне розчленування території (карта вертикального розчленування території), кут + природний укіс ґрунту (кут природного укосу ґрунту)*; в) «іменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *коефіцієнт + зміна швидкості вітру (коефіцієнт зміни швидкості вітру), таблиця + хід росту деревостанів (таблиця ходу росту деревостанів)*. Непродуктивним є тип ТС «прикметник + іменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)», де об'єднуються два бінарні сполучення «прикметник + іменник» та «іменник + іменник (Р. в.)»: *каркасні лінії + динаміка ландшафтів (каркасні лінії динаміки ландшафтів)*.

Окрім того, серед чотирикомпонентних ТС фіксуємо модель, до складу якої входить прислівник: «прислівник + прикметник + іменник + іменник (Р. в.)», зокрема *потенційно можливі втрати ґрунту*. Підкреслимо, що,

як у трикомпонентних, так і в чотирикомпонентних ТС, може бути сурядний зв'язок: *несприятливі й небезпечні природні явища; охорона вод і водних об'єктів.*

П'ятикомпонентні ТС (3 %) в аналізованій лексиці побудовані за такими моделями:

1) «прикметник + іменник + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Р. в.)». Модель утворюється додаванням до чотирикомпонентного ТС таких прикметників-конкретизаторів, що уточнюють його вихідне значення, наприклад: *гніздовий, грудковий, діагонально-грудковий, квадратний, кулісний, маховий, парнорядний, рядковий, строково-грудковий, траншейний.* Унаслідок цього процесу маємо п'ятикомпонентні ТС, наприклад: *гніздовий спосіб розміщення посадкових місць, траншейний спосіб розміщення посадкових місць;*

2) «прикметник + іменник + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.)»: а) поєднання дво- та трикомпонентного ТС: *відновлювальний ремонт + лісові захисні насадження (відновлювальний ремонт лісових захисних насаджень); меліоративний вплив + лісові захисні смуги (меліоративний вплив лісових захисних смуг);* б) звуження вихідного значення чотирикомпонентного ТС такими прикметниками, що є видовими конкретизаторами (*ажурний, ажурно-продувний, ажурно-щільний, діагонально-крупносітчастий, щільний*), наприклад: *ажурно-продувна конструкція лісових захисних смуг, щільна конструкція лісових захисних смуг;*

3) «іменник + іменник (Р. в.) + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.)». Модель формується на основі бінарного словосполучення «іменник + іменник (Р. в.)» та «прикметник + прикметник + іменник (Р. в.)»: *технологія вирощування + лісові захисні насадження (технологія вирощування лісових захисних насаджень);*

4) «іменник + прикметник + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Р. в.)». До чотирикомпонентного ТС додається іменник, який звужує семантику вихідного терміносполучення: *дальність + ґрунтозахисний вплив лісових смуг (дальність ґрунтозахисного впливу лісових смуг), зона + максимальна продуктивність лісових смуг (зона максимальної продуктивності лісових смуг);*

5) «іменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Р. в.)». Модель будується шляхом об'єднання двох аналітичних та одного

синтетичного термінів: *методи визначення + інтенсивність + водна ерозія (методи визначення інтенсивності водної ерозії)*;

б) «прикметник + прикметник + прикметник + іменник + іменник (Р. в.)». До субстантивно-субстантивного ТС приєднуються кілька прикметників: *лісовий нижній наскрізний провіт смуги*. Одним зі складників п'ятикомпонентних ТС може бути пасивний дієприкметник: *завітряна лісова захисна сторона смуги*.

Шестикомпонентні ТС (2 %) у термінології фітомеліорації створюються на основі словосполучень із меншою кількістю компонентів за такими моделями:

1) «прикметник + іменник + прикметник + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Р. в.)»: *гідрологічна область основного живлення ґрунтових вод*;

2) «іменник + прикметник + іменник (Р. в.) + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.)»: *строк захисної служби лісових захисних насаджень*;

3) «іменник + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Р. в.)»: *дальність оптимального протиерозійного впливу лісових смуг*;

4) «іменник + іменник (Р. в.) + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *період життя лісових захисних смуг транспорту*;

5) «іменник + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *ліси зон санітарної охорони джерел водопостачання*;

б) «прикметник + іменник + іменник (Р. в.) + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.)»: *східчаста форма пологів лісових захисних насаджень*.

Зазначмо, що майже кожна з розглядуваних моделей має прийменникові конструкції:

1) двокомпонентні ТС створено за такими моделями: а) «іменник + прийменник + іменник (М. в.)», де прийменник *на* виражає означально-просторові відношення, наприклад, *ерозія на пасовищах*; б) «іменник + прийменник + іменник (Р. в.)», де прийменник *для* вказує на означально-цільові відношення, наприклад, *смуга для ґрунтозакріплення*;

2) трикомпонентні ТС будуються за такими моделями:

а) «прикметник + іменник + прийменник + іменник (О. в.)», де прийменник вказує на об'єктні відношення (наприклад, *за* – *агротехнічний догляд*

за насадженнями, лісівничий догляд за насадженнями) або означально-просторові відношення (наприклад, **між** – оптимальні відстані між валами-терасами); б) «прикметник + іменник + прийменник + іменник (Р. в.)», де прийменник виражає означально-просторові зв'язки, наприклад **вздовж (уздовж)**: лісова смуга вздовж каналів; в) «прикметник + іменник + прийменник + іменник (Р. в.)», де прийменники виражають означальні відношення, наприклад **з** – жива фашина з верболозу; г) «іменник + прийменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)», де службове слово (прийменник) може виражати об'єктні відношення, наприклад **до**: вибагливість до вологості ґрунту, вибагливість до родючості ґрунту; ґ) «іменник + іменник (Р. в.) + прийменник + іменник (М. в.)», де прийменник указує на означально-просторові відношення, наприклад **на**: розріджування парості на пеньках;

3) чотирикомпонентні ТС побудовано за такими моделями:

а) «іменник + прикметник + іменник (Р. в.) + прийменник + іменник (М. в.)», де прийменник указує на означально-просторові відношення, наприклад **на**: дефляція гірських порід на відкосах; б) «іменник + іменник (Р. в.) + прийменник + прикметник + іменник (М. в.)», де прийменник виражає означальні відношення, наприклад **в**: принцип географізму в лісовій типології; в) «прикметник + іменник + прийменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)», де прийменник указує на означально-цільові відношення, наприклад **для**: лісові насадження для захисту водоймищ. Окремо виділяємо прийменникове ТС з означальними відношеннями: «іменник + прийменник + прислівник + дієприкметник + іменник (О. в.)» – *дерева з низько піднятою кроною*;

4) п'ятикомпонентні ТС створено за такими моделями: а) «іменник + іменник (Р. в.) + прийменник + прикметник + прикметник + іменник (М. в.)», де прийменник указує на означально-просторові відношення, наприклад **в**: система господарства в лісових захисних насадженнях; б) «іменник + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Р. в.) + іменник (З. в.)», де службове слово вказує на означально-об'єктні відношення, наприклад **на**: ефективність впливу полежахисних смуг на врожайність; в) «іменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.) +

прикметник + іменник (М. в.)», де прийменник виражає означально-просторові відношення, наприклад *в: формування крон дерев в озеленувальних насадженнях*.
Із-поміж п'ятикомпонентних ТС фіксуємо модель комбінованого типу – прийменниково-сполучникового (із сурядним зв'язком): *захисні смуги лісів уздовж залізниць і автодоріг*;

5) шестикомпонентні ТС: а) «іменник + прикметник + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Р. в.) + прийменник + іменник (М. в.)», де прийменник виражає означально-просторові зв'язки, зокрема *на: дальність вітрорегульовального впливу лісових смуг на схилах*; б) «іменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.) + прийменник + прикметник + прикметник + іменник (М. в.)», де прийменник указує на означально-просторові відношення, наприклад *в: нормативи рубок догляду в лісових захисних насадженнях*; в) «іменник + прийменник + іменник (Зн. в.) + прикметник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)», де прийменник указує на означально-просторові відношення, зокрема *в: приорювання в ґрунт зеленої маси рослин*;

5) восьмикомпонентні ТС: «прикметник + іменник + іменник (Р. в.) + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.) + прикметник + іменник (Зн. в.)», де прийменник виражає означально-просторові зв'язки, зокрема *у – гідрологічна область трансформації поверхневих та підґрунтових вод у річковий стік*.

Синтетичні й аналітичні терміни наповнюють усі терміно-семантичні групи мікрополів, проте синтетичні терміни зафіксовані переважно в таких ТСГ мікрополів: «трав'яна меліорація», де використовують назви рослин і їх сукупностей – «рослини», «рослинні сукупності»; «агролісомеліорації» – «сільськогосподарські рослини» й «природні матеріали»; «зоолісомеліорації» – «тварини», «комахи», «процеси», «споруди»; «гідролісомеліорації» – «рослинність». ТСГ «процеси», «заходи», «частини території», «рослинні сукупності», що переважно організують мікрополе «лісової меліорації», вирізняються істотною ознакою – надання абсолютної переваги багатокомпонентним, зокрема двокомпонентним термінам. Уважаємо, що функціонування аналітичних ТС забезпечує максимально точне й повне

відображення поняттєвого значення терміна. Оскільки фітомеліорація обслуговує різнопланові галузі народного господарства, то досить часто виникають ситуації неоднозначного сприйняття окремих термінів, понять і визначень, серед яких важливе місце належить сільському господарству, рільництву й охороні ґрунтів.

2.3. Шляхи формування фітомеліоративної термінології

Джерелами формування будь-якої термінології є успадкована лексика української мови та чужомовна. За спостереженнями науковців, шляхами формування спеціальної лексики можуть бути термінологізування загальноживаної лексики, ретермінологізування спеціальної лексики інших наук, морфологічне й лексико-семантичне термінотворення. Питання стосовно особливостей формування української спеціальної лексики розглядають на матеріалі різних терміносистем: військово-морської [2], геологічної [40], гідромеліоративної [151], гідротурбінної [129], екологічної [7, 172], економіки агропромислового комплексу [120], землеустрою та кадастру [241], комп'ютерної [160], маркетингу [265], медичної [144], пожежно-технічної [130], прикладної (комп'ютерної) лінгвістики [58], юридичної [97] та ін.

2.3.1. Термінологізування загальноживаної лексики

У сучасній лінгвістиці процес термінологізування не має єдиного пояснення. У нашій роботі спираємося на результати досліджень науковців, які вивчають збагачення українських терміносистем шляхом термінологізування загальноживаних слів (М. Годована [40], М. Клочко [97], В. Марченко [155], Н. Разбегіна [199], О. Романова [207], А. Таран [238], О. Тур [241] та ін.).

Термінологізуванням загальноживаних одиниць учені називають «набуття загальноживаним словом ознак терміна» [139:186], «спеціалізацію значення загальноживаного слова (термінологізація)» [241:146]. Термінологізування – це один із важливих шляхів формування українських терміносистем, суть якого полягає в поняттєво-термінологічній спеціалізації семантики мовної одиниці, унаслідок чого вона набуває ознак терміна й відповідає вимогам до нього, а також займає своє місце в терміносистемі, вибудовує певні відношення з іншими її складниками. Спеціалізація як визначально-диференційна ознака такого різновиду термінотворення означає формування наукового поняття без метафоричного чи метонімічного переосмислення вихідного загальномовного значення слова.

Лексичний склад української літературної мови є важливим джерелом розвитку й основою національних терміносистем, зокрема фітомеліоративної. Особливості її виникнення зумовлені тим, що Україна з давніх часів має розвинуте сільське господарство, тому істотним підґрунтям формування термінології фітомеліорації як спеціальної мови відповідної науки стала успадкована лексика. Загальноживана питома лексика як мовний засіб наукового пізнання світу термінологізується й позначає широке коло наукових понять у фітомеліоративній термінології: 1) назви дій та станів (*догляд, вирощування, заболочування, усихання /насаджень/*); 2) назви рослин та їхніх частин (*брунька, гілка, дерево, корінь, рослина, стовбур, трава*); 3) назви природних явищ (*буря, вітер, вітровал, дощ, заморозок, посуха*); 4) назви місця й простору (*долина, лощина, пасовище, перелоги, улоговина*); 5) назви ділянок землі, зарослі деревами та кущами (*гай, галявина, діброва, ліс, сад, узлісся, чагарник*); 6) назви водних об'єктів та їхніх частин (*берег, болото, вимоїна, заплава, озеро, річка*); 7) назви речовин, матеріалів (*глина, пісок*); 8) назви підвищень місцевості (*гори, передгір'я*); 9) назви властивостей предметів чи об'єктів (*життєздатність, родючість, сила, стійкість /виду/, урожайність, щільність*); 10) назви видів ґрунту (*солонець, солончак*) і т. ін. Питома загальноживана лексика є одним із головних джерел формування термінології фітомеліорації. Способами термінологізування

загальноживаних слів є не лише їхня спеціалізація, а й метафоризування та метонімізування.

2.3.2. Лексико-семантичне термінотворення

Розвиток різних галузей науки й техніки супроводжується появою значної кількості нових понять, що потребують номінацій. Унаслідок цього розвивається й модифікується система знань, переосмислюється мовний матеріал, який трансформується й інтегрується для подальшого використання засобів номінації. Загальновідомо, що метафора – це універсальний інструмент мислення, який передбачає пізнання одного об'єкта через порівняння, зіставлення з іншим і є одним зі способів репрезентування знання в мовній формі.

Наукову метафору як чинник формування й розвитку української термінології вивчають О. Богуш (астрономічна термінологія) [14], О. Винник (економічна лексика) [32], О. Кринець (технічна термінологія) [122], Л. Малевич (гідромеліоративна термінологія) [150], Т. Михайлова (науково-технічна термінологія) [166], Г. Морозова (термінологія акушерства і гінекології) [169], О. Романова (швацька термінологія) [208], Н. Цісар (медична термінологія) [258], О. Южакова (термінологія холодильної техніки) [275] та ін. Названі вище термінознавці розуміють наукову метафору як мовну одиницю, ужиту в переносному значенні за схожістю певних рис для називання спеціального поняття.

У нашому дослідженні використовуємо поняття «термінологічна метафора» і спираємося на такі загальні положення: метафора – це «а) семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця; б) похідне значення мовної одиниці, утворене таким чином. В основі метафори лежить

згорнене або приховане порівняння <...> і ширше – імпліцитна аналогія нового з наявним, “дальшого” з “ближчим”, менш відомого з відомішим тощо» [341:334].

Метафора є одним із важливих чинників розбудови мови науки внаслідок увіходження до складу спеціальної лексики трансформованих значень загальноживаних номінацій і термінів інших галузей знань. Джерелами метафоричного переосмислення у фітомеліоративній термінології є загальноживана лексика й міжгалузеві спеціальні одиниці.

Термінологія фітомеліорації має давню історію й водночас активно розвивається сьогодні. Л. Мелевич підкреслює, що «терміни-метафори виступають ключовими елементами для розуміння національної специфіки мовного бачення навколишнього світу, вони пов'язані з культурою народу й відображають результати когнітивної діяльності національного мовного колективу» [150:338]. Рівень знань свого народу про всесвіт й особливе його бачення є підґрунтям метафоричного переосмислення загальноживаної лексики, яку вважаємо потужним джерелом збагачення фітомеліоративної термінології. Мовний аналіз фітомеліоративної термінології засвідчує метафоризування і термінів-слів, і компонентів термінів-словосполучень. Виділяємо такі моделі метафоричного перенесення компонентів аналітичних термінів:

1) «перенесення найменування за подібністю зовнішньої форми й вигляду»: *брівка яру, вимірювальна лісова вилка, вікна з різнотрав'ям, днище яру, невеликі лійки, полотнина тераси, природний коридор, профіль ґрунту, профіль лісової смуги, профіль місцевості, скелет ґрунту*. Наприклад, *вилка* («те саме, що видёлка. Предмет столового прибору у вигляді ручки з кількома зубцями, яким беруть і кладуть до рота шматки їжі» [331]) → *вимірювальна лісова вилка* («таксаційний інструмент для вимірювання товщини стовбурів дерев» [340:115]); *вікно* («отвір для світла й повітря в стіні приміщення <...>, куди вставлена рама з шибками» [3301]) → *вікна з різнотрав'ям* («маленькі галявини з різнотрав'ям у грабово-дубовому лісі» [300:41]); *профіль* («обриси обличчя збоку» [330:Т.8:334]) → *профіль ґрунту* («сукупність генетично зв'язаних горизонтів <...> в ґрунті <...>» [336:58]);

2) «перенесення найменування за подібністю внутрішньої ознаки чи властивості»: *ажурна конструкція смуг, біологічна стійкість дерев і чагарників, важкі ґрунти, виснаження ґрунту, втома ґрунту, кислі ґрунти, легкі ґрунти, піонерні рослини, стиглість ґрунту, стійкість фітоценозів, теплі ґрунти, холодні ґрунти* та ін. Цей характер метафоризування продукує досить значну за кількістю й різноманітністю групу термінів, що описують властивості головних терміноодиниць фітомеліорації, наприклад: *виснаження* («стан за значенням *виснажити* і *виснажитися*. Дуже ослаблятися, втрачати сили, знесилюватися /від втоми, голоду, хвороби і т. ін./») [331] → *виснаження ґрунту* («збіднення ґрунту на поживні речовини в результаті тривалого вирощування с.-г. культур без внесення добрив або при недостатній їх кількості» [336:14]), *виснаження природних ресурсів* («результат дедалі більшої невідповідності між доступними запасами ресурсів природних або безпечними нормами їх вилучення з природних систем та потребами суспільства» [298]); *стійкість* («властивість за значенням *стійкий*; здатний твердо стояти, триматися, не падаючи, не коливаючись» [330:Т.9:709]) → *стійкість фітоценозів* («стабільність структури фітоценозів, балансу енергії, кругообігу речовин; здатність фітоценозів зберігати свою структуру та функціональні особливості під дією зовнішніх факторів» [292:217]); *стиглість* («абстр. іменник до *стиглий*. Який став спілим, дозрілим /про фрукти, овочі, злаки і т. ін./») [330:Т.9:693] → *стиглість ґрунту* («стан ґрунту, який характеризує його готовність до обробітку» [292:53]), *поновлювальна стиглість лісових захисних насаджень* («віковий період життя насаджень лісових захисних, у межах якого забезпечується природне їх насінне або вегетативне поновлення» [292:216]); *кислий* («який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона тощо» [330:Т.4:153]) → *кислі ґрунти* («ґрунти, у яких є вільні й увібрані йони водню та алюмінію» [330:Т.4:153]);

3) «перенесення найменування за подібністю способу дії»: *вичісування коренів, дихання ґрунту, дихання рослин, загасання яру, омолодження насаджень, промивання повітря, стрижка живоплоту, цвітіння ґрунту.*

Наприклад, *вичісування* («дія за значенням *вичісувати*. Чесучи гребенем, очищати волосся, вовну, шерсть і т. ін. від чого-небудь» [331]) → *вичісування коренів* («видаляти корені, залишки пеньків дерев і чагарників з ґрунту на територіях, що раніше не були зайняті лісом, спеціальними механізмами в процесі підготовки ґрунту до створення насаджень захисних лісових» [273:39]); *дихання* («процес поглинання кисню і виділення вуглекислоти живими організмами; газообмін» [331]) → *дихання ґрунту* («сукупність процесів, здебільшого мікробіологічних, які спричиняють утворення діоксиду вуглецю» [325:55]); *стрижка* («1. Дія за значенням *стригти* 1. Ножицями, машинкою і т. ін. зрізувати, підрізувати (волосся, шерсть і т. ін.)» [330:Т.9:767]) → *стрижка живоплоту* («обрізування річного приросту паростків чагарників із метою зменшення висоти снігового валу і попередження сніголаму <...>» [292:218]);

4) «перенесення найменування за подібністю місця знаходження чогось»: *ґрунтова провінція, днище яру, підошва гори, орна підошва ґрунту*. Наприклад, *днище* («нижня частина або нижня стінка якого-небудь предмета» [331]) → *днище яру* («нижня частина вертикального перетину яру, де <...> виникають ерозійні процеси» [292:63]); *підошва* («нижня частина взуття, якою ступають по землі, пришита або приклеєна до верху за допомогою устілки» [330:Т.6:478]) → *підошва гори* («нижня частина /підстава/ гори» [292:165]), *орна підошва ґрунту* («негативне явище, <...> має місце в безструктурних ґрунтах внаслідок ущільнення нижньої частини орного шару ґрунту ґрунтообробними знаряддями» [317:53]);

5) «перенесення найменування за подібністю функції»: *лісовий бар'єр, поріг шкодочинності чисельності виду*. Наприклад, *бар'єр* («невисокі поручні, паркан, ґрати, огорожа» [331]) → *лісовий бар'єр* («загущена лісова посадка <...>. Застосовується для обгородження місць, де перебування людей небажане» [292:24]); *поріг* («дерев'яний брус, закріплений на підлозі під дверима; нижня частина одвірка» [330:Т.7:259]) → *поріг шкодочинності чисельності виду* («величина шкодочинності виду в певному середовищі, яка перебуває на межі підтримки стану рівноваги в біоценозі <...>» [325:171]);

б) «перенесення найменування за подібністю способу розташування»: *генетичні горизонти ґрунту*. Наприклад, *горизонт* («частина земної поверхні, яку можна бачити на відкритій місцевості; видноколо» [331]) → *генетичні горизонти ґрунту* («відносно однорідні шари ґрунту, <...> розташовані більш або менш паралельно до його поверхні <...>» [292:52]).

Зауважмо, що найчастіше компоненти аналітичних назв метафоризуються за такими модифікаціями значень загальноновживаних слів: перенесення найменування за подібністю зовнішньої форми й вигляду, за подібністю внутрішньої ознаки чи властивості, за подібністю способу дії, за подібністю місця знаходження чогось. Менш поширені перенесення найменувань за подібністю функції та способу розташування.

Мовний аналіз засвідчує поодинокі фітомеліоративні терміни-слова, що з'явилися внаслідок метафоризування значень питомих загальноновживаних лексем. Наприклад, за моделлю «перенесення найменувань за подібністю зовнішньої форми й вигляду» утворилася спеціальна номінація *блюдце* («пласке, різноманітних розмірів та форм округле безстічне поглиблення на рівнині <...>» [292:2]) від загальноновживаного значення відповідної мовної одиниці: «чайний посуд, який ставлять під чашку або склянку» [331]. Семантика спеціального слова *гриви* («форми рельєфу у вигляді видовжених підвищень акумулятивного або денудаційного походження» [292:53]) заснована на метафоричному порівнянні подібності ознак із загальноновживаним словом *гриви*: «довге волосся на шиї і хребті деяких тварин» [331]; так само фітомеліоративна номінація *пори* («різноманітні за розміром і формою проміжки між первинними часточками та агрегатами ґрунту, які зайняті повітрям або водою» [336:57]) утворена від загальноновживаної одиниці *пори* зі значенням «найдрібніші отвори потових залоз у шкірі людини або тварини» [330:Т.7:251].

Термінологія фітомеліорації формується й розвивається не ізольовано, а в тісній взаємодії з іншими терміносистемами шляхом метафоричного транспозиціювання найменувань з однієї сфери знань до іншої. Аналізована термінолексика відбиває вплив різних галузевих термінологій, що збагачують її

спеціальними словами, наприклад: гідрології (*мулофільтр*), конярства (*шпора*), медицини (*кумуляція*), театру (*куліса*), хімії (*мінералізатор*) та ін. Вивчення мовного матеріалу інших наук засвідчує незначну кількість термінів-слів, що ввійшли до термінології фітомеліорації на підставі метафоричної транспозиції за такими моделями:

1) «перенесення найменування за подібністю функції»: *мінералізатор* («речовина, що сприяє кристалізації мінералів з розчину або з розплав» [330:Т.4:740]) → *мінералізатори* («живі організми <...>, які розкладають мертві органічні сполуки до окремих хімічних речовин і елементів <...>» [292:136]); *мулофільтр* («спорука, призначена для очищення від мулу» [289:695]) → *мулофільтр* («багаторядні лісові захисні насадження, що створені по дну водовідвідних улоговин для кольматажу твердого стоку <...>») [292:136].

2) «перенесення найменування за подібністю форми та функції»: *куліса* («плоска частина театральної декорації, розміщена в боковій частині сцени» [330:Т.4:391]) → *куліса* («смуги високостебельних трав, що висіваються серед польових культур з метою їх захисту від несприятливих погодних умов та для снігозатримання» [292:110]); *шпора* («вигнута за формою каблука металева дужка зі стрижнем, яку прикріплюють до чобота вершника; служить для правування конем» [330:Т.11:526]) → *шпора* («перетинка перпендикулярно тілу водозатримувального валу, створюється для забезпечення гідродинамічної стабільності накопичених талих та зливових вод» [292:238]);

3) «перенесення найменування за подібністю способу дії»: *кумуляція* («нагромадження в організмі різних речовин у результаті їх тривалого надходження, призводить до серйозних ускладнень» [330:Т.4:399]) → *кумуляція* («збільшення, збирання, зосередження діючих елементів у навколишньому середовищі <...>») [292:111].

Звернімо увагу, що шляхом метафоризування термінів-слів з інших галузевих термінологій семантична структура досліджуваної термінології

збагачується меншою мірою. Це пояснюємо відмінністю їхніх поняттєво-термінологічних апаратів і, відповідно, теоретичного підґрунтя.

Фітомеліоративна термінологія активно використовує з різних галузевих термінологій найменування, які стають компонентами термінів-словосполучень, наприклад: бухгалтерського обліку (*інвентаризація*), кулінарії (*консервація*), лінгвістики (*морф*), математики (*конус*, *піраміда*), медицини (*клімакс*), хімії (*індикатор*) та ін. Названі одиниці різних галузей метафоризуються за такими моделями:

1) «перенесення найменування за подібністю характеру побудови об'єкта»: *конус* («геометричне тіло, що утворюється обертанням прямокутного трикутника навколо одного з катетів» [330:Т.4:272]) → *конус виносу* («аккумулятивна форма рельєфу, утворена скупченням уламків порід /гальки, гравію, піску/, винесених гірськими ріками на передгірну рівнину або в більш плоску широку долину <...>» [292:107]); *піраміда* («многогранник, основа якого <...> многокутник, а бічні грані – трикутники, що мають спільну вершину» [330:Т.6:538]) → *екологічна піраміда* («співвідношення між продуцентами, консументами /першого і другого порядків/ і редуцентами в екосистемі, виражене їх масою <...> і зображене у вигляді графічної моделі» [292:66]);

2) «перенесення найменування за подібністю функції»: *інвентаризація* («перевірка наявності й стану майна якого-небудь господарства, підприємства, якоїсь установи, організації та складання його опису» [330:Т.4:24]) → *інвентаризація лісових захисних насаджень* («перевірка в натурі стану нещодавно створених лісових захисних насаджень до настання періоду змикання з метою визначення якості й ефективності робіт зі створення посадок <...>» [292:88]), *інвентаризація природних ресурсів* («облік кількості, якості, динаміки запасів і ступеня експлуатації природних ресурсів для складання різноманітних статистичних звітів» [292:88]); *індикатор* («речовина, що після введення до розчину змінює свій колір або колір розчину й таким чином дає змогу визначити його хімічну природу» [330:Т.4:26]) → *індикатори зволоження* («види

рослин, які свідчать про певний тип зволоження та родючості ґрунту <...>» [292:90]);

3) «перенесення найменування за подібністю способу дії»: *консервація* («дія за значенням *консервувати* 2,3. Тимчасово припиняти хід, розвиток, діяльність чого-небудь» [330:Т.4:263]) → *консервація земель* («припинення господарського використання земель на визначений термін» [292:103]);

4) «перенесення найменування за подібністю стану»: *клімакс* («згасання діяльності статевих залоз; у жінок в помірному кліматі переважно у віці 45-50 років – припинення менструацій /менопауза/ і дітородних функцій; <...> у чоловіків – андропауза» [330:Т.4:184]) → *екологічний клімакс* («найвищий ступінь розвитку екосистеми, заключна фаза біогеоценологічної сукцесії, яка перебуває у найбільшій відповідності біотопу або клімату певної місцевості» [292:99]);

5) «перенесення найменування за подібністю структури»: *морф* («найкоротший мінімальний відрізок словоформи, наділений самостійним значенням» [341:371]) → *морфа лісової ділянки рослин* («різновид типу лісової ділянки <...>» [290:98]).

Слід підкреслити, що метафоризування термінів різних галузей є відкритим і активним шляхом поповнення термінології фітомеліорації. Такий спосіб творення терміноодиниць засвідчує постійний розвиток наукових понять у загальній науковій картині світу.

Проведене дослідження підтверджує, що метафоричне перенесення є продуктивним процесом у фітомеліоративній термінології, перспективним джерелом її формування й розвитку. Найбільш активно метафоризуються загальноживані одиниці, менше – терміни різних галузей. Найпоширенішими моделями в означуваній термінології є перенесення найменування за подібністю зовнішньої форми й вигляду, функції, способу дії. За нашими спостереженнями, шляхом метафоризування загальноживаних слів утворено 74 фітомеліоративні терміноодиниці, а внаслідок переосмислення спеціальної лексики різних галузей – 30 одиниць.

На різних етапах розвитку мовознавства метонімія постійно привертає увагу дослідників. Якщо метафору вивчають і в загальноживаній, і в науковій

мові, то процеси метонімізування досліджують насамперед у термінології. На сьогодні в науковій літературі є досить багато праць, присвячених вивченню метонімізації мовних одиниць як джерела розбудови українських терміносистем, наприклад, дослідження таких авторів: С. Булик-Верхола [25], О. Богуш [14], О. Кримець [122], О. Литвин [143], О. Михайлова [166], Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк [177], О. Романова [209], Н. Цісар [259] та ін. У нашій роботі спираємося на загальне положення: «Метонімія – а) семант. процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та ін. характеру) при відображенні в свідомості мовця; б) похідне значення мовної одиниці, утворене таким чином» [341:339].

Метонімічні процеси привертають нашу увагу як один зі способів творення термінів фітомеліорації. Загальновідомо, що метонімізування є менш активним джерелом збагачення термінологій порівняно з метафоризуванням. Досить часто пізнання наукової картини світу відбувається на основі асоціативних зв'язків за суміжністю. Метонімічні перенесення назв предметів, явищ і процесів відбуваються внаслідок зіставлення, пошуку аналогій та виділення суміжної ознаки. Теорію про метонімію в термінології одним із перших розробив Д. Лотте, який термін «метонімія» не використовував, а називав цей процес творення термінів «перенесенням за суміжністю» й виділяв кілька типів такого перенесення залежно від категорій понять, між якими відбувається транспозиція: «властивість або процес → кількісний показник», «предмет → одиниця виміру», «властивість → предмет», «процес → стан, властивість, предмет», «матеріал → виріб, напівфабрикат», «ціле → частина» [146:52–57]. У лінгвістичних працях дослідники вживають різні формулювання на позначення різновидів метонімії: «типи перенесень» [146:53], «напрями метонімічних транспозицій» [259:58], «види метонімічного переосмислення слів» [25:62], «схеми метонімічного перенесення» [14:10], «моделі метонімічного перенесення» [209:10]. У роботі використовуємо термін «моделі метонімічного перенесення».

Для досліджуваної терміносистеми властивим є метонімічне перенесення найменувань за моделлю «назва науки або галузі – назва системи заходів», наприклад: *агролісомеліорація* («наукова дисципліна, що розробляє теоретичні основи розміщення і конструювання агролісомеліоративних насаджень, методи їхнього вирощування <...>» [291:10]) → *агролісомеліорація* («система лісівничих заходів, спрямованих на поліпшення умов ведення сільського господарства на природно-територіальній основі з метою підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь; один із видів меліорації <...>» [292:10]); *гідролісомеліорація* («наукова дисципліна, що розробляє теоретичні основи осушення й лісгосподарського освоєння надмірно зволжених земель, а також техніку й технологію гідролісомеліоративних робіт» [291:46]) → *гідролісомеліорація* («комплекс гідротехнічних, інженерних та ін. заходів щодо забезпечення оптимального водного режиму на лісових територіях з метою забезпечення продуктивності та якості деревостанів і корисних природних властивостей лісу» [291:46]).

Джерелами формування фітомеліоративної термінології шляхом метонімічних перенесень вихідних назв є загальноживана лексика й міжгалузеві терміни. Зауважмо, що метонімічний розвиток досліджуваної термінології зафіксовано насамперед серед компонентів термінів-словосполучень.

Виділяємо такі моделі метонімізування найменувань загальноживаних лексем, які стають компонентами аналітичних термінів:

1) «назва властивості → назва показника за цією властивістю»: *біологічна активність ґрунту, зімкнутість крон, крутість схилу, лісистість території, ползахисна лісистість*. Наприклад, *активність* («спец. здатність до реакції, взаємодії з чим-небудь» [330:Т.1:29]) → *біологічна активність ґрунту* («сумарний показник швидкості протікання біологічних процесів, що визначають за інтенсивністю “дихання ґрунту”» [292:13]); *зімкнутість* («властивість за значенням *зімкнутий*; див. <...> *зімкнути*. Наближаючи впритул одне до одного, з'єднувати (перев. краї, кінці чого-небудь)» [331]) → *зімкнутість крон* («таксаційний показник деревостану, що характеризується

відношенням суми площ горизонтальних дерев лісових захисних насаджень <...> до загальної площі ділянки цих насаджень» [292:83]);

2) «назва дії → назва способу дії»: *лушіння ґрунту, розпушування ґрунту, розріджування парості на пеньках*. Наприклад, *лушіння* («дія за значенням *лушити*. Обчищати від шкаралупи, лузги і т. ін. <...>» [330:Т.4:561]) → *лушіння ґрунту* («спосіб обробітку ґрунту лушильниками, який забезпечує подрібнення, розпушування, перемішування, часткове обертання ґрунту <...>» [290:92]);

3) «назва властивості → назва періоду, протягом якого виявляється ця властивість»: *довговічність лісових захисних насаджень*. Наприклад, *довговічність* («абстр. ім. до *довговічний*. Який триває, існує або здатний існувати протягом багатьох років; багатолітній» [331]) → *довговічність лісових захисних насаджень* («період життєвого циклу лісового захисного насадження з моменту його появи /створення/ до настання віку природної стиглості» [292:62]). Метонімія назв загальноновживаних слів, що ґрунтується на логічній близькості об'єктів, ознак, процесів і дій, є малопродуктивним способом творення вузькогалузевих термінів.

У досліджуваній термінології виявляємо метонімічні перенесення назв міжгалузевих термінів, що проникли з таких наук, як метеорологія (*вітровал, сніговал*), техніка (*розпорошувач*) та ін. Означені найменування термінів-слів збагачують фітомеліоративну термінологію внаслідок дії таких моделей метонімічного перенесення:

1) «назва дії → назва деревних рослин, що зазнали впливу цієї дії»: *вітровал, сіновал*. Наприклад, *сніговал* («падання дерев від снігового урагану чи від осілого на кронах снігу» [330:Т.9:423]) → *сніговал* («дерева чи чагарники, у яких вершини або стовбури зламані під впливом ваги снігу» [292:210]);

2) «назва технічного пристрою → назва заглибин у землі, що виконують функцію цього пристрою»: *розпорошувачі*. Наприклад, *розпорошувач* («пристрій для розпорошування рідини, порошку» [330:Т.8:776]) → *розпорошувачі* «неглибокі канавки /борозни/, що створюються в місцях концентрації поверхневого стоку з метою його розосередження по схилах для запобігання

або зниження процесів водної ерозії» [292:195]. За нашими підрахунками, унаслідок метонімізування загальних та спеціальних назв утворено 26 фітомеліоративних терміноодиниць, що свідчить про непродуктивність такого шляху розвитку аналізованої терміносистеми.

Сучасний розвиток наукової думки стимулює проникнення до термінології фітомеліорації спеціальних одиниць із різних наук та галузей (аеромеханіки /аеродинаміка/, бухгалтерського обліку /баланс/, економіки /продукція/, фізики /амплітуда, потенціал/), які стають компонентами фітомеліоративних термінів-словосполучень, метонімізуючись за такими моделями:

1) «назва розрахунку → назва співвідношення певних речовин, в основі якого цей розрахунок»: *баланс поверхневого стоку, баланс поживних речовин у ґрунті, баланс речовин та енергії, тепловий баланс*. Наприклад, *баланс* («порівняльний результат прибутків і видатків при завершенні розрахунків, а також відомість, у якій зафіксовано цей підсумок» [331]) → *баланс поживних речовин у ґрунті* («співвідношення між надходженням поживних речовин у ґрунт <...> і виносом їх при розвитку і функціонуванні <...> рослинності, вилуговуванні, газообмінних процесах з атмосферою» [340:41]);

2) «назва науки або галузі → назва об'єкта вивчення», наприклад: *аеродинаміка* («наукова дисципліна, що вивчає закони руху повітря, інших газів та їх взаємодію з твердими тілами, що рухаються в них» [331]) → *аеродинаміка* («переміщення повітряних струменів за різних, <...> технічних, обставин» [292:11]);

3) «назва стану → назва показника співвідношення чого-небудь з урахуванням цього стану»: *екологічна рівновага, природно-антропогенна рівновага*. Наприклад, *рівновага* («стан нерухомості, спокою, в якому перебуває яке-небудь тіло під дією рівних, протилежно направлених сил» [330:Т.8:550]) → *екологічна рівновага* («кількісне і якісне співвідношення природних і змінених людиною екологічних компонентів і природних процесів <...>» [292:62]);

4) «назва величини виміру → назва ступеня пристосування чогось до певних умов»: *екологічна амплітуда*. Наприклад, *амплітуда* («розмах коливання,

найбільше відхилення тіла, що коливається, від положення рівноваги» [331]) → *екологічна амплітуда* («найбільше /найменше/ значення факторів середовища, в межах яких існує той чи інший вид. Характеризує ступінь біологічної адаптації виду /популяції/ до середовища» [340:25]);

5) «назва величини, яка характеризує запас енергії тіла, → назва загальної характеристики параметрів середовища за цією величиною»: *біокліматичний потенціал агролісоландшафтів, природно-ресурсний потенціал*. Наприклад, *потенціал* («величина, яка характеризує запас енергії тіла, що перебуває в даній точці силового поля /електричного, магнітного тощо/» [330:Т.7:402]) → *біокліматичний потенціал агролісоландшафтів* («сумарна характеристика поліпшених за допомогою агролісомеліорації параметрів навколишнього середовища у лісових захисних системах» [292:29]).

Метонімічні перенесення найменувань зазначених термінів репрезентовані специфічними моделями, що зумовлені особливостями номінацій вихідної галузі чи науки. Активніше метонімізуються одиниці з різних галузей за специфічними моделями (60 % від загальної кількості термінів, утворених унаслідок метонімічного перенесення), менше – загальноновживані лексеми, які стають компонентами фітомеліоративних аналітичних термінів (40 %).

Підсумовуючи, відзначмо, що метафора й метонімія як джерела формування термінології фітомеліорації відіграють важливу роль. Назви лексичних одиниць різних рівнів активніше метафоризуються, ніж метонімізуються. Метафоричні й метонімічні перенесення найменувань відбуваються в групі спеціальних одиниць із різних галузей і наук. Вивчення вторинної номінації в терміносистемі фітомеліорації на основі асоціативних перенесень за подібністю та суміжністю має важливе значення для систематизування, стандартизування й уніфікування термінологічної лексики української мови.

2.3.3. Ретермінологізування спеціальної лексики інших наук

Дослідники, аналізуючи процес залучення термінологічних одиниць з інших термінологій, здебільшого уживають поняття «транстермінологізація» та «ретермінологізація» і подають короткі пояснення. Наприклад, М. Вус на матеріалі біологічної термінології так трактує це явище: «Донорами для біологічної термінології також є інші терміносистеми. У процесі ретермінологізації терміни інших галузей довантажують біологічним змістом» [36:62]; О. Тур ретермінологізуванням називає «використання термінів однієї галузі знань для позначення понять іншої <...>» [241:146]. Ретермінологізування – це один зі шляхів формування термінології, що полягає у використанні термінологічних одиниць з інших наук або галузей знань із частковим зміненням їхньої семантики. У фітомеліоративній терміносистемі ретермінологізування здійснюється двома способами: увіходженням галузевих термінів та використанням загальнонаукових термінів, що стають одиницями досліджуваного фаху.

Склад фітомеліоративної термінології поповнила лексика з інших терміносистем. Це можна пояснити тим, що фітомеліорація як самостійна наукова дисципліна почала формуватися відносно пізно, і головним чином вона використовує ресурси інших сучасних терміносистем, а насамперед їх чужомовні одиниці. «Фітомеліорація інтегрувала в собі знання багатьох наук – екології, фітоценології, лісівництва, луківництва, фізичної географії, біофізики, геохімії, ґрунтознавства, гідрології, кліматології, санітарної гігієни, ландшафтної архітектури тощо. Теоретичною основою фітомеліорації є наука про біогеоценози (екосистемологія), яка обґрунтувала особливе становище в екосистемі фітоценозу як автотрофного блоку, його продукційну і середовищевічну роль» [300:13].

Унаслідок тісної взаємодії терміносистем шляхом ретермінологізування до фітомеліоративної термінології входять різні за походженням терміни – питомі та чужомовні. «Донорами» питомих терміноодиниць є різні галузі й науки, а саме: біологія, біоценологія, ботаніка, ґрунтознавство, землеробство, лісівництво,

плодівництво, рослинництво, садівництво, гідротехнічна, гідролого-екологічна, охорони й використання вод, гідромеліорація і т. ін. Визначити конкретне джерело, із якого запозичується термін і стає компонентом фітомеліоративної лексики, досить складно, оскільки межі терміносистем суміжних галузей і наук здебільшого розмиті, що спричинено їх спільною теоретичною базою й постійним мігруванням термінів у науковому просторі. Виділяємо галузі, із яких запозичуються питомі терміни-слова, терміни-словосполучення й компоненти терміносполучень для творення аналітичних і синтетичних фітомеліоративних термінів, що належать до різних терміно-семантичних груп:

1) ґрунтознавство, землеробство, лісівництво, плодівництво, рослинництво, садівництво: назви дій чи процесів (*боронування, залуження, лункування, оборювання /насаджень/*); назви дерев, рослин і їх частин (*деревостан, живопліт, саджанці, порода*); назви видів ґрунту (*солоді, суглинки, чорноземи*); назви приладів та машин (*кущорізи*);

2) гідротехнічна галузь, гідромеліоративна, галузь охорони й використання вод: назви дій чи процесів (*замулювання /річища ріки/, зрошення, пересихання /річок/, твердий стік*); назви споруд (*загата, перепади*); назви водних об'єктів і їхніх частин (*заплава, протока, річище, русло, ставок*); назви утворень під впливом води (*берег, рів, яр*);

3) агрохімія, біохімія, хімія: назви явищ та процесів (*ваннування*);

4) геологія, ґрунтознавство: назви матеріалів (*каміння, пісок, порода, щебінь*); назви процесів (*піскування*);

5) кліматологія, метеорологія: назви повітряних мас (*холодні вітри, хуртовинні вітри*);

6) землеустрій та кадастр: назви заходів організації землі (*землеустрій*);

7) тваринництво: назви споруд для тварин (*кошара*);

8) економіка: назви показників (*/агролісомеліоративний/ прибуток*), назви дій (*облік /посадок лісових насаджень/*).

Розвиток фітомеліоративної термінології в умовах зростання наукових і міжмовних інтеграційних процесів зумовлює проникнення значної кількості

запозичень. На позначення лексики інших національних мов різного ступеня засвоєння використовуємо термінологічні словосполучення «чужомовні терміни» і «запозичені слова», які вважаємо синонімами. Фітомеліоративну терміносистему збагачують чужомовні термінологічні одиниці таких наук:

1) агрохімії, біохімії, хімії: назви пестицидів (*акарициди, гаметоциди, десиканти, нематоциди, фунгіциди*); назви хімічних речовин (*ксенобіотики*); назви елементів (*мікроелементи*) та ін.;

2) біології, біоценології, ботаніки, рослинництва: назви рослин, рослинних і тваринних організмів (*бактерія, коеволуція, культура, мікориза, продуценти*); назви сукупностей видів тварин і рослин (*коменсалізм, консорція, мікрофлора, популяція, фауна, фітоценоз, флора*); назви процесів і дій (*мінералізація, мутуалізм, фотосинтез*); назви хвороб (*панфітотія, хлороз*);

3) ґрунтознавства, землеробства, лісівництва, рослинництва, садівництва: назви добрив (*компост, торф*); назви приладів та знарядь (*культиватор, психрометр Ассмана*); назви процесів (*кольматаж, рекультивація, сидерація*); назви ділянок деревної рослинності (*куртина*);

4) будівництва та ландшафтної архітектури, геодезії, фізичної географії: назви природних утворень і їх компонентів (*кліф, ландшафт, тераса, територія, фітоклімат*); назви процесів та дій (*проект, реконструкція*); назви величин (*азимут*);

5) радіоекології: назви процесів та їх характеристик (*радіація, радіоекологія, радіоактивність, радіаційний баланс*);

6) гідрографії, гідротехніки: назви ліній (*тальвег*); назви засобів для укріплення (*фашина*);

7) кліматології, метеорології: назви повітряних мас (*шквал*).

Отже, шляхом ретермінологізування міжгалузевих одиниць до терміносистеми фітомеліорації однаковою мірою входять і питомі, і чужомовні терміни, насамперед із агрохімії, біохімії, біології, біоценології, ботаніки, ґрунтознавства, землеробства, лісівництва, рослинництва й садівництва.

Ретермінологізовані одиниці здебільшого формують поняттєве ядро фітомеліорації.

Загальнонаукові терміни є важливим складником кожної сучасної розвиненої термінології і потребують особливого вивчення. Загальнонауковий термін розуміємо як спеціальну одиницю, що не «закріплена» за жодною науковою терміносистемою, уживається майже в усіх галузевих термінологіях, однак у межах певної терміносистеми може конкретизувати своє значення.

Термінологію фітомеліоративної галузі активно поповнюють загальнонаукові номінації. Мовами-джерелами запозичень є латинська та грецька. Наприклад, із латинської мови до аналізованої термінології проникають такі лексеми: *еволюція, зона, коефіцієнт, конструкція, норма, принцип, проект, процес, структура, фактор, форма*; із грецької – *аналіз, аналогія, динаміка, криза, метод, синтез, система, технологія, тип, цикл*. Простежуємо запозичення загальнонаукових одиниць із французької (*район, режим, ресурс, фонд*), німецької (*шкала*), англійської (*моніторинг*) мов.

Зазначені одиниці входять до складу фітомеліоративної термінології і стають компонентами галузевих аналітичних термінів, що позначають: 1) назви територій (*зона ефективного впливу лісового насадження, лісостенова зона*); 2) назви явищ, факторів (*агролісомеліоративний фонд, водний режим ґрунту, тепловий режим біоценозів, фактори ґрунтоутворення*); 3) назви біологічних змін (*багаторічні ритми, ритміка життєдіяльності організмів, ритміка фітоценозів*); 4) назви стійких зв'язків між компонентами (*структура біоценозу, структура ландшафту, структура фітоценозу*); 5) назви ознак, властивостей чого-небудь (*стабільність агроландшафту, стабільність агрофітоценозу*); 6) назви об'єднань, груп чого-небудь (*тип агрофітоценозу, тип деревостану, тип змішування порід, тип ландшафту*); 7) назви сукупностей компонентів (*біологічні ресурси, природні ресурси, рослинні ресурси*); 8) назви способів фітомеліоративних заходів (*технологія вирощування лісових захисних насаджень, технологія створення лісових захисних насаджень*); 9) назви показників та ознак оцінювання території (*шкала зволоження, лісівничо-*

меліоративна шкала); 10) назви величин, міри чого-небудь (*зрошувальна норма, норма осушення*).

Мовний аналіз показує, що шляхом увіходження загальнонаукових термінів збагачується лише периферійна зона фітомеліоративної терміносистеми. Подані приклади засвідчують, що важливими мовами-джерелами є передусім латинська й грецька, що зумовлено єдністю теоретичної основи фітомеліорації з біологією та ботанікою, розвитку яких сприяли ці мови. Отже, ретермінологізування є різнорідним, перспективним і потужним шляхом формування й розвитку фітомеліоративної термінології.

2.3.4. Морфологічне термінотворення

Збагачення термінологічного апарату фітомеліорації відбувається також через використання наявних у системі української мови морфемних ресурсів (кореневих і афіксальних). Розвиток терміносистеми шляхом морфологічного термінотворення полягає в поєднанні афіксальних морфем із твірною основою за певними словотвірними моделями національної мови. Творення термінів фітомеліорації морфологічним способом визначаємо за такими його типами: 1) префіксальне термінотворення; 2) суфіксальне термінотворення; 3) префіксально-суфіксальне термінотворення; 4) основоскладання.

Особливості термінологічного словотворення на відміну від загальномовного полягають у використанні обмеженої кількості моделей, що є головним чинником системної організації термінології [176:167; 223:92]. Морфологічне термінотворення – це найпоширеніший спосіб творення синтетичних термінів або компонентів (іменників, прикметників) аналітичних термінів. Поширеність цього способу пояснюють його продуктивністю, оскільки в термінах, що утворені морфологічним способом, закладені основи структурного систематизування, тобто «на позначення однотипних технічних понять використовуються однотипні способи

словотвору» [268:29]. «При цьому суфікси та префікси <...> виявляються зручними для побудови термінів, запозичуються, як правило, із загального морфологічного фонду. Проте деякі афікси можуть зустрічатися лише у фахових термінах, а в загальнолітературній лексиці можуть бути взагалі відсутні. Окрім того, за деякими суфіксами закріплені певні термінологічні значення <...>» [62:10].

З огляду на специфіку фітомеліоративної термінології, що зумовлено надзвичайно тісним узаємозв'язком суміжних із нею галузевих термінологій, зокрема біології, ґрунтознавства, лісівництва, сільського господарства та ін., видається складним виокремлення власне фітомеліоративних термінів. У роботі аналізуємо творення лише тих похідних одиниць, які вважаємо фітомеліоративними. Фіксуємо незначну кількість префіксальних формантів, які беруть участь у творенні відповідних термінів. Переважно це питомі префікси, які приєднуються однаковою мірою і до власне українських, і до чужомовних основ. **Префіксальне термінотворення** – це спосіб творення терміноодиниць за допомогою префіксів. Наприклад, префікс *су-*, що вказує на об'єднання чогось на певній основі, може приєднуватися до питомої твірної основи іменника й утворювати терміни на позначення видів ґрунту чи лісу: *субір, субучина, сугруд, судіброва, сурамінь*.

В аналізованій лексиці прикметникові терміноодиниці на позначення ознаки чи властивості, що вказують на заперечення дії, утворюються приєднанням компонента *проти-* як до питомих, так і чужомовних ад'єктивних твірних основ, наприклад: *протиабразійний захист берегів, протиерозійна споруда, протилавинна споруда*. Префікс *без-*, сполучаючись із твірними прикметниковими основами (*відвальний, хлорофільний*), утворює терміноодиниці, які є складниками термінів-словосполучень і вказують на відсутність ознаки або властивості у позначуваному об'єкті чи процесі: *безвідвальний обробіток ґрунту, безхлорофільні рослини*.

Для творення процесових іменників фітомеліоративна термінологія використовує також чужомовні префіксальні морфеми. Наприклад, префікс *де-* (лат. *de-*) має кілька значень: 1) відокремлення, видалення, усунення,

відміну, скасування; 2) рух униз, падіння, зниження (*демутація* – зміна рослинності /тваринного світу/ після антропогенного втручання й порушення /дигресії/, що і призводить до відновлення угруповань попереднього складу; *декальцинація ґрунту* – втрата гумусовим шаром ґрунту кальцію за рахунок процесу його вилуження в нижчі шари). Формант *ін-* (лат. *in-*) позначає процес проникнення чогось у щось (*інфільтрація* – процес проникнення води вниз по тріщинах, ходах землерийок, пустотах у ґрунті, а також по капілярах і порах ґрунту). Префіксальний формант *ко-* (лат. *co-*) означає об'єднання, спільність, сумісність (*коеволуція* – еволюційно-біологічна взаємодія видів без обміну генетичною інформацією в процесі їхнього спільного розвитку в біоценозі). Отже, питомі префіксальні афікси активно використовуються для творення одиниць на позначення видів ґрунту чи лісу, ознаки чи властивості предмета; чужомовні префікси – переважно для творення термінів, що позначають процес.

Суфіксальне термінотворення є широко використовуваним способом розбудови термінології фітомеліорації. Для творення термінів-іменників найчастіше застосовують суфіксальні морфеми *-енн-*, *-нн-* на позначення процесу або дії. Названі суфікси приєднують здебільшого до питомих дієслівних основ, наприклад: *ваннування, валкування, вивітрювання, вирубування, глинування, заліснення, кротування, лункування, мульчування, піскування, снігування, щілювання*. Особливістю цих одиниць є те, що окремі з них установлюють мотиваційні зв'язки з дієсловами, зафіксованими в загальномовних словниках (*ваннувати, валкувати, мульчувати*). Для інших похідних термінів властивою, на нашу думку, є черезкрокова деривація, оскільки в узусі відсутні дієслівні твірні бази (*кротування, піскування, розгіпсування, розсолонцювання, снігування*). Відсутність дієслівної твірної бази дає змогу також кваліфікувати похідні *розгіпсування, розсолонцювання* як конфіксальні одиниці. Зауважмо, що формант *-нн-* може сполучатися із запозиченими основами, що засвідчує високий рівень засвоєння чужомовних кореневих морфів, а також їхнє адаптування до словотвірних зразків національної мови, наприклад: *евтрофування, компостування, транспірування*.

Запозичені фітомеліоративні терміни, що позначають галузь господарства, спосіб, вид або метод (*вегетація, інтродукція, сидерація* і т. ін.), є непохідними, але членованими, оскільки під дією словотвірних закономірностей сучасної української мови, пристосовуючись до дериваційного рівня адаптації, вони вступають у мотиваційні зв'язки зі спільнокореновими словами. Унаслідок цього в морфемній будові терміноодиниць вичленовуємо чужомовні кореневі морфи й суфікс *-ij-* із процесуальним значенням.

Для творення термінів-іменників на позначення виду рослин використовують запозичений суфікс *-тор*, що сполучається з дієслівною чужомовною основою. Наприклад, *едифікатор* – вид рослин у рослинному співтоваристві, що відіграє важливу роль у формуванні структури екосистеми.

Терміни-іменники на позначення кущових, деревних порід утворюють поєднанням питомої префіксальної основи дієслова й нульового суфікса. Зокрема, від дієслова *підганяти* утворюється іменник *підгін* («сукупність дерев та чагарників, уведених у лісові захисні насадження для прискорення росту у висоту й поліпшення форми стовбура головних порід» [290:113]), від *підростати* – *підріст* («деревні рослини природного походження висотою до ¼ частини деревного пологу <...>» [290:114]), від *поростати* – *поріст* («молоді пагони, що з'являються зі сплячих або додаткових бруньок на пеньках або коренях дерев і чагарників» [292:117]). Безсуфіксний тип термінотворення продукує незначну кількість термінів, – за нашими підрахунками, 32 одиниці, – проте вони формують поняттєве ядро лісової меліорації, що є підгалуззю фітомеліорації. Словотвірний потенціал питомих морфем забезпечує прозору мотивацію й поняттєву однозначність.

Терміни на позначення певної ознаки чи властивості утворюють від прикметникової основи додаванням суфікса *-ість*: *гігроскопічність, еродованість, ксероморфність, лісистість, маргінальність, парцелярність, рясність, фітонцидність, ярусність*. Зазначена модель служить для творення термінів головним чином від чужомовних основ.

Галузеві терміни-прикметники на позначення ознаки чи властивості, пов'язаної зі значенням твірної основи, утворені за такими зразками:

1) «чужомовна іменникова основа + **-ичн-**» (*агроценоз – агроценотичний, біоценоз – біоценотичний, культурфітоценоз – культурфітоценотичний, фітоценоз – фітоценотичний контроль*);

2) «питома / чужомовна іменникова основа + **-н-** або **-ов-**» (*грядовий рельєф, кучовий рельєф, куртинні лісові насадження*). Як бачимо, за розглянутими моделями виникають терміноодиниці від чужомовної твірної основи. Більшість термінів, що позначає ознаку чи властивість предмета і є компонентами термінологічних словосполучень, виникає за допомогою суфікса **-н-**;

3) «питома дієслівна основа + **-н-**» (*підгінна порода*).

У фітомеліоративній термінології для творення прикметників (дієприкметників), що вказують на здатність предмета чи об'єкта бути підданим певній дії, використовують запозичену твірну дієслівну основу й питомий суфікс **-н-** (*девастровані землі, дефльовані землі, еродовані ґрунти, затерасовані схили, меліоровані землі, фітомеліоровані території*) або питомі твірну дієслівну основу й суфікс **-ен-** (*озеленені території*). Терміни, що вказують на ознаку за певною дією чи функцією, утворюють додаванням до дієслівної основи суфікса **-льн-**, наприклад: *кольматувальні насадження*.

Отже, суфіксальний спосіб є важливим чинником творення фітомеліоративних термінів. Питомі суфіксальні морфеми, приєднуючись переважно до чужомовних іменникових, а також дієслівних основ, утворюють терміни, які позначають різноманітні поняття фітомеліорації.

Префіксально-суфіксальне (комбіноване) термінотворення, або конфіксальний спосіб, що полягає в одночасному приєднанні префікса та суфікса як одного форманта, є одним із головних способів творення термінів різної частиномовної належності. Він має більше словотвірних можливостей для комбінування препозиційних та постпозиційних афіксів. За допомогою цього

способу продукують переважно компоненти аналітичних термінів. Наприклад, одиниці (прикметники), що вказують на властивості або особливості певних об'єктів фітомеліорації, утворюють за такими моделями:

1) «**при-** + іменникова основа + **-н-, -ов-, -ськ-**» (зі значенням знаходження біля чогось), уживається для конкретизування видів лісових смуг і дерев: *лісова прибалкова смуга, прибережна смуга, приканальна смуга, прикошарна смуга, прирічкові дерева, прируслова смуга, прифермерська смуга, прияружна смуга, пришляхова смуга*;

2) «**під-** + іменникова основа + **-ов-**», використовують для утворення одиниць, які вказують на рівень вияву ознаки, що залежить від знаходження під чимось: *піднаметова освітленість*;

3) «**без-** + іменникова основа + **-ев-**», для творення термінів, що характеризують процес, який відбувається без використання чогось: *безполицева оранка*.

Модель «**за-** + дієслівна основа + **-нн-**» застосовують для творення термінів-іменників, що позначають дію чи процес, зокрема суцільне покриття чим-небудь схилів чи ярів (*затерасування*). Для продукування термінів на позначення дії чи процесу, крім дієслівних, залучають також іменникові основи, що поєднують із конфіксальними формантами, елементами яких є префікси *ви-, о-* та суфікси *-нн-, -енн-/єнн-, -уванн-/юванн-*. Наприклад, від твірних основ іменників *глей* («1. Пластична глина (здебільшого гончарна) сизого, червоного та ін. кольорів. 2. Те саме, що мул 1.» [331]), *полог* («степова рівнина, низовина, що полого, поступово спускається до берега річки» [330:Т.7:90]), *пустеля* («тип ландшафту, що характеризується рівнинною поверхнею, <...> відсутністю флори, фауни <...>» [292:175]), утворюються терміноодиниці – *оглеєння / оглеювання тунту, виположення / виположування яру, опустелення / опустелювання*. Необхідно підкреслити, що особливістю творення цієї групи термінів є використання твірних основ здебільшого загальноживаних лексем та одиниць суміжних галузей, які поєднуються з афіксальними морфемами й стають термінами фітомеліорації.

Мовний аналіз засвідчує, що префіксально-суфіксальне термінотворення є способом творення таких спеціальних одиниць фітомеліорації, які вказують на властивості або особливості чого-небудь, а також процес чи дію. Поняттєве ядро досліджуваної галузі формують терміни, для творення яких використовують питомі афікси, що свідчить про свідому розбудову наукової терміносистеми відповідно до словотвірних закономірностей національної мови.

До сучасної української фітомеліоративної термінології належать складні терміни, утворені поєднанням основ. У науковій літературі на позначення цього морфологічного способу творення терміноодиниць дослідники використовують поняття «складання» [147], «основоскладання» [158], «композиція» [270]. «Основоскладання» науковці розуміють як «різновид морфологічного способу словотвору, що полягає у поєднанні кількох твірних основ в одному слові» [270:53], «поєднання кількох основ слів (основи й цілого слова) за допомогою інтерфіксів *-o-*, *-e-* або без них» [184:31]. Композиція є «вищим ступенем абстрагування, об'єднуючи в одному слові кілька основ, що дає можливість точно характеризувати предмети, явища за кількома ознаками» [95:340].

У нашому дослідженні з метою уніфікування терміновживання використовуємо термін **основоскладання**, який розуміємо як спосіб творення термінологічних одиниць, що полягає в поєднанні твірних основ за допомогою сполучних голосних або без них. Основоскладання є досить продуктивним способом творення термінів фітомеліорації. За структурно-морфологічними ознаками, способом і характером сполучення основ виділяємо такі типи найменувань:

1) складні терміни, першою частиною яких є питома іменникова основа, а другою – питома дієслівна основа (*болотоутворення, киснепродукування /рослин/, лісорозведення, снігозатримання, травосіяння, яругоутворення*). З огляду на різний напрям мотивування ці одиниці можемо кваліфікувати як такі, що утворені шляхом «чистого» основоскладання (*снігозатримання – затримання снігу*) або основоскладання, ускладнене суфіксацією (*снігозатримання – затримати сніг*);

2) складні терміни, першою частиною яких є питома іменникова основа, а другою – дієслівна основа з нульовим суфіксом (*вітровал, сніговал*);

3) складні терміни з обома питомими іменниковими основами (*лісосад*);

4) складні терміни, першою частиною яких є українська займенникова основа *сам*, а другою – питома або чужомовна дієслівна основа (*самозаростання, самозрідження, саомеліорація*).

Серед фітомеліоративних лексем виявляємо терміни-прикметники, утворені на основі терміносполучень із різними типами синтаксичного зв'язку. Зауважмо, що продукування таких одиниць супроводжується додаванням суфіксів зі значенням відносної ознаки чи властивості. Виділяємо такі моделі цього способу термінотворення:

1) «прикметникова основа + сполучний голосний *о* + іменникова основа + *-ев-, -н-*» із підрядним зв'язком компонентів твірної бази: *лісонасінневе районування, лісомеліоративні породи, лісорослинні умови, лісопатологічний нагляд; верхньоаметові, нижньоаметові, середньоаметові деревні рослини;*

2) «іменникова основа + сполучні голосні *е, о* + дієслівна основа + *-льн-, -н-*» із підрядним зв'язком компонентів твірної бази: *берегозахисні, каналозахисні, садозахисні, схилозахисні, пасовищезахисні, піскозахисні, полезахисні лісові насадження; ґрунтозакріплювальні, піскозакріплювальні лісові насадження; вітрорегулювальні узлісся; стокорегулювальні смуги.*

Мовний аналіз засвідчує, що основоскладання є одним із важливих способів творення фітомеліоративних термінів. Особливістю основоскладання спеціальних одиниць досліджуваної галузі є словотвірна активність окремих основ, що уточнюють ознаки чи функції інших компонентів. Унаслідок складання таких основ виникають терміни зі спеціалізованими значеннями, які вказують на специфіку фітомеліоративних заходів.

Значна частина сучасних фітомеліоративних термінів чужомовні за походженням. Особливістю таких одиниць є те, що одні з них залишаються нечленованими, а інші, пристосовуючись до словотвірних закономірностей сучасної української мови і вступаючи в мотиваційні зв'язки з похідними, стають членованими. Складність морфемної будови окремих запозичених термінів полягає в тому, що подекуди буває важко встановити статус препозиційних

або постпозиційних елементів. У науковій літературі по-різному класифікують ці компоненти: афікси, напівафікси, афіксоїди, компоненти композита, радикасоїди, радикаси (тобто корені), блоки, основи, морфемоїди і т. ін.

Єдиного погляду щодо статусу запозичених елементів у сучасному мовознавстві не існує. Так, у 80-х роках ХХ ст. для розкриття їхнього статусу сформувалися два різні погляди: за Б. Бартковим – якісний (семантична і функційна характеристика) [6]; за К. Городенською – кількісний (кількісні підрахунки похідних із тим чи тим елементом) [44]. Однак сучасні лінгвістичні дослідження засвідчують, що головні характеристики в основі вказаних підходів не повною мірою враховують важливі властивості чужомовних елементів. У нашій роботі беремо до уваги запропоновану Н. Кобзар трирівневу класифікацію морфем, за якою «на дихотомічній осі ‘афікс – корінь’ можна виділити клас перехідних одиниць – кореневих за походженням морфем, які частково десемантизувалися й функціонально наблизилися до афіксів, тобто афіксоїдів, що залежно від позиції в слові кваліфіковано як префіксоїди і суфіксоїди» (виділення наше) [99:6]. Є. Карпіловська для визначення статусу того чи того елемента як кореневого висуває основні ознаки: «його здатність 1) займати початкову позицію в слові та сполучатися з іншими основами, суфіксами або флексіями; 2) сполучатися з префіксами та 3) в кінцевій позиції приєднуватися до початкової основи за допомогою з’єднувального голосного» [91:186]. Однак кореневий морф може і не поєднуватися ні з суфіксом, ні з флексією, ні зі з’єднувальною голосною. Ураховуючи викладений вище матеріал і семантичні особливості чужомовних елементів у термінології, зокрема фітомеліоративній, пропонуємо так визначати їхній статус. Кореневий морф – це самостійна морфологічна одиниця чужомовного походження, носій конкретного спеціального, суто фахового значення, що домінує порівняно зі значеннями інших компонентів складної одиниці; у складному слові може бути і першою, і другою його частинами, а також поєднуватися як із коренями, так і з афіксами та афіксоїдами. Афіксоїд – це чужомовний елемент, який у мові-реципієнті настільки засвоївся, що став формантом і виконує службову функцію; має ознаки повторюваності, тобто здатний

поєднуватися з кореневими морфами й набувати узагальненого значення, властивого службовим морфемам, продукуючи спеціальні одиниці з узагальненим значенням. Залежно від позиції в спеціальному слові виділяємо префіксоїди та суфіксоїди.

У фітомеліоративній лексиці виокремлюємо такі чужомовні елементи:

1) кореневі морфи: **агро-** (грец. agros – поле, «агрономічний») – *агробіогеоценоз, агрорайонування, агротераса, агрофітоценоз*; **біо-** (грец. bios – життя, за значенням відповідає поняттям «біологічний» і «життя») – *біогеоценоз, біоіндикатор, біомаса, біоморфа, біосинтез, біосфера, біофільтр, біоценоз, біоценологія* та ін.; **гео-** (грец. gē – Земля, перша частина складних слів, що відповідає поняттю «земля») – *геоекобіота, геоморфологія*; **гідро-** (грец. hydōr – вода, вказує на зв'язок із водою, водними просторами та ін.) – *гідрофіти*; **гігро-** (грец. hygros – вологий) *гігроскопічність*; **зоо-** (грец. zōon – тварина) – *зоолісомеліорація*; **ксено-** (грец. xenos – чужий) – *ксенобіотики*; **ксеро-** (грец. xerōs – сухий) – *ксерофіти, ксеромезофіти*; **мезо-** (грец. mesos – середній, серединний; відповідає поняттям «середній», «помірна величина» або «проміжне положення чого-небудь») – *мезосапоби, мезоксерофіти*; **фото-** (грец. phōtos – світло; «той, що діє за допомогою світла») – *фотосинтез*; **-стаз** (грец. stasis – стояння, зупинення руху фізіологічного вмісту) – *гомеостаз*; **-топ(и)** (грец. topos – зв'язок із поняттям «місце») – *едатоп, кліматоп*; **-троф(и)** (грец. trophē – їжа; друга частина складних слів, що вказує на зв'язок із поняттям «живлення», «їжа») – *автотрофи*; **-ценоз** (грец. koinos – «сукупність») – *агроценоз, акваценоз, біогеоценоз, вітоценоз, культурфітоценоз, помологоценоз, стрипоценоз, флороценоз, фрутоценоз*; **-циди** (лат. caedo – убиваю; частина складних слів, що відповідає поняттю «знищувачі») – *акарициди, гербіциди, інсектициди, пестициди* і т. ін.;

2) префіксоїди: **авто-** (грец. autos – сам, має значення «свій», «власний», «само...») – *автотрофи*; **інтра-** (лат. intra – всередині) – *інтразональність*; **макро-** (грец. macros – довгий, великий; має значення «великий», «довгий» або пов'язаний із вивченням чи вимірами великих предметів, величин) – *макроелементи, макрорельєф, макрофактори*; **мега-** (грец. megas – великий;

що відповідає поняттю «великий», «мільйон», «велетенський») – *мегагельсф*; **мікро-** (грец. *micros* – має значення «малий», «найдрібніший», пов'язаний із вивченням чи вимірюванням малих величин) – *мікроасоціація*, *мікроклімат*, *мікрорельєф*, *мікрофлора*; **нано-** (грец. *nanos* – карликовий) – *нанорельєф*;

3) суфіксоїди: **-лог(ія)** (грец. *logos* – слово, учення; розділ науки) – *аутекологія*, *біоценологія*, *геоморфологія*; **-фаг** (грец. *phagos* – пожирач, друга частина слів, означає «поїдач», «поглинач») – *ентомофаг*, *фітофаг*; **-філ(и)** (грец. *philos* – «любитель», «прихильник») – *ефемерофіли*, *ацидофіли*.

Зауважмо, що деякі елементи можуть бути кваліфіковані по-різному, зокрема Н. Кобзар визначає елементи **дендро-**, **фіто-** (лише в препозиції) як префіксоїди [99:7]. Однак ми вважаємо їх кореневими морфами, оскільки, наприклад, компонент **фіто-** (грец. *phyton* – рослина) безпосередньо вказує на зв'язок із поняттям «рослина», тобто на належність терміноодиниць до фітомеліоративної термінології. В аналізованій лексиці він уживається і в пре-, і в постпозиції. Терміни із препозитивним кореневим морфом **фіто-** позначають: назви сукупностей рослинних організмів (*фітоценоз*, *фітоценопопуляція*), назви сукупностей тварин (*фітофаги*, *фітопаразити*), назви маси всіх рослин і їх частин (*фітомаса*), назви атмосферних умов рослинного середовища (*фітоклімат*), назви дій чи процесів (*фітодизайн*, *фітоіндикація*), назви наукових галузей (*фітомеліорація*, *фітоценологія*) та ін. У постпозиції кореневий елемент **-фіти** вказує на належність до певного типу рослин (*геліофіти*, *гелофіти*, *гідрофіти*, *ксерофіти*, *ксеромезофіти*, *мезоксерофіти*, *сапрофіти*, *склерофіти*, *сціофіти*, *хазмофіти*). Як видно з наведених прикладів, термінів із елементами **фіто-** й **-фіти** у складі досліджуваної термінології значна кількість, вони виявляють високу словотвірну активність, залишаються носіями лексичного значення термінів, тому, на нашу думку, є коренями. За допомогою цих елементів утворено близько семи терміно-семантичних груп, які формують поняттєве ядро фітомеліорації. Серед аналізованих власне фітомеліоративних термінів виділяємо головний – *фітомеліорація*, утворений сполученням чужомовних кореневих морфів, який позначає: 1) науку, що вивчає способи поліпшення стану земель; 2) комплекс

заходів щодо поліпшення умов довкілля за допомогою культивування рослинності або підтримання фітоценозів.

На сучасному етапі розвитку аналізованої термінології важливу роль у термінотворенні відіграє **гібридизація**. Це спосіб продукування гібридних термінологічних одиниць, у будові яких використовуються і питомі, і чужомовні морфи [207:79]. В аналізованій лексиці виділяємо такі за будовою терміни-гібриди: 1) двокомпонентні, де один компонент чужомовний, а інший – питомий (*агростеп*, *біопошкодження*, *біорізноманіття*, *геопотоки*); 2) трикомпонентні: а) два чужомовні компоненти й один – питомий (*агролісоландшафт*, *агролісопроект*, *агролісомеліорація*, *зоолісомеліорація*); б) два питомі компоненти й один – чужомовний (*агролісопасовище*).

У фітомеліоративній термінології спостерігаємо абсолютне переважання словотвірних елементів грецького походження. Більшою мірою досліджувана терміносистема збагатилася чужомовними кореневими морфами (70 % від загальної кількості чужомовних терміноелементів, що використовуються для творення фітомеліоративних термінів), меншою мірою – префіксоїдами та суфіксоїдами. Кореневі запозичені елементи семантично розширюють поняттєве поле галузі; префіксоїди вказують на головну чи додаткову властивість або ознаку об'єкта; суфіксоїди виконують систематизувальну функцію, тобто класифікують термінологічні одиниці.

Із урахуванням викладеного вище матеріалу доходимо висновку, що творення термінів фітомеліорації здійснюється за тими самими способами й принципами, що й словотворення загальноновживаних одиниць української літературної мови. Способи морфологічного термінотворення: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний та основоскладання. Особливістю фітомеліоративних термінів є широке використання чужомовних елементів – як службових, так і корневих. Зауважмо, що для розбудови термінології фітомеліорації питомі морфеми мають більші дериваційні можливості.

2.4. Системні відношення у фітомеліоративній термінології

Систематизування термінологічних фітомеліоративних одиниць є важливим етапом на шляху опису цілісної терміносистеми української мови. У науці існує два підходи щодо класифікації термінів. Перший підхід зумовлений концепцією змістової (семантичної) системності, належить Д. Лотте («Термін не окремий знак, а член певної системи, що ґрунтується на логічній схемі понять» [146:37]) і Г. Винокуру («Термінологічна система відображає в семасіологічній структурі визначені зв'язки та відношення слів, що входять до її складу, які об'єктивно існують у колі названих понять та явищ» [34:7]). Зміст концепції семантичної системності терміна сформульовано В. Лейчиком: «Термін як член терміносистеми має ознаку змістової системності, тобто своїм значенням термін тісно пов'язаний з іншими членами терміносистеми – як визначенням видового поняття щодо родового, так і визначенням результату дії щодо дії» [136:86]. Дослідники системність розуміють саме як «змістову системність», тому з'ясування місця терміна як елемента в певній терміносистемі визначається місцем його поняття в системі понять певної галузі знань.

Основою другого підходу є виділення певної лексико-категорійної ознаки. Усі поняття, виокремлені за лексико-семантичною ознакою, знаходять своє місце в структурі відповідної категорії. Так, Т. Канделакі виділяє дев'ять категорій понять: категорію предметів, процесів, станів, режимів, властивостей, величин, одиниць вимірювання, категорію наук і галузей, категорію професій і занять [90:11]. Ми використовуємо перший підхід класифікації відношень між термінами, що полягає у встановленні змістової (семантичної) системності терміноодиниць.

2.4.1. Родо-видові відношення

Кожен термін може вступати з іншими членами терміносистеми в різнопланові семантичні зв'язки – родо-видові, антонімічні, синонімічні. Це основні типи відношень, що визначають системність зв'язків кожної терміносистеми. Родо-видові відношення в термінології досліджують українські науковці (С. Дерба [58], Є. Купріянов [129], С. Овсейчик [172], О. Романова [212], Т. Соколовська [229], О. Чуєшкова [263], Д. Шапран [265] та ін.) та зарубіжні вчені (Б. Головін, Р. Кобрін [41], Т. Канделакі [90], Д. Лотте [146] ін.). Т. Панько, І. Кочан і Г. Мацюк називають гіперо-гіпонімію «універсальним засобом тематичної ієрархії організації конкретної терміносистеми» [177:194]. У ДСТ України 3966-2000 «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» родо-видові відношення визначено так: «Це ієрархічні відношення, які вказують, що вужче за обсягом (видове) поняття походить від ширшого за обсягом (родового) поняття. Вужче поняття має всі ознаки ширшого поняття і ще (хоча б одну) додаткову ознаку, що дає змогу утворювати низку вужчих понять за однаковим рівнем абстракції» [335]. Уживаємо термінологічні назви «родо-видові відношення», «гіперо-гіпонімічні відношення» та «гіперо-гіпонімія» як синонімічні.

Родовим (гіперонімом) може бути поняття, конкретизоване за різними критеріями. Наприклад, галузь **фітомеліорація** (як гіперонім) може мати такі підгалузі (гіпоніми): упорядник термінологічного словника Г. Гладун за критерієм 'мета впливу' виділяє види фітомеліорації – *гуманітарна, природоохоронна, біопродукційна, сільськогосподарська та інженерна* [292:151]; автор навчального посібника «Фітомеліорація» В. Кучерявий, використовуючи критерії 'об'єкт впливу' й 'мета впливу', виокремлює 21 видовий конкретизатор до гіпероніма *фітомеліорація – архітектурно-планувальна, біогеосистемна, біогеоценозна, біопродукційна, етико-естетична, інженерна, інженерно-захисна, інтер'єрна, лісогосподарська, природна, природоохоронна, рекреаційна, санітарно-гігієнічна,*

сільськогосподарська, тепла, біотопу, вироблених торф'яників, відчуттів, гуманітарна, дуже сильнозмінених місцезростань, сильнозмінених місцезростань [300:72].

Гіперонімами в досліджуваній галузі найчастіше можуть бути іменники. Багатогалузевий «Термінологічний словник з питань ґрунтознавства, агрохімії і меліорації ґрунтів» [333] містить 1 360 термінів, серед яких виділяємо значну кількість фітомеліоративних терміноодиниць із родо-видовими відношеннями. Наприклад, до родового терміна *меліорація* подано 11 видових, *земля* – 12, *дренаж* – 17, *вода* – 18, *волога* – 30, а до базового терміна фітомеліорації *ґрунти* – 65 гіпонімів. Усього ж у словнику обсягом 1 360 одиниць зафіксовано 1088 (80 %) фітомеліоративних термінів, із-поміж яких 228 (17 %) одиниць мають родо-видову класифікацію.

У термінографічній праці «Лісові меліорації агроландшафтів: словник-довідник термінів та визначень» [290] виявлено 150 терміноодиниць (10,7 %) із родо-видовими зв'язками. Найбільшу кількість видових конкретизаторів – 36 одиниць – має гіперонім *насадження*. У другому доповненому виданні словника «Лісові меліорації: термінологічний словник» цей гіпонімічний ряд зменшено до 33 одиниць [292:100–103]; до родових понять наведено нові гіпоніми, що свідчить про постійний розвиток галузі, зокрема: *рослини* – *адвентивні, вищі, евтрофні, індикаторні, культурні, піонерні*.

Аналіз словників засвідчує, що найбільш використовуваними є два типи способів побудови родо-видових зв'язків. Усі типи термінологічних конструкцій дають уявлення про складність і різноманіття структури фітомеліоративних терміносполучень, що мають родо-видові відношення. Перший тип репрезентують конструкції, де родовими є терміни-іменники, а видовими – терміни, виражені: 1) прикметником (*водозатримний вал, водонапрямний вал; ступінчаста тераса, траншейна тераса*); 2) пасивним дієприкметником (*заболочені ґрунти, змиті ґрунти*); 3) терміносполученнями: а) «прикметник (або пасивний дієприкметник) + іменник (Р. в.)» (*водна меліорація ландшафтів, лісова меліорація пісків, меліорація піщаних ґрунтів, меліорація перезволожених земель*); 4) прийменниковою конструкцією (*допоміжні дерева, дерева з низько піднятою*

кровою, кращі дерева). Другий тип репрезентують такі моделі: 1) родовий термін виражений сполученням «іменник + іменник (Р. в.)», а його видовий конкретизатор – прикметником (*деревний тип садіння, комбінований тип садіння, чагарниковий тип садіння*); 2) родовий термін – «прикметник + іменник», а видовий – прийменникова конструкція (*берегозахисні лісові насадження, ґрунтозакріплювальні лісові насадження, лісові насадження для вітропослаблення, лісові насадження для захисту водоймищ*).

Між гіперонімом і гіпонімами можуть бути послідовні й паралельні взаємозв'язки, що залежать від способу конкретизування родового поняття. Послідовний (ланцюговий) характер взаємозв'язків передбачає поступове уточнення значення родового поняття, тобто мовна одиниця попереднього рівня є гіперонімом для наступного. Наприклад, родові поняття **закріплення** уточнюють видові конкретизатори *закріплення пісків* і *закріплення ґрунтів*. Названі співгіпоніми першого рівня утворюють нові парадигми, стаючи гіперонімами другого рівня ієрархії: **закріплення пісків** – *закріплення пісків біологічними методами, закріплення пісків механічними методами, закріплення пісків хімічними методами*; **закріплення ґрунтів** – *закріплення ґрунтів корінням, закріплення ґрунтів механічними методами*. Родове поняття **екотип** (об'єднання в межах одного виду особин, що пристосовані до специфічних умов існування) за ознакою 'формульальний чинник середовища' має такі гіпоніми *кліматипи, едафотипи, ценотипи*. Ці співгіпоніми є гіперонімами наступного рівня, формуючи такі парадигми: **кліматипи** – *ксерофіти, анемохори, склерофіти*; **едафотипи** – *мезофіти, гідрофіти*; **ценотипи** – *геліофіти, сціофіти*. У фітомеліоративній термносистемі гіперо-гіпонімічні групи з послідовними структурами є більш поширеними (181 одиниця).

Паралельні структури вибудовуються на підставі різних класифікаційних ознак, кожна з яких є підґрунтям для виділення гіпонімічних підгруп, що підпорядковуються одному гіпероніму. Наприклад, термін *популяція* («сукупність особин одного виду, що певний час існує на певній частині ареалу») є гіперонімом, значення якого звужують гіпоніми, об'єднані в підгрупи за такими

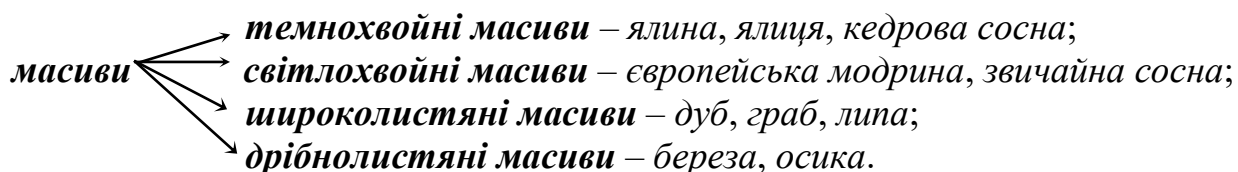
ознаками: а) за віком: *інвазійні популяції* (із переважанням молодих особин), *нормальні популяції* (гармонійно репрезентовані всі вікові групи), *регресивні популяції* (із переважанням старих особин); б) за вітальністю (співвідношення в ценопопуляції особин із різним рівнем життєздатності): *дегресивні популяції*, *рівноважні популяції*; в) за часом існування: *постійні популяції* (що існують у певному ареалі цілий рік), *тимчасові популяції* (що тимчасово присутні в певній місцевості); г) за здатністю до розмноження: *антропогенні популяції* (які виникли внаслідок інтродукції деякої кількості особин і розмножені людиною, або ті, що з'явилися у штучно створеному ландшафті), *апокліматичні популяції* (популяції особин, що виникають без запліднення, наприклад, партеногенетичним шляхом), *залежні популяції* (у яких приплід /народжуваність/ не компенсує смертність; без притоку особин ззовні така популяція вимирає), *незалежні популяції* (що повністю відтворюють себе); *популяції, що схрещуються* (які мають необмежену здатність вільно схрещуватися протягом багатьох поколінь). Розглянуті структури гіперо-гіпонімії в термінології фітомеліорації в чистому вигляді репрезентовані незначною кількістю (усього 47 одиниць) і лише серед термінів, мікрополя яких ще формуються.

Логіко-семантичне структурування термінів фітомеліоративної галузі відбувається за двома типами зв'язків між гіперонімами та гіпонімами: власне семантичним і формально-семантичним. Власне семантичні відношення будуються на основі семантичної спорідненості, при цьому родові та видові одиниці не мають спільного формального елемента. Родовими й видовими назвами можуть бути як синтетичні (іменники), так і аналітичні терміни, наприклад: ***антропогенні форми рельєфу*** – вали, дамби, кар'єри, тераси; ***мікрорельєф*** – блюдця, бугри, коси, невеликі лійки, мікропідвищення, прируслові вали; ***обробіток ґрунту*** – лункування, обвалування, переривчасте борознування, хрестування, щілювання.

Формально-семантичні зв'язки між родовим і видовими галузевими термінами ґрунтуються на використанні гіпонімами спільного формального елемента (родової назви), що здебільшого виражений іменником, наприклад:

землі – еродовані землі, заплавні землі, землі сільськогосподарського призначення, зрошувані землі, меліоровані землі, небезпечні землі, незрошувані землі, незручні землі, орні землі, порушені землі, рекультивовані землі, спустелені землі; *рельєф* – антропогенний рельєф, рельєф піщаних земель, рельєф суші, техногенний рельєф; *рослини* – адвентивні рослини, вищі рослини, евтрофні рослини, індикаторні рослини, культурні рослини, окультурені рослини, піонерні рослини, рудеральні рослини, сегетальні рослини, солонцеві рослини, трансгенні рослини.

У фітомеліоративній термінології для деяких термінів, що мають мікрополе з гіперо-гіпонімічною ієрархією, можливе комбінування власне семантичного й формально-семантичного зв'язків між родовою назвою та видовими одиницями. Наприклад, між гіперонімом *масив* і його гіпонімами першого рівня ієрархії відстежуємо формально-семантичні відношення, а між гіпонімами другого рівня – власне семантичні відношення:

Аналіз гіперо-гіпонімії у фітомеліоративній термінології показує, що родо-видові відношення виникають серед таких терміно-семантичних груп: 1) «рослини» (*порода* – деревна порода, деревна головна порода, деревна переважна порода, деревна пустельна порода, тіньовитривала порода; 2) «рослинні сукупності» (*насадження* – лісові насадження, лісові агролісомеліоративні насадження, лісові гірськозахисні насадження, лісові захисні, насадження лісові кулісні насадження, лісові меліоративно-кормові насадження і т. ін.; *мікрофлора* – автотрофна мікрофлора, мікрофлора ґрунту, активна мікрофлора ґрунту, педотрофна мікрофлора); 3) «сукупності тварин» (*фауна* – ґрунтова фауна, пустельна фауна); 4) «речовини або об'єкти, що підтримують життєдіяльність організму» (*ресурси* – біологічні ресурси, генетичні ресурси, екологічні ресурси, земельні ресурси, ґрунтові земельні ресурси, пасовищні ресурси, рослинні ресурси); 5) «частини території» (*берег* – берег балки, берег яру, еродовані береги, завітрянні береги); 6) «природні матеріали, породи» (*піски* – алювіальні піски, закріплені піски,

рухливі піски); 7) «властивості об'єктів» (**лісистість** – мінімальна необхідна лісистість, полезахисна лісистість); 8) «заходи» (**рубання** – поновлювальні рубання, реконструктивні рубання, рубання догляду, санітарні рубання; **рекультивація** – лісова рекультивація, рекультивація земель, рекультивація ландшафтів); 9) «споруди» (**конструкція** – конструкція лісових захисних смуг, ажурна конструкція лісових захисних смуг, продувна конструкція лісових захисних смуг); 10) «показники» (**висота** – висота лісової смуги, захисна висота лісової смуги, висота перетину рельєфу); 11) «системи контролю» (**моніторинг** – лісомеліоративний моніторинг, фітобіотичний моніторинг) та ін. Ці терміносемантичні групи формують поняттєве ядро фітомеліорації, що репрезентоване поняттєвими полями «рослини» й «частини території», усередині яких між терміногрупами існують системні зв'язки, що зумовлені головним завданням її заходів – відновлення й поліпшення порушених територій та ґрунтового покриву використанням трав'яної і лісової рослинності. Отже, родо-видові зв'язки в термінології фітомеліорації організовують галузеву терміносистему як ієрархію термінів різних рівнів узагальнення. Наявність ієрархічної побудови термінологічних конструкцій такого типу відображає розвиток і становлення поняттєво-термінологічного апарату фітомеліорації.

2.4.2. Синонімічні відношення

Термінологія є важливим складником лексики, її підсистемою, і розвивається за тими самими законами, що й словниковий склад літературної мови. Загальні питання синонімії в українській термінології досліджують І. Квітко [92], А. Коваль [101], І. Кочан [117], А. Крижанівська [124], О. Мартиняк [154], Т. Панько [177] та ін. Синонімію галузевих термінів, наприклад військових, термінів генетики, загального землеробства, землеустрою та кадастру, машинобудування, менеджменту, цукрового виробництва, розглядають відповідно

Я. Яремко [279], Т. Соколовська [228], С. Лбаюрський [132], О. Тур [242], Н. Краснопольська [121], О. Литвин [141], Л. Задояна [79] та ін.

Більшість українських і закордонних науковців вважають термінологічну синонімію взагалі недопустимою [124:17; 93:9; 281:22], проте інші дослідники визнають її позитивний вплив на терміносистеми [177:183; 235:49]. Такого погляду дотримуються насамперед сучасні мовознавці, наприклад, О. Литвин підкреслює, що різноманітність синонімічних відношень в українській машинобудівній термінології є позитивною ознакою, однак надмірну їх кількість розглядає як деяку нестабільність термінології [141:283]. Т. Соколовська називає позитивну функцію синонімії: «<...> заміщення й уточнення та урізноманітнює процес сприйняття наукового тексту» [229:14]. На нашу думку, синонімія в термінології відіграє роль каталізатора позитивної динаміки розвитку будь-якої сучасної терміносистеми, що відображає або початковий етап її становлення, або момент інтенсивної її розбудови, або період її нормування. Відсутність синонімічних відношень у певній терміносистемі засвідчує припинення її розвитку, що може бути пов'язано із занепадом галузі.

Науковці виділяють різні причини виникнення та функціонування синонімії в українській термінології, наприклад: Д. Якимович–Чапран у мовознавчій термінолексичі XVI – VII ст. називає «<...> пошук максимально адекватних назв для певних понять та бажання уніфікувати номінаційні парадигми задля кращої систематизації термінолексичі» [278:130]. Л. Задояна (на матеріалі термінології цукрового виробництва) і Н. Цимбал (на матеріалі термінології органічної хімії) підкреслюють, що синонімія в термінології спричинена лінгвальними й екстралінгвальними чинниками: 1) неуніфікованістю термінології; 2) постійним розвитком наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію; 3) наявністю застарілих назв, які одночасно функціонують із новими; 4) відродженням вдалих термінів, які з певних причин не використовувалися протягом певного часу; 5) паралельним уживанням запозиченого й автохтонного термінів; 6) необхідністю мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів; 7) номінацією того

самого різними науковими школами чи вченими; 8) необхідністю номінації за кількома номінативними типами [79:247; 256:47]. Названі вище причини появи термінів-синонімів у терміносистемах (і фітомеліоративній терміносистемі зокрема) зумовлені специфікою терміна як мовного знака.

У науковій літературі єдиного визначення явища синонімії в термінології не вироблено, що пов'язано з різноманітними підходами до її вивчення. Відповідно науковці неоднаково називають терміни-синоніми в термінології, наприклад: «дублети», «синонімні терміни», «синонімічні терміни», «синонімічні відповідники», «терміни-синоніми», «термінологічні синоніми», «терміносиноніми» та ін. У дослідженні використовуємо поняття «терміни-синоніми» й «термінологічні синоніми» як синонімічні. Терміни-синоніми – це тотожні або близькі за значенням різнокореневі терміноодиниці, що належать до того самого денотата, можуть бути різними за структурою чи походженням. Головними критеріями виділення термінів-синонімів у термінології вважаємо їхню семантичну близькість і здатність заміщувати один одного без порушення змісту наукового контексту.

У досліджуваній термінології явище синонімії фіксуємо в терміносемантичних групах агролісомеліорації та гідролісомеліорації: «природні утворення» (*відкоси – схили, улоговина – западина*), «процеси» (*площинна ерозія – змив, розповсюдження дендрофлори – інтродукція*), «заходи» (*висушування ґрунтів – гідрологічний режим, диференціація стовбурів – зріджування насаджень*), «природні матеріали, породи» (*карбонатний ґрунт – рендзина*), «споруди» (*скидні лотки – акведуки, стоковідвідні водотоки – тальвеги*), «ознаки і властивості» (*еродованість – пошкодженість*), «рослинні сукупності» (*рослинне угруповання – фітоценоз*) та ін. Перелік груп може поповнюватися, оскільки термінологічний апарат галузі постійно розбудовується.

Синонімічні відношення в термінології фітомеліорації класифікуємо за такими ознаками: за структурою (синтетичні й аналітичні), за походженням (питомі й чужомовні). Синонімічними можуть бути питомі синтетичні різнокореневі терміноодиниці, наприклад: *засипання – виположення, западина – улоговина*. В означеній групі термінів виникають синонімічні відношення за такими

моделями: а) «питомий термін – питомий термін» (*балка – суходіл, відкоси – схили, кротування – щілювання*); б) «питомий термін – чужомовний термін» (*вбирання – абсорбція, красвид – ландшафт, пошкодженість – еродованість, ярус – горизонт*); в) «чужомовний термін – чужомовний термін» (*біогрупа – мікроасоціація, геокомплекс – фація*).

Терміноодиниці аналітичного типу встановлюють синонімічні зв'язки між різними за структурою термінами за такими моделями: а) «аналітичний термін – синтетичний термін» (*відновлення лісового середовища – сільватизація, намиті піщані дамби – гідровідвали, площинна ерозія – змив, розповсюдження дендрофлори – інтродукція, рослинне угруповання – фітоценоз, сівба багаторічних трав – залуження, стоковідвідні водотоки – тальвеги, сумарне випаровування – евапотранспірація*); б) «аналітичний термін – аналітичний термін» (*ажурність лісової смуги – конструкція лісової ажурної смуги, генетична класифікація – класифікація ґрунтів, гранулометричний склад ґрунту – текстура ґрунту, диференціація стовбурів – зріджування насаджень, екологічна піраміда – піраміда біомас, просторова структура – морфологія фітоценозу*). Окрім того, із-поміж аналітичних одиниць виділяємо групу термінів, окремі компоненти яких мають синоніми, що можуть бути виражені такими частинами мови: іменником (*вирубубання чагарників /кущів/, відновлення /замінення/ лісових смуг, зімкнутість крон /пологу/*); прикметником (*байрачні /балкові/ ліси, біологічне /біотичне/ різноманіття, обривисті /стрімки/ схили, ступінчасті /врізні/ тераси, фітоценотичний /автотрофний/ покрив*); дієприкметником (*заболочені /підтоплені/ землі, озеленені /фітомеліоровані/ території*) і т. ін.

Отже, синонімія синтетичних термінів в аналізованій термінології не є дуже поширеним явищем, більшою мірою вона стосується аналітичних терміноодиниць. Наявність термінів-синонімів допомагає терміносистемі найповніше задовольнити потреби наукового спілкування, відібрати кращий відповідник поняттю, а також забезпечити належний рівень культури наукової мови. Відносно високий ступінь синонімічності (7 %) властивий фітомеліоративній термінології на сучасному етапі її розвитку.

2.4.3. Антонімічні відношення

Антонімія є одним із найрегулярніших лексико-семантичних явищ у термінології. Термінологічним аспектам явища антонімії присвячені праці Л. Лисиченко [140], Т. Михайлової [166], Т. Панько [177] та ін. Антонімічні зв'язки в багатьох галузевих терміносистемах, зокрема авіації, біології, видавництва, гірничої та дорожньо-будівельної справи, холодильної техніки, швацькій, криміналістики й туризму, характеризують відповідно Л. Халіновська [252], Л. Симоненко [223], М. Процик [195], О. Колган [106], Н. Книщенко [98], О. Южакова [274], О. Романова [205], Є. Ковкіна [104], І. Черненко [261].

Антонімія як семантичне явище набуває особливого значення в термінології, оскільки організовує її як систему понять. Основою антонімічних відношень між термінами дослідники називають класифікаційні зв'язки родо-видових ознак [228:173]. Л. Малевич на матеріалі гідромеліоративної термінології встановлює: «Більшість антонімів є видовими найменуваннями, які доповнюють родові гідромеліоративні терміни, що дозволяє кваліфікувати антонімічні відношення як одну з найважливіших категорій системної організації української гідромеліоративної термінології» [151:14]. На нашу думку, найважливішими категоріями системної організації термінів є антонімія і гіперо-гіпонімія, тісна взаємодія яких сприяє виникненню взаємопротиставлених пар термінів зі спільним гіперонімом для обох членів антонімічної пари, наприклад: *молодий вік лісу – середній вік лісу – старий вік лісу – критичний вік лісу*.

Термінознавці відзначають, що антонімія більшою мірою виникає між термінами, ніж між загальноживаними одиницями. Антонімія є одним із головних показників формування терміносистеми. Сьогодні в науковій літературі вживають термінологічні назви «антонімічні відношення», «антонімічні зв'язки», «антонімічні терміни», «антонімічна пара» [124, 162, 166, 223], «антонімічний ряд» [177].

Критерієм визначення термінів-антонімів обираємо семантичний. У роботі поняття «антонімічні відношення» й «антонімічні зв'язки» використовуємо як синонімічні. Антонімічні відношення – це відношення між двома поняттями, що виражають семантичну протилежність наукових понять або гіпонімічних понять, що конкретизують один гіперонім і мають протилежні семи. Основною одиницею аналізу антонімічних відношень у спеціальній лексиці є термінологічна антонімічна пара (ТАП) [166, 205, 274].

Проведений нами аналіз антонімічних відношень у терміносистемі фітомеліорації засвідчує, що вони виникають між одиницями, які позначають ознаки та властивості (*антропогенна рослинність – природна рослинність, вертикальне співтовариство – горизонтальне співтовариство, внутрішньогрунтовий стік – поверхневий стік*) або процеси (*солонцювання – розсолонцювання, зрошення – осушення* та ін.). Частиномовне вираження антонімів репрезентоване здебільшого прикметниками (*антропогенний ландшафт – природний ландшафт, верхові води – ґрунтові води*), іменниками (*макрорельєф – мікрорельєф, угіддя – невіддя, опріснення – засолення*), дієприкметниками (*гірський залісений схил – гірський оголений схил*).

Термінологічні антонімічні пари аналізуємо за такими параметрами: 1) планом вираження мовних одиниць; 2) поняттєво-семантичними зв'язками; 3) обсягом протиставлюваних значень членів таких пар [205:151]. За планом вираження антонімічні одиниці в термінології фітомеліорації можуть бути аналітичними й синтетичними термінами. Антонімічні **синтетичні терміни** характеризуємо за різними параметрами: 1) за кількістю кореневих морфів: прості (*заліснення – опустелювання*); складних антонімічних синтетичних термінів не виявлено; 2) за якістю (подібністю) кореневих морфів фіксуємо різнокореневі (*зрошення – осушення*), спільнокореневі (*угіддя – невіддя, солонцювання – розсолонцювання*), змішаного типу (*макроелементи – мікроелементи, макрорельєф – мікрорельєф*); 3) за частиномовним вираженням: лише іменникові (*заліснення – опустелювання, угіддя – невіддя*);

4) за походженням: питомі (зрошення – осушення, угіддя – неугіддя), чужомовні (макрорельєф – мікрорельєф, натуралізація – ренатуралізація). В українській термінології фітомеліорації антонімічні синтетичні терміноодиниці формують групу базових термінів, що розбудовують системні відношення в аналізованій термінології.

Серед антонімічних **аналітичних термінів** за кількістю компонентів виділяємо:

1) двокомпонентні (*активне розселення – пасивне розселення, закріплені піски – рухливі піски, зрошувальна норма – норма осушення, постійна рекультивація – тимчасова рекультивація, розвівання пісків – закріплення пісків*). Окрім того, двокомпонентні терміни можуть утворювати антонімічну пару із синтетичними термінами, наприклад: *землі незручні – угіддя*;

2) трикомпонентні (*вузькощілинна проекція крон – широкощілинна проекція крон, лісова багаторядна смуга – лісова однорядна смуга, найменша капілярність ґрунту – повна капілярність ґрунту, надземна ярусність фітоценозу – підземна ярусність фітоценозу*);

3) чотирикомпонентні (*гомогенна горизонтальна просторова структура – мозаїчна горизонтальна просторова структура*). Трикомпонентні терміни можуть утворювати антонімічну пару із чотирикомпонентними термінами, і навпаки: *максимальна молекулярна капілярність ґрунту – найменша капілярність ґрунту, незворотні зміни природного середовища – зворотні зміни середовища*. У термінології фітомеліорації переважають двокомпонентні антонімічні пари.

За кількістю корневих морфів серед компонентів аналітичних ТАП виділяємо: 1) прості протиставлювані компоненти (*вершина яру – глибина яру, мокра виїмка ґрунту – суха виїмка ґрунту*); 2) складні компоненти (*дрібнодірчаста проекція крон – великодірчаста проекція крон*); 3) прості компоненти протиставлювані складним, і навпаки (*внутрішньоґрунтовий стік – поверхневий стік*). Серед антонімічних пар аналітичних термінів виділяємо протиставлювані компоненти, що можуть бути різнокорневими (*верхові води – ґрунтові води, меліорація великих рік – меліорація малих рік, природна родючість – штучна*

родючість, природне розселення – штучне розселення), спільнокореновими (лісонепридатні ґрунти – лісопридатні ґрунти, незворотні зміни середовища – зворотні зміни природного середовища, нітрифікаційна активність ґрунту – денітрифікаційна активність ґрунту, стале землеробство – нестале землеробство). За походженням протиставлювані компоненти антонімічних термінів-словосполучень можуть бути питомими (внутрішнє узлісся – зовнішнє узлісся, високі рослини – низькі рослини), чужомовними (активне розселення – пасивне розселення, вертикальне співтовариство – горизонтальне співтовариство), питомими й чужомовними (динаміка фітоценозу – стійкість фітоценозу, антропогенний ландшафт – природний ландшафт).

За поняттєво-семантичними зв'язками виділяємо такі типи ТАП:

а) **контрарні** – між протилежними поняттями існують одне або кілька проміжних понять, наприклад: синтетичні (*нанорельєф – мікрорельєф – макрорельєф – мегарельєф*); аналітичні (*молодий вік лісу – середній вік лісу – старий вік лісу – критичний вік лісу, найменша капілярність ґрунту – повна капілярність ґрунту – максимальна молекулярна капілярність ґрунту*); б) **контрадикторні** – зв'язки з яскраво вираженим протиставним направленням. Головною ознакою контрадикторності таких пар є полярність зв'язків між ними. За планом вираження вони можуть бути спільнокореновими одиницями, одна з яких утворена за допомогою префікса зі значенням негативності або втрати певної ознаки чи властивості. Наприклад, *стале землеробство – нестале землеробство, нітрифікаційна активність ґрунту – денітрифікаційна активність ґрунту*; в) **комплементарні** – антонімічні відношення, що «позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття, без проміжних ланок» [341:27]: *антропогенна рослинність – природна рослинність, природна родючість – штучна родючість*; г) **векторні** – антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємозворотні дії, явища, ознаки, напрями і т. ін.: *внутрішньогрунтовий стік – поверхневий стік, вертикальне співтовариство – горизонтальне співтовариство*; г) **координатні** – антоніми позначають дві протилежні точки

певного просторового або часового відрізка: *верхньоаметові групи деревних рослин – нижньоаметові групи деревних рослин, вершина яру – глибина яру.*

В аналізованій терміносистемі виявляємо антонімічні відношення між синонімічними симетричними рядами. Антонімія синонімічних рядів або синонімія антонімічних протиставлень становлять термінологічне антонімічно-синонімічне об'єднання (ТАСО) [166, 205] – тип термінологічного об'єднання, у якому члени ТАП, протиставлювані між собою, мають синоніми. Наприклад, *антропогенний (техногенний) ландшафт – природний ландшафт, вершина яру (балки) – глибина яру (балки), давня ерозія – прискорена (антропогенна) ерозія, незручні землі (невгіддя) – угіддя.* Мовний аналіз засвідчує, що у фітомеліоративній терміносистемі антонімія репрезентована різними поняттєво-семантичними зв'язками, головними серед яких є контрарні. За структурним вираженням кількісно переважають аналітичні двокомпонентні терміноодиниці, за кількістю кореневих морфів – прості протиставлювані компоненти.

Кожне з проаналізованих явищ відіграє у формуванні української фітомеліоративної терміносистеми важливу роль: 1) родо-видові відношення організовують галузеву термінологічну систему як ієрархію термінів різних рівнів узагальнення, дають найвищу оцінку розвитку й становленню поняттєво-термінологічного апарату фітомеліорації; 2) синонімія термінів відображає системний процес формування найбільш оптимальної і точної назви наукового поняття; 3) антонімія упорядковує взаємозв'язки між поняттями й системно структурує семантику терміноодиниць.

Висновки до розділу

Термінологія сучасної інтегральної науки й галузі фітомеліорації неоднорідна за складом. Її поняттєву базу створюють підгалузі – трав'яна й лісова. Лісова меліорація розгалужується на підвиди – агролісомеліорацію,

зоолісомеліорацію й гідролісомеліорацію. Спільними для всіх видів і підвидів фітомеліорації, а також для термінологічних мікрополів, є такі терміно-семантичні групи, як «рослинні сукупності», «процеси», «заходи», «частини території», а також «спороди». Кожну підгалузь вирізняють специфічні терміно-семантичні групи.

Терміни фітомеліорації різні за будовою – синтетичні (20 %) й аналітичні (80 %). Структурно терміни-словосполучення бувають дво-, три-, чотири-, п'яти-, шести- й восьмикомпонентними. Найбільшу кількість становлять двокомпонентні одиниці (70 %). Терміни-словосполучення формуються за різними твірними моделями, кожна з яких має прийменникові конструкції.

Джерелами формування сучасної української термінології фітомеліорації є чужомовні одиниці й автохтонні лексеми. Аналізована термінологія особливо активно розбудовується шляхом ретермінологізування питомих і чужомовних спеціальних лексем, а також використання загальнонаукових термінів (головно грецьких та латинських одиниць), меншою мірою – шляхом термінологізування загальноповживаної лексики (відповідно 40 % і 20 %).

Лексико-семантичне термінотворення на основі асоціативних перенесень за подібністю та суміжністю є важливим шляхом розвитку термінології фітомеліорації. Джерелом метафоричних і метонімічних перенесень найменувань є загальноповживана питома лексика, а також питомі й чужомовні міжгалузеві терміни і спеціальні лексеми різних наук і галузей. Найпоширенішими моделями метафоризування є перенесення найменування за подібністю зовнішньої форми й вигляду, функції, способу дії. Унаслідок метафоризування утворюються здебільшого терміносполучення й поодинокі терміни-слова. Явище метонімії у фітомеліоративній термінології насамперед зафіксовано серед компонентів термінів-словосполучень. Метонімія є не досить продуктивним способом творення термінів фітомеліорації.

Важливими типами морфологічного способу термінотворення фітомеліоративних одиниць є суфіксальний (питомі морфеми), префіксально-суфіксальний (питомі форманти) та основоскладання (питомі основи).

Префіксальний спосіб відіграє меншу роль у формуванні фітомеліоративної термінології.

Фітомеліоративним термінам властиві системні зв'язки – родо-видові, антонімічні, синонімічні. Залежно від способу конкретизування гіпероніма структури родо-видових відношень можуть бути послідовними, паралельними. В аналізованій терміносистемі найчастіше використовується формально-семантичний тип логіко-семантичного структурування відношень між гіперонімами та гіпонімами, менше застосовуються власне семантичний і комбінований типи. Синонімія в аналізованій терміносистемі виникає між питомими, чужомовними й різними за походженням термінами, які за будовою можуть бути синтетичними й аналітичними. Синонімія стосується головним чином термінів-словосполучень, менше – термінів-слів. Антонімія у фітомеліоративній терміносистемі репрезентована різними поняттєво-семантичними зв'язками: контрарними (найчисленніші), контрадикторними, комплементарними, векторними. За структурою антонімія виражена синтетичними й аналітичними (дво-, три- й чотирикомпонентними) термінами. Українська фітомеліоративна термінологія неоднорідна за складом і структурою, сформована відмінними шляхами й на основі різних джерел. Системність термінології виражена різними видами семантичних відношень між спеціальними одиницями.

РОЗДІЛ 3

НОРМА Й ВАРІАНТНІСТЬ У ТЕРМІНОЛОГІЇ ФІТОМЕЛІОРАЦІЇ

3.1. Поняття «норма» в термінології

Сучасна українська термінологія є специфічною підсистемою у складі загальної системи лексики національної мови. Саме тому під час унормування фітомеліоративної термінології необхідно орієнтуватися на внормування всієї мови взагалі. «Норма – як у мові, так і в термінології – це певний еталон, взірць» [74:23]. Поняття «мовна норма» вже досить тривалий час є предметом лінгвістичного вивчення. Різноманітні аспекти норми досліджували в численних працях українські мовознавці: Л. Булаховський [24], С. Єрмоленко [72, 73], М. Жовтобрюх [75, 76], А. Коваль [100], М. Пилинський [179], В. Русанівський [213], Л. Струганець [234] та ін. Різним проблемам унормування українського термінофонду присвячені наукові дослідження Л. Боярової [15, 17, 18], М. Гінзбурга [39], А. Д'якова, Т. Кияка, З. Куделько [71], К. Городенської [44, 45], О. Кочерги [118, 119], Б. Михайлишина [165], Н. Місник і Л. Симоненко [167, 223], В. Моргунюка [168], О. Радченко [197, 198] та ін. Проблему мовної норми в зарубіжній лінгвістиці вивчають О. Ахманова [284], В. Бутрим [27], В. Воронцова [35], В. Даниленко й Л. Скворцов [54, 55], А. Дерябина [60], Е. Косеріу [113], С. Ожегов [174] та ін.

В енциклопедії «Українська мова» мовна норма визначена як «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства» [341:20]. Підґрунтям такого пояснення норми є розкриття її ролі – зразок суспільного спілкування. В українському мовознавстві літературна норма розглядається у двох вимірах: загальномовному (що передбачає характеристику літературної норми як загальної властивості мовної системи) та мовленнєво-дискурсивному

(що пов'язаний із визначенням мовної норми як базової категорії культури мови). У першому випадку норму літературної мови тлумачать як «реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі й нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних ознак загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [24:195]. Як категорію культури мови мовну норму становлять «усталені правила вимови і правопису, вибору слова й граматичної форми» [100:46], «суспільно усвідомлений вибір мовних засобів» [213:54], «центральне поняття культури мови, яке практично реалізується в оцінці правильність / неправильність слововживання» [73:267]. Мовна норма передбачає дотримання кодифікованих і закріплених у практиці мовного спілкування засобів, що так чи інакше, але неодмінно пов'язані з явищем варіантності. Отже, залежно від аспекту дослідження мовних одиниць у нормативному плані виокремлюють такі види норми: акцентну, граматичну, дескриптивну, прескриптивну, імперативну, диспозитивну, імпліцитну, експліцитну, загальномовну, стилістичну, реалізовану, потенційну, лексичну, словотвірну, об'єктивну, оцінну, орфографічну, орфоепічну, фонематичну [18, 116, 253, 341].

В. Іцкович, урахувавши діалектичну єдність системи й норми, виокремлює два типи норм. Перший тип – «норми обов'язкові, без винятків. Їх порушення означає вихід за межі можливостей, які надає система, тобто не тільки за межі того, що реально існує у мові, але й за межі того, що в ній може бути» [83:24]. Другий тип – «норми, які визначаються структурою мови, норми, які накладають обмеження на можливості, що надає система. Ці норми також є обов'язковими, але відхилення від них інколи не таке очевидне, як порушення норм першого типу» [83:35]. Отже, кожна мова має власний набір системних норм, порушення яких є неприпустимим.

Визнання будь-якого явища нормативним відбувається шляхом кодифікування, що закріплює наявні в процесі суспільної мовної практики явища. Норми складаються поступово й закріплюються в лексикографічних виданнях.

Кодифікування норми – «<...> систематизація мовних явищ у словниках, граматиках, довідниках, що орієнтують мовців на взірцеву літературну мову, дотримання усталеної мовної норми» [341:260]. Найбільш соціалізованими є норми літературної мови, оскільки вони «пов'язані з певним людським суспільством, з усіма інституціями аж до держави включно» [234:7]. Підґрунтям для суспільного відбирання, а також соціального оцінювання з урахуванням придатності як взірця, зразка норми є: «мовний факт, що відповідає системі мови» (М. Пилинський), «мовні варіанти в галузі певних мовних засобів» (Д. Ганич, І. Олійник), «мовні засоби» (В. Русанівський). Тому саме лінгвістичний аспект лежить в основі визначення поняття норми.

Із поняттям «мовна норма» тісно пов'язане поняття «термінологічне нормування», оскільки основою будь-якої національної термінології є національна літературна мова. Кожна зміна нормативних правил у загальнолітературній мові обов'язково стосується і термінології. Термінологія посідає центральне місце, є ядром лексики науки, яку називають функціональним різновидом літературної мови на сучасному етапі.

Будь-яка наукова термінологія проходить свій шлях розвитку, кожен етап якого зумовлений історичними подіями, політичними настроями, розвитком суспільства, галузей і т. ін. Ф. Циткіна виділяє такі етапи розвитку української термінології: 1) «донауковий», коли терміни та номени зафіксовано в спеціальному мовленні, переважно ремісників; 2) «науковий», коли українська термінологія розвивалася паралельно з формуванням наукового мовленнєвого стилю, починаючи з XVII ст.; 3) «радянський», із великою кількістю особливостей, серед яких насамперед виділено нерівноправне співіснування російської та української термінології в науковому спілкуванні в Україні; 4) етап розвитку, пов'язаний із прийняттям 1989 року Закону «Про мови в Українській РСР», наслідком якого є стихійне відродження української термінології [257:67–68].

Для кожного з історичних періодів розвитку української термінології властиві різні підходи щодо внормування терміноодиниць. «Потреба нормування різногалузевих терміносистем виникла в Україні ще в кінці XIX ст. –

на початку ХХ ст. Науковці намагалися визначити межі галузевих терміносистем, уточнити значення термінів, вивчити явище синонімії в термінології. Актуальним воно є і для термінологічної науки й сьогодні» [232:8]. У 20-і роки – на початку 30-х років ХХ ст. активно формується термінологія як наука, унормовується на наукових засадах українська літературна мова. В означені роки розпочато кодифікування термінологічної лексики української мови, чому сприяє розвиток лексикографії, а особливо термінографії.

У наступних десятиліттях розвиток української наукової термінології значною мірою загальмувався через низку причин, зокрема згорання політики українізації, ліквідування Інституту української наукової мови та ін. Наслідком впливу цих екстралінгвальних чинників є винищення самостійних наукових традицій творення й унормування української термінології, активне проникнення російських термінів. Від початку 30-х років минулого століття мовне внормування набуває характеру стирання відмінностей між системами російської та української мов, кодифікуються невластиві українській мові форми. Г. Бідер підкреслює, що «<...> штучна активізація в цей період мовних контактів української та російської мов спричинила дестабілізацію лексичного складу української літературної мови, а також перекодування й деформацію нормативної та вербальної словотвірної системи української літературної мови» [12:67].

У 50–80-і роки ХХ ст. спостерігаються суперечливі тенденції розвитку української термінології. Так, Президія Академії наук засновує Словникову комісію, що відновлює термінологічні дослідження і сприяє розвитку термінологічної лексики, укладає та видає словники, систематизує та внормовує українську наукову термінологію. Однак цей же період відзначається вилученням з обігу власне українських термінів та їх заміною запозиченнями з російської мови або ж кальками. Окрім того, чужомовні спеціальні лексеми запозичуються не з мови-джерела, а з мови-посередника – російської. І хоча паралельно функціонують власне українські та запозичені терміни, на практиці перевагу надають термінам, співзвучним із російською мовою, що в подальшому спричиняє витіснення спеціальних одиниць, утворених за власне мовними словотвірними

моделями [232:10]. Переважають перекладні російсько-українські словники, що уніфікують українські терміни з відповідними російськими одиницями, із максимальним їх наближенням за граматичною структурою. У словниках наявна значна кількість термінів, скалькованих із російської мови на фонематичному, граматичному, морфологічному, синтаксичному рівнях. Відповідно у фаховому мовленні функціонують терміни з непродуктивними моделями, що суперечать закономірностям системи української мови. Особливо це негативно впливає на формування й вияв термінологічної норми, тому українські термінологи не вважають поширеність терміна у сфері функціонування показником його нормативності.

На сьогодні лексикографічне опрацювання термінів в Україні спрямоване на відтворення змін, що відбулися в теоретичному осмисленні мовної норми в термінології з 90-х років ХХ ст. Сучасний період української термінографії відзначається швидкими темпами збільшення кількості видань, однак низьким рівнем їх якості щодо нормування й кодифікування терміноодиниць. Нині розвинені терміносистеми характеризуються надлишковістю форм, коливанням термінологічної норми на всіх мовних рівнях. Проблеми внормування сучасної української термінології полягають у приведенні її у відповідність із тими мовленнєвими варіантами та моделями, які найкращим чином сприяють здійсненню її пізнавальної та комунікативної функцій.

Становлення термінологічних норм (словотвірної, лексичної, морфологічної та синтаксичної) залежить від різних чинників: а) екстралінгвальних (державної мовної політики, взаємовпливу й взаємодії мовних систем, мовного планування та ін.); б) інтралінгвальних (актуалізування властивих українській мові словотвірних моделей, змінення продуктивності паралельних форм, тенденції до економії мовних засобів, впливу аналогій та ін.). Нормалізування термінологічної лексики здійснюється насамперед на основі загальнолітературної мови. Але спеціальними дослідженнями виявлено, що ця лексика має певні особливості, які відмежовують її від загальноповсякденної лексики. З огляду на ці особливості в межах спеціальної лексики діють деякі

специфічні норми, що відрізняються від загальнолітературних і звужують сферу їх дії. «Нормування – це колективна оцінка мовних фактів, на підставі яких кодифікується норма сучасної української літературної мови» [226:32]. Мовну норму формують і стихійні, і свідомі процеси, тому для визначення нормативності мовного явища або факту необхідно враховувати їх відповідність системі мови, масову й регулярну відтворюваність, а також суспільне схвалення. Формою такого схвалення і є кодифікація [159:16–17].

Л. Боярова зазначає, що кодифікація сприяє стабільності термінологічної мовної норми на всій території поширення мови, і вказує на призначення термінологічної норми: «<...> визначати межі варіативності терміна відповідно до можливостей мовної системи, а також припустимі / неприпустимі варіанти в термінофонді української мови»; «<...> обмежувати варіативність системи» [15:45]. Кодифікування термінології є надзвичайно важливим і позитивним процесом, що відбиває результати нормування. Ретельне опрацювання термінів відповідно до теорії норми передбачає критичне оцінювання нормативності спеціальних одиниць.

Ураховуючи специфіку термінологічної норми, Т. Кияк [93:61], А. Крижанівська та Л. Симоненко [123:17–21] у різний час виділяють три аспекти нормування термінології: лінгвістична нормалізація (мовна правильність утворення та вживання терміна); змістова (поняттєва) нормалізація терміна (визначення змістових співвідношень терміна і його дефініції); логічна нормалізація (побудова правильної ієрархії понять, визначення поняттєвої точності терміна). Нормалізаторська діяльність є складним процесом, що ґрунтується на обов'язковому відстеженні нормативності терміна. Запропоновані в різний час науковцями розглянуті види й аспекти нормалізації термінології збігаються за кількістю й змістом. Це вказує на актуальність затвердження єдиних напрямів і підходів нормування сучасних мовних явищ у терміносистемах.

У термінознавстві нараховують понад десяти вимог, які вчені ставлять до терміна, і майже кожен термінолог підкреслює необхідність його

нормативності. Будь-яка термінологічна одиниця потребує аналізу з погляду «правильності / неправильності» терміна, тобто оцінювання за критерієм нормативності. На думку В. Даниленка, у термінології нормативним є «все, що збігається з нормою в літературній мові і практично закріпилося в термінологічній системі» [52:313]. Т. Кияк вважає нормативним той термін, що «відповідає правилам і нормам певної мови» [93:8]. Критерій нормативності терміна розуміємо як відповідність терміна нормам літературної мови.

Поняття «норма» в термінології, як і сам процес нормування, потребує урахування сутності терміна як одиниці терміносистеми, що має дефініцію та парадигматичні відношення. На думку Л. Боярової, норма в термінології не повинна суперечити нормі загальнолітературної мови, яку дослідниця розуміє «<...> як сукупність сталих реалізацій мовної системи, що сприймаються носіями мови як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства; <...> у межах термінологічної мовної норми знаходиться все те, що збігається з нормою в загальнолітературній мові, а також те, що свідомо введено до термінології для вираження спеціального значення» [15:44]. Термінологічна норма має двоїстий характер. Складність і багатоаспектність сутності термінологічної норми зумовлена подвійною природою термінології, що є складником загальнолітературної мови, і її спеціалізацією та належністю до особливої сфери функціонування.

Подвійний характер терміна ускладнює виділення критеріїв термінологічної нормативності. Нині проблема визначення критеріїв нормативності термінів стала об'єктом досліджень Л. Боярової, О. Жирик, О. Радченко та ін. Л. Боярова основними критеріями нормативності термінів на сучасному етапі розвитку української термінології називає «<...> системний та національний, за якими з терміносистем мають бути вилучені мовні одиниці, утворені за моделями російської мови» [18:191]. О. Радченко пропонує для оцінювання термінолексики додатковий критерій функціональної доцільності термінологічної одиниці, «<...> відповідність якому є необхідною

умовою для точного називання наукового поняття, хоча це поняття може дещо суперечити системному» [197:5]. О. Жирик одним із засадничих також вважає критерій системності й виокремлює основні та другорядні критерії термінологічної нормативності [74:30]. Основними критеріями дослідниця називає критерій поняттєвої нормативності терміна, критерій дефінітивності, національний критерій [74:30–31]); другорядними вважає критерій контекстуальної стабільності, критерій стислості, критерій точності, критерій стилістичної нейтральності, критерій однозначності. Автор, виділяючи неосновні критерії, ототожнює критерії нормативності терміна й вимоги до терміна. На нашу думку, ці поняття слід розрізняти, оскільки вимоги до терміна – це норми й правила, призначені для того, хто має намір використовувати термін, а критерії – це наукове підґрунтя для оцінювання, визначення або класифікування термінів. Уважаємо, що найголовнішими серед проаналізованих критеріїв нормування термінологічних одиниць є системний, національний та функціональної доцільності, застосування яких сприятиме розвитку, розбудові та становленню національної нормативної термінології.

Відповідно до викладеного вище приходимо до таких висновків:

1) термінологічна мовна норма – похідна від загальнолітературної норми й зумовлена нею, ґрунтується на системі норм орфографічного, фонематичного, морфологічного, словотвірного, лексичного, синтаксичного, а також стилістичного рівнів;

2) нормативний термін – це термінологічна одиниця, що є складником спеціальної структурованої системи, визначена за аспектами нормування (лінгвістичним, поняттєвим, логічним) і за критеріями термінологічної нормативності (системним, національним та функціональної доцільності).

Нормалізація термінів у термінографічних працях фіксує зміни в мові та поглядах на норму в термінології, а також вплив термінологів і термінографів на розвиток термінологічної норми. Головними ж засадами розуміння природи нормативності та вироблення її критеріїв в сучасному термінознавстві повинні бути: 1) відображення теоретичного переосмислення норм українського

термінотворення в терміносистемах, тобто відповідність терміна продуктивним моделям української мови; 2) відповідність наукового терміна змісту позначуваного наукового поняття; 3) урахування традицій терміновживання попередніх десятиліть; 4) активізування автохтонних лексичних одиниць; 5) наявність синонімічних лексем, що свідчить про пошук найбільш вдалої номінації.

3.2. Проблеми внормування фітомеліоративної термінології

Аналіз фітомеліоративної термінології, здійснений у сфері фіксування (сучасних галузевих словниках) та в сфері функціонування (підручниках, навчальних посібниках), засвідчує, що внормування досліджуваної лексики є важливою науковою проблемою. Порушення мовних норм у фітомеліоративній термінології виявляються на орфографічному, фонематичному, словотвірному й лексичному рівнях.

Уникання орфографічної норми пов'язані з недотриманням правил правопису чужомовних термінів, наприклад:

а) *li* після літер на позначення приголосних: *декальцінування* [333:23], *синерезіс* [317:23], *тіксотронія* [317:27]. У наведених словах порушено правило правопису слів чужомовного походження, відповідно до якого в загальних назвах після *д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, р* перед літерами на позначення приголосних слід писати *и* [248:122]: *декальцинува́ння, синерéзис, тиксотропія*;

б) *li* після *б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н* перед літерами на позначення приголосних: *мицела, селитебні (території)* [333: 44]. У чужомовних словах після літер на позначення приголосних *б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н* перед наступним приголосним необхідно вживати *li* [248:121]: *міцéла, селіте́бні (території)*;

в) |i| після літер на позначення голосних: *колоїд* [317:13]. У сучасній українській мові в запозичених словах після літер на позначення голосних потрібно писати *і* [248:123] – *колоїд*.

Поширені відхилення від фонематичної норми зафіксовано і в словниках, і в навчальних текстах. Виділяємо такі групи фонематичних порушень:

а) |z| замість |l| у словах, фонемний склад яких неправильно подано під впливом багаторічної заборони літери *г* в українському алфавіті, наприклад: *грунт* [290:44; 292:64; 302:36–37; 333:57; 336:23], *грунтовий* [302:35, 57; 326:115], *грунтоутворення* [306], *надгрунтовий* [291:134] замість *грунт*, *грунтові́й*, *грунтоутво́рення*, *надгрунто́вий*;

б) |o|, |e| в закритому складі питомих українських слів: *бровка (яру)*, *випотний (тип водного режиму)* [317:7], *відкос (рослин)* [284:188], *водовідводна (канав)* [333:32], *заслон* [300:179], *(водопроникна) корка* [302:36]. Спостерігаємо порушення закону відкритого / закритого складу. У питомих словах у відкритому складі потрібно вживати |o| та |e|, а в закритому – |i|, тому правильно *брівка (яру)*, *відкі́с (рослин)*, *випі́тний (тип во́дного режі́му)*, *водові́дві́дна (кана́ва)*, *заслі́н*, *(водопроникна́) кі́рка*;

в) |e| в коренях слів на місці старослов'янського «ѣ»: *целинна (земля)* [333:29]. На місці старослов'янського «ѣ» слід уживати голосний |i| – *цілі́нна (земля)*;

г) м'який вияв кінцевої фонемі |l'| у корені прикметників перед суфіксом *-уват-*: *пилювата (фракція)* [284:38]. Проста форма прикметників недостатнього ступеня утворюється додаванням до основи прикметника твердої групи суфікса *-уват-*, а до м'якої – *-юват-* [248:34], тому треба вживати *пи́лува́та фракція́*. Можливо, таке порушення спричинене впливом наявних в українській мові спільнокореневих лексем із тотожною семантикою: *пил* – *пилюка*.

Різноманітні порушення норми на фонематичному рівні виявлено у питомих одиницях, що спричинені впливом російської мови. Усунення відхилень від фонематичної норми забезпечить дотримання правил правопису сучасної української мови та її позитивне кодифікування в термінографічних галузевих працях.

Морфологічна норма в досліджуваній термінології порушується у творенні відмінкових форм слова. Наприклад, уживання в іменниках чоловічого роду другої відміни невмотивованого закінчення родового відмінка однини *-а (-я) /-у(-ю)*, що є наслідком складного процесу взаємовпливів між формами іменників різних колишніх основ та вияву дії певних граматичних чинників. Вибір закінчення залежить від лексичного значення слова, морфемної будови та наголосу. У навчальному посібнику «Фітомеліорація» зафіксовано вживання закінчень *-а замість -у* в родовому відмінку термінів-іменників на позначення кущів, трав'янистих рослин і речовин: *буркуна* [300:255, 264], *чагарника* [300:374], *фермента* [300:406], а треба *буркуну́, чагарнику́, ферме́нту*.

Сучасне словотворення спеціальних одиниць, зокрема фітомеліоративних, відзначається великою кількістю порушень словотвірних норм, що зумовлено впливом російської мови, насамперед її словотвірних моделей, які спричиняють проникнення кальок. Активні дієприкметники в українській мові мають обмежене вживання. Мовознавці вважають їх периферійними дієслівними похідними щодо морфологічної системи української мови [236:441]. Уживання активних дієприкметників теперішнього часу із *-уч- /-юч-* суперечить особливостям української мови. Однак у навчальних виданнях виявляємо терміни фітомеліорації, утворені від дієслівних основ за допомогою таких суфіксів: *дренуюче (насадження)* [300:307], *кольматуючі насадження, швидкоростучі дерева, шумопоглинаючі насадження* [300:175] та ін.

Термінознавці використовують різні підходи й подають різні зразки творення найменувань за процесуальними ознаками, проте їхні погляди збігаються в тому, що в українській мові є власні ресурси для творення процесових прикметників. К. Городенська [45], І. Кочан [115], О. Кочерга [118], Н. Місник, Л. Симоненко [167], В. Пілецький [182], О. Тур [240] розглядають специфіку словотворення таких прикметників за трьома групами, рекомендуючи різні форманти (подаємо за частотністю пропонування): 1) призначений виконувати дію, спрямовану на інший об'єкт: суфікс *-льн-* (додають до основ на приголосний), *-ов-, -н-, -оч-, -ів-н- /-ив-н-/, -ч-, -уч-, -ач-* (*реєструвальний, рушійний, тяговий,*

орний, установчий) [182:232]; 2) здатний виконувати активну дію: *-ів-н-* (від безпрефіксних дієслів недоконаного виду із суфіксом *-ува-*, де «*-ів-* – це трансформація суфікса основи *-ува-*, коли до нього приєднують суфікс *-н-*, пор. також *панівний, керівний* /від суфікса *-ува-* відтинаємо кінцевий голосний *a*, а звук *y* чергуємо з *i/»* [118:25]), *-к-*, *-лив-*, *-уч-* (*в'язкий*) [240]; 3) здатність піддаватися дії (пасивна здатність). Суфікс *-н-*: а) від префіксних перехідних дієслів, відтинаючи від основи суфікси *-и-*, *-а-*, *-і-*, *-ну-* (*змінний, стисний*); б) від твірної дієслівної основи із суфіксом *-ува-* відтяти кінцевий голосний *a*, відновити в усіченому суфіксі первинний голосний *o* та додати суфікс *-н-* (*вгамовний*); *-анн-*, *-енн-* (від твірної дієслівної основи відітнути *-а-* або *-и-* – *знищений*) [118:24].

Навіть вивчивши різноманіття прийомів, важко виробити єдиний спосіб творення віддієслівних прикметників у групах, тому пропонуємо дотримуватися комплексу правил: 1) насамперед залучати питомі ресурси; 2) використовувати найбільш продуктивні форманти; 3) сприяти системному словотворенню; 4) не змінювати вихідної семантики твірної одиниці; 5) дбати про милозвучність терміна й застосовувати найкращі із можливих варіантів.

Ураховуючи викладені вище підходи й правила, рекомендуємо виправляти порушені норми творення процесових прикметників у галузевій термінології:

а) прикметники, що вказують на призначення виконувати дію, спрямовану на інший об'єкт: *водорегулюючі берегозакріплюючі смуги* [300:132] – *водорегулювальні берегозакріплювальні смуги; окаймляюче насадження* [300:140] – *облямувальне /облямóвувальне наса́дження, фільтруючі насадження* [302:177] – *фільтрувальні наса́дження*;

б) прикметники, що вказують на здатність виконувати активну дію (окремі заміняємо словом-синонімом): *виступаюча кромка* [300:140] – *ві́снутий край, або ві́ступ кро́мки; оточуюче середовище* [300:144] – *навко́лишне середо́вище* (краще вживати *довкі́лля*); *переважаюча структура* [300:504] – *перевáжна структу́ра; прогресуючі місцезростання* [300:72] – *прогресі́вні місцезроста́ння; процвітаюча ценопопуляція* [302:99] – *ценопопуля́ція, що розвива́ється; швидкоростучі породи* [302:99] – *швидкорóслі порóди*;

сипучі піски [302:169] – *сипкі́ піскі́*; *всихаючий деревостан* [300:415] – *усо́хлий / всо́хлий деревоста́н*, або *деревоста́н, що всиха́є*.

Замість деяких віддієслівних прикметників, що вказують на постійну ознаку, більшість укладачів сучасних словників наукової термінології вводить до реєстру прикметники на *-уч-*, *-ач-*, оскільки неможливо до твірної основи приєднати продуктивний суфікс. Для внормування таких одиниць фітомеліорації пропонуємо вживати: *діючі яри* [302:29] – *акти́вні яри*, або *яри, що ді́ють*; *висячий яр* [302:185] – *зві́слий яр*; *лежачі захисти пісків* [302:185] – *горизонта́льні захисти піскі́в*; *стоячі захисти пісків* [284:185] – *вертика́льні захисти піскі́в* [302:185]; *плакучі дерева* [300:105] – *пові́слі дере́ва*, або *дере́ва зі зві́слими сте́блами*; *повзучі чагарники* [300:505] – *сланкі́ чагарникі́*, або *виткі́ чагарникі́*.

Із відхиленням від словотвірної норми утворено прикметники зі скалькованими з російської мови терміноелементами ‘-видный’, ‘-подобный’: *валоподібні підвищення* [302:128], *парообразна і пароподібна вода* [300:235], *лесовидні і лесоподібні суглинки* [300:235–236; 306], *парасолькоподібна крона*, *подушкоподібна крона*, *яйцеподібна форма крон* [300:468] та ін. Така модель була актуалізована в українському термінотворенні за радянської доби, вона є штучною і на сьогодні не рекомендована в мовному плануванні української термінології. Прикметники із суфіксами *-уват-*, *-ист-*, *-аст-* покликані називати ознаки предметів та істот за подібністю до інших предметів чи істот [11:17; 115:205; 142:50; 183:52; 236:200] та внормувати словотворення такої категорії прикметників. В аналізованих джерелах фіксуємо поодинокі одиниці, утворені відповідно до норми за допомогою суфіксів *-уват- / -юват-*, *-ист-*, *-аст- / -яст-*, наприклад: *вологуваті ґрунти* [300:136], *грудкувата структура ґрунту* [281:126], *зморшкуваті листки* [300:98], *глинястий ґрунт* [302:175], *кучугуристі піски* [302:175], *смолиста хвоя* [300:192]. Тому використовуємо найкращі словотвірні зразки, кодифіковані в сучасних академічних словниках, виданих в останні роки (із 2010 року) [320, 331], і пропонуємо системно усувати такі порушення: *веретеноподібна форма крон* – *веретéниста кро́на*;

*деревоподібні верби [302:128] – дерев'яністі верби; лесовидні і лесоподібні суглинки [300:235] – лесува́ті суглинки; парообразна і пароподібна вода – парувáта вода́; пиловидні частинки [300:197] – пилува́ті часті́нки; конусоподібна форма крони [300:468] – ко́нусна, або коні́чна, кро́на; колоноподібна [300:105] – колонува́та, або коло́нна, або кро́на фо́рми коло́ни; кулеподібна форма крони [300:468] – куля́ста кро́на; яйцеподібна форма крони [300:468] – кро́на фо́рми яйця́; оберненояйцеподібна [300:468] – кро́на фо́рми обе́рненого яйця́. На позначення різновиду будови ґрунту кубовидна (структура) [317:14] слід уживати утворення із суфіксом *-(іч)н-* – кубі́чна (структу́ра).*

В аналізованій термінології під впливом російської мови трапляються порушення норм словотворення прикметників, що характеризують об'єкти, утворення та явища, указують на їх диференціацію та класифікацію, є складниками терміносполучення і входять до терміно-семантичної групи «ознаки й властивості»: *надбрівочні (лісові смуги) [302:127], оціночний (бал) [300:219], поправочний (коефіцієнт) [300:434]*. Такі прикметники потрібно утворювати від іменникових основ без нарощених елементів за допомогою суфікса *-н-*: *надбрівний, оці́нний, попра́вний*.

Порушення словотвірної норми виявлено у складних іменниках – *болототворення [333:57], ґрунтотворення [333:57; 336:25]*. Нормою є *болотоутво́рення, ґрунтоутво́рення, як і гумусоутво́рення [317:10], кіркоутво́рення [306]*. Ці терміни постали внаслідок складання основ слів, що входять до словосполучень: *«утворення болота», «утворення ґрунту», «утворення гумусу»*. Твірна віддієслівна основа *утворення* походить від префіксального перехідного дієслова доконаного виду *утворити* – «2. Викликати появу, виникнення чого-небудь» [330:Т.10:506]. Зауважмо, що деякі електронні підручники також фіксують терміносполучення *«утворення боліт» [343]*.

Ураховуючи критерій функціональної доцільності термінологічної одиниці, відповідність якому є необхідною умовою для точного називання наукового поняття, виділяємо порушення лексичної норми серед термінологічних

одиниць, що вживають із невластивою їм семантикою (*тяжкі /грунти/, сисна /сила ґрунту/, /зливи/ виключної сили, /негідролізований/ замінок, статура /ґрунту дуже щільна/*):

– замість *тяжкі (грунти)* [300:400] треба *важкі (грунти)*, оскільки *тяжкий* – «який має велику вагу, значний вагою; важкий; протилежне легкий» [330:Т.10:343], а *важкі (грунти)* – ґрунти, які виявляють великий опір при обробці, глинисті або важкосуглинкові за гранулометричним складом [306];

– замість *сисна (сила ґрунту)* потрібно *вбирна́ (сила ґрунту)*, оскільки ґрунт убирає воду, а *сисний* – «стос. до ссання. Ссати – 1. Рухами губ і язика втягувати в рот яку-небудь рідину; смоктати. 2. Висмоктувати спеціальними органами тіла яку-небудь рідину (кров, сік і т. ін.) з іншого організму (про тварину). 3. Повільно з'їдати, розминаючи язиком і змочуючи слиною» [330:Т.9:622];

– (*зливи*) *виключної сили* [302:33]. У сучасній українській літературній мові російському слову *исключительный* відповідають українські прикметники *винятковий, надзвичайний*. Тому слід використовувати (*зливи*) *надзвичайної сили*;

– *статура (ґрунту дуже щільна)* [317:19] і *статура (ґрунту пухка)* [317:23]. У «Словнику української мови : в 11 т.» (далі СУМ-11) пояснено лексему *статура* як «будова, склад тіла людини» [330:Т.9:670]. У розглядуваному випадку доречними є *структура, або будова (ґрунту дуже щільна)* і *структура, або будова (ґрунту пухка)*, де слово *структура (будова)* має значення «взаєморозміщення та взаємозв'язок складників цілого; будова» [289:1405];

– (*негідролізований*) *замінок*. У «Російсько-українському словнику найбільш поширених термінів з курсу загального ґрунтознавства» відображено переклад одного компонента аналітичного російського терміна *остаток (гумины /негідролізуемый остаток/)* як *замінок* [317:9]. Спостерігаємо порушення точності перекладу. Цілком логічним і нормативним у зазначеному терміносполученні є компонент (*негідролізований*) *залишок*.

Порушенням термінологічної лексичної норми також є переклад англійського терміна *badlands (погані землі)* як *каменеломний бедлендс*. Точним та відповідним нормі повинен бути термін *кам'яністі негві́дда*.

Одним із важливих аспектів є проблема вноормування термінів шляхом калькування. В одних випадках калька може бути цілком доцільною, а в інших – виникає потреба замінити на питомий український відповідник. Розгляньмо слово *галечник* і простежмо особливості кодифікування термінів-варіантів від 20-х років ХХ ст. до сьогодні. Прикметник *галечниковий* (*грунт*) [300:400] утворений від російського іменника *галечник*. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» подає *галечник, галечниковий* [289:2005]; перекладні російсько-українські словники – *галечник, галечний* [318; 320:Т.1:436]. Автори словників 20–30-х років ХХ ст. дбали про відповідність термінів системним можливостям української мови, наприклад: «Словник геологічної термінології» – *Ріняк, рінь, рінак, рінище, заріння, зарінок, лобище; ріняковий, ріняний, рінявий, рінястий, рінистий, рінуватий* [339:11]; «Російсько-український словник» – *Ріняк; Ріньовий, рінякóвий, гáльковий* [315:Т.1:235]. Сучасні словники теж репрезентують різні варіанти: СУМ-11 – «*Рінь, ринь, -і, жін.; Рінистий, а, е; рінявий, а, е*» [330:Т.8:575]. Найбільш доречним є питомий український термін *ріняк* (хоча зі значною кількістю лексичних варіантів), ніж *галечник*. Зауважмо, що Н. Библюк і Р. Рожанківський на прикладі лісотехнічної термінології наполягають замінити автохтонними термінами *нарінок, жорства, ріняк, рінь* термін-суржик *гравій* [11:16]. У фітомеліоративній лексиці слід уживати замість *галечник* і *галечниковий* відповідно *ріняк* та *рінякóвий*, а також замість *пойма (річки)* [300:342] – *запла́ва (річки)*, замість *скриті (захисти пісків)* [302:185] – *прихóвані (захисти пісків)*.

У навчальних текстах виявлено групу семантичних термінокальок. Наприклад, замість *нестача (опадів)* [302:42] треба використовувати *недостáтня кількі́сть (опадів)*, або *брак (опадів)*; замість *дефліруваність (земель)* [302: 50] – слід *дефля́ція (земель)*; замість *вогнище (дефляції)* [302:17] потрібно вживати *осере́док (дефляції)*; замість *посадка* треба *наса́дження, лісосму́га*. Лексема *перемичка* [302:72] у різних перекладних словниках має різні українські відповідники: *гідр., техн., фіз. перéкладка* [299:469]; *перемі́чка* [318:471]; *перемичка, поперечина; (свод) склепіння* [320:Т.3:79],

перемичка буд., техн. [344:217]; *перемичка*, (о брусях) *поперечина*; (защита от воды) *перегата* [316:757]. У фітомеліоративній термінології на позначення споруди для затримання руху води в річці, потоку доцільно вживати *загата*.

У досліджуваній термінології порушення норми може стосуватися одночасно різних мовних рівнів, що спричиняє появу **комбінованих порушень**. Зокрема з відхиленнями від орфографічної та словотвірної норм репрезентовано складні слова: а) *двох'ярусні* (*лісові насадження*) [292:145], *двохярусні* (*лісові насадження*) [291:135]. На початку складних слів (прикметників, іменників) числівники *один*, *два*, *три*, *чотири* мають форму *одно-*, *дво-*, *три-*, *чотири-* перед наступним приголосним [248:36], тому треба *двоярусні* (*насадження*); б) *грунтотворення* [336:25] потрібно *грунтоутворення*; в) *грунтозакріплючі* (*лісові насадження*) [291:134] – необхідно *грунтозакріплювальні* (*лісові насадження*) і т. ін.

Отже, фітомеліоративній термінології властиві порушення норми і в сфері фіксування, і в сфері функціонування, що виявляються передусім на словотвірному й лексичному рівнях, менше – на орфографічному, фонематичному, морфологічному рівнях. Аналіз порушень словотвірних норм у фітомеліоративній лексиці засвідчує недотримання цих норм насамперед у сфері функціонування (у навчальних виданнях). Відхилення стосуються процесових і відносних прикметників зі скалькованими суфіксами і складних прикметників зі скалькованими елементами ‘-видный’, ‘-подобный’. Порушення лексичних норм зумовлені екстралінгвальними чинниками й неточним розумінням суті спеціальних одиниць учасниками фахової комунікації.

3.3. Варіантні номінації у фітомеліоративній термінології

Різноаспектний аналіз варіантності у сфері термінології здійснюють у контексті загальних наукових уявлень про форми й способи вираження варіантності в мові. Різні вияви явища варіантності в сучасній українській

термінології вивчають Л. Боярова [18], О. Литвин [141], О. Мартиняк [153], Р. Микульчик [163], Н. Місник і Л. Симоненко [167], Г. Морозова [170], Р. Попович і О. Вакуленко [191], О. Радченко [198], О. Романова [206], О. Южакова [276] та ін. Дослідники класифікують термінологічні варіанти залежно від формального елемента (за типом модифікації плану вираження), виділяють різновиди (види) варіантів термінів, розглядають їх щодо відповідності літературній нормі і пропонують найкращий варіант.

У науковій літературі виокремлюють три типи варіантів – формальні, семантичні й номінативні. Семантичні варіанти терміна – це результат змінення його семантики зі збереженням плану вираження, що можливе при метафоризуванні й метонімізуванні найменувань або виникненні епідигматичних (полісемічних) зв'язків у межах однієї терміносистеми. Формальні варіанти терміна – «варіювання його плану вираження при тотожності плану змісту» [191:216]. Це акцентні, фонематичні, морфологічні, словотвірні видозміни того самого терміна, що не порушують його дефініції. Номінативні варіанти – це «ономасіологічні варіанти, паралельні найменування, омореферентні назви, дублетні номінації» [191:216]. Варіювання такого типу є міжрівневим, оскільки воно відбувається на різних рівнях (словотвірному, синтаксичному) серед різноструктурних найменувань того самого об'єкта, явища [125:26].

Одним із головних питань означеної теми є співвідношення варіантності й синонімії. Виділяємо такі основні погляди дослідників стосовно цього питання: 1) варіантність є виявом синонімії [117]; 2) синонімія є різновидом варіантності [153]; 3) варіантність і синонімія є окремими явищами [19, 198, 206]. Мовознавці розмежовують варіантність і синонімію насамперед за формальними й семантичними ознаками, відповідно синонімами називають лише різнокореневі одиниці, а варіантами – спільнокореневі номінації [18:191; 161:69; 163:75; 197:7; 206:75]. Термінами-варіантами вважаємо терміни або терміносполучення, що при тотожності денотата й сигніфіката відрізняються своїм формальним вираженням (акцентним – відмінне наголошування одного слова; фонематичним – фонематичні різновиди однієї мовної одиниці;

морфологічним – зміни морфем, що вказують на граматичну категорію роду або числа; словотвірним – спільнокореневі деривати, утворені різними афіксами; синтаксичним – різними за синтаксичною будовою аналітичними термінами).

Існування варіантів у термінології фітомеліорації частково пов'язано зі складними умовами функціонування української мови й особливостями формування української термінології. Розгляньмо функціонування варіантів термінів у галузевих словниках 20–30-х років ХХ ст., а також у термінографічних і навчальних працях періоду від 90-х років ХХ ст. до початку ХХІ ст. Це визначальні та якісні періоди розвитку української термінології й термінографії. 20–30-і роки ХХ ст. називають «золотою добою» української наукової мови, «термінологічним вибухом». Утвердження незалежності України в 90-і роки, а також запровадження української мови як державної, а головне, державна мовна політика сприяють національному піднесенню, орієнтуванню на власні мовні ресурси, укладанню словників українською мовою й униканню російських зразків.

3.3.1. Фонематичні варіанти

Видання, що з'являються у 20–30-х роках ХХ ст., – це здебільшого перекладні російсько-українські, рідше німецько-українські й латинсько-українські словники. У лексикографічних працях цих років переважає імперативна норма (що не допускає вибору). Утім, порівнюючи різні словники цього періоду, засвідчуємо одночасне функціонування як імперативної, так і диспозитивної норм на фонематичному рівні.

1. Варіювання того самого слова та його похідних із фонемами |ɛ| і |ɛ̃|. Наприкінці 20-х років ХХ ст. в «Словнику природничої термінології» Х. Полонського репрезентовано чужомовні слова з |ɛ̃|: *вегетатівний* [309:12]. На початку 30-х років у «Практичному словнику сільсько-господарської термінології» та у «Словнику

біологічної термінології» запозичені слова зафіксовано з *lʲ*: *агрáрний*, *агровлі́в* [321:7]; *вегетатівний* [308:10; 321:12]. Ці фонематичні різновиди засвідчують намагання мовознавців точно передати вимову чужомовного елемента *agros* чи слова *vegetativus* з фонемою *gʲ*, проте нині ця фонема звичайно передається фонемою *zʲ*: *агрáрний* [288:6], *агровлі́в* [314:4], *вегетатівний* [288:70]. Окрім того, у виданнях 20–30-х років минулого століття виявляємо терміни з варіюванням голосних фонем *uʲ* та *iʲ* в компоненті *agros* – *агри-*, *агри-*: *агрикульту́ра* [321:7] і *агрикультура* [303:10]. У сучасних загальномовних словниках одні укладачі продовжують кодифікувати варіант із *агри-* (*агрикультура*) [288:6; 344:5], інші упорядники маркують цей різновид як застарілий і кодифікують або запозичену одиницю з *агро-* (*агрокультура*) [320:17], або питомі відповідники («заст. Те саме, що рільництво; хліборобство») [331].

2. Варіювання звукової будови питомих слів із початковими фонемами *uʲ* та *ʋʲ*. В «Українському правописі» 1928 року рекомендовано чергувати ненаголошені звуки *у* з *ʋ* (*у* – на початку слова і перед приголосним, *ʋ* – перед голосним), проте зазначено: «У початку фрази слова з таким *у* – в писати можна і з *у*, і з *ʋ*: *Учора ... – Вчора ...*, одначе частіше пишуть *у*» (збережено шрифт і пунктуацію першоджерела) [246:11]. У перекладному «Практичному словнику сільсько-господарської термінології» (1931) до російських термінів подано українські відповідники з початковою фонемою *uʲ*, зокрема: *вбира́ть* – *убира́ти*, *убра́ти* [321:12]; *угодье* – *угі́ддя* [321:92]; *укоренение* – *укори́нювання* й *укори́ння* [321:92]; *уко́с (травы)* – *урожа́й* [303:92]; *содержимое* – *вміст* [321:84]. У тогочасному «Правописному словнику» (1929) уміщено за абеткою слова *врожай*, *врожайність* [294:90] та *урожай*, *урожайний*, *урожайність* [294:572]. Отже, у загальномовних словниках 20–30-х років зафіксовано дві модифіковані форми слова, а в термінологічних словниках – лише одну форму, переважно з *uʲ*. Цю традицію продовжено й сьогодні: галузеві словники (що містять фітомеліоративні терміни) кодифікують лише форму з *uʲ* (*урожа́й* [314:396; 319:103]; *угі́ддя*, *удобрення /змитих земель/* [291:213], *улоговина* [291:214], *урочище*, *усихання /насаджень/* [291:215]), а загальномовні

словники – дві форми (*вгі́ддя* див. *угі́ддя*, *вдо́брення* див. *удо́брення*, *вло́говина* див. *уло́говина*, *вро́чище* див. *уро́чище*, *всихáння* див. *усихáння* [331]). Зауважмо, що в сучасних навчальних текстах виявляємо поодинокі приклади дотримання правил милозвучності: *урожай* [302:41] і *врожай* [302:62]. Отже, варіювання фонематичної норми спричинене фіксуванням різних форм терміна в загальномовних і термінологічних словниках.

3. Варіювання звукової будови чужомовних слів відповідно із фонемами *l|* і *l'|* у коренях. У перекладних галузевих словниках 1931 року подано чужомовні слова з твердою фонемою *l|* або м'якою *l'|* перед *l|l|* і м'якою – перед *l|*, наприклад: «Почва ложная – ґрунт фал(ь)ші́вий» [287:64] і «Фальсификация – фалшувáння, фальсифікува́ння», «Фальсифицированный – фальсифіко́ваний, фалшо́ваний» [321:93]. Аналізовані лексеми є загальноновживаними, що термінологізувалися й увійшли до складу тодішньої спеціальної лексики як терміни-слова або компоненти термінів-словосполучень. Нині відповідно до правил сучасного правопису загальноновживані словники фіксують один варіант із *l'|* – *фальшивий* [288:736], проте поняття «*фальшивий ґрунт*», що на початку ХХ ст. позначало один із різновидів ґрунту, не використовується, оскільки змінилися класифікаційні ознаки ґрунтів.

Термінографічні праці 20–30-х років ХХ ст. також передають варіювання чужомовних слів із фонемами *l|* і *l'|*: *гальофі́т* [321:20] і *галофі́т* [309:21], *фльо́ра* [308:81; 321:94], *фльорісті́чний* [321:94] і *фло́ра* [339:76]. У теперішніх словниках уніфіковано узвичаєну форму *флора* й *флористичний* [288:743; 325:258].

У словниках «золотої доби» відстежуємо тенденцію уніфікувати фонематичні видозміни термінів. Так, у виданні 1923 року до терміна «*лессь*» репрезентовано два варіанти перекладу – *лес*, *льос* [339:30], у працях 1928 й 1931 років упорядники фіксують лише одне слово *лес* [309:61; 321:43]. Очевидно, у першій праці (1923 року) фонематичний різновид *льос* є звуковим відтворенням, що орієнтоване на вимову й написання слова в мові-джерелі, із якої воно запозичене: «<...> р. *лесс*, бр. *лесс*, н. *less*, ч. слц. *lés*, болг. *лос*, схв. *лѣс*; – запозичення з німецької мови; нвн. *Löß* “дилювіальне напластування мергельної

глини” <...> пов’язане з [lösch] “пухкий (про землю), сипкий”» [296:225]. Результатом освоєння чужомовного слова *Löß* через мови-посередники є варіант *лес*, що міститься в пізніших виданнях (1928 і 1931 років) і зберігся до сьогодні в галузевих словниках [319:51] і навчальних посібниках [300:235–236].

4. Інші вияви варіювання чужомовних слів, спричинені неуніфікованістю їх фонетичного засвоєння. Спеціальні видання 20–30-х років ХХ ст. передають запозичені одиниці двома формами, наприклад: *абсорпція* [308:1] і *абсорбція*» [346:3]; *фавна*, *фауна* [339:76]; *цеоліт*, *зеоліт* [339:77]. У словниках 1931 року латинський термін *absorptio* і грецький термін *zeōlit* відтворено українською мовою з фонематичними модифікаціями, що спричинені впливом російської мови як посередника, – *абсорбція* і *цеоліт*. Ці видозміни й закріпилися в сучасних термінологічних працях [325:5; 336:4]. Чужомовні слова з дифтонгом *au* згідно з правилом чинного сучасного правопису [248:124] передаються переважно через *au* – *фауна* [288:737].

5. Варіювання похідних чужомовних одиниць із суфіксами *-яльн-/-альн-*. У словниках початку ХХ ст. виявляємо нормативне використання «наростка» *-яльн-* у прикметниках, похідних від іменників із кінцевою фонемою |й|, наприклад: *алювій* – *алювіяльний* [309:2; 321:7; 339:1] і *елювій* – *елювіяльний* [339:80]. Сьогодні ж нормативною є форма із суфіксом *-альн-* із фонемою |а|: *алювіальний* [336:7], *елювіальний* [291:106].

6. Варіювання чужомовних одиниць, спричинені змінами звукосполучень приголосних. У словнику 1923 року запозичене слово *sandr* (ісл., від *sand* «пісок») кодифіковано зі збереженням вимови приголосних |ндр| – *зандр* [339:19], утім у словнику 1928 року виявляємо *зандер* [309:37]. Останній варіант може свідчити або про намагання упорядника адаптувати незвичне для української мови звукосполучення |ндр|, додаючи фонему |е| перед |р| на зразок сполучень *or*, *ol*, *er*, *el*, що були в праслов’янський період; або про вплив німецької мови як посередника, у якій є слово *sander*. Різновид *зандер* не продовжив своє «існування», у сучасних галузевих словниках кодифіковано варіант *зандри* [291:73].

7. Варіювання питомих лексем, зумовлені змінами кореневого вокалізму. У перекладному словнику 1923 року до російських одиниць подано численні синоніми, серед яких виявляємо фонематичні варіанти. Наприклад, до терміна *болото* – *мочара* й *мочера* [339:4]; до *топь* – *драговина*, *дреговина* й *дряговина*, *драгва* й *дрягва*, *трясовина* й *трясавина* [339:73], до *элювий* – *вимул* і *виміл* [339:80]. Словники початку ХХІ ст. усе ще кодифікують деякі з означених лексем із варіюванням корневих голосних, наприклад: *драговина́* і *дряговина́* [288:184, 186; 331], *драгва́* і *дрягва́* [288:184, 186].

8. Варіювання іменників жіночого роду, зумовлені змінами приголосних фонем у корені перед флексією родового відмінка *-i* або *-u*. У «Словнику природничої термінології» відповідно до правопису 1928 року [246:35] подано форму родового відмінка однини іменника жіночого роду з твердими кінцевими фонемами основи |d|, |m| і |ч|: «6278. Подрост (бот.) – *Па́молодь*, *-ди*» [309:100], а в лексикографічних роботах 1931 року кодифіковано із твердою фонемою перед флексійним *-u* – *заболотні́лість* (*-лосту*) [321:29] або з м'якою фонемою перед флексійним *-i* «Подрост – *па́молодь* (*-ді*)» [308:56; 321:66]. Виявом впливу аналогії є варіантність термінів із кінцевим основи |ч|: «5486. Откос – *Узбіч* (*у́збочи*)» [309:88] і «Откос – *у́збіч* (*-бочі*)» [346:60]. Отже, у тодішніх виданнях кодифіковано дві фонематичні видозміни: перша – нормативна (із твердим кінцевим приголосним), а друга (із м'яким кінцевим приголосним) – не відповідала нормі. Остання форма продовжила функціонування й нині є нормативною [288:454].

Отже, у словниках 20–30-х роках минулого століття виявлено фонематичні варіанти серед чужомовних одиниць, кількість яких значно зменшилася в сучасних виданнях, що свідчить про активне їх адаптування до особливостей звукової будови національної мови. Фонематичне ж модифікування питомих одиниць, деякою мірою збережене до сьогодні, відбиває інтенсивне формування аналізованої термінології шляхом термінологізування загальноживаної (народної) лексики.

3.3.2. Морфологічні варіанти

Морфологічні варіанти – це різновиди спільнокореневих одиниць (тотожних за лексичним значенням і словозмінною основою) із різними флексійними афіксами. Унаслідок зміни закінчення, що вказує на граматичне значення лексичної одиниці, виникають морфологічні різновиди термінів – варіанти термінів із різними флексіями у іменників II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини, варіанти питомих слів зі зміною форми граматичного роду, варіанти чужомовних лексем зі зміною форми граматичного числа.

1. Варіювання іменників на позначення сукупності деревних і кущових рослин із різними флексіями в родовому відмінку однини. Однією з морфологічних особливостей аналізованої термінології є варіювання закінчень збірних іменників II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини. Так, у словнику 1931 року подано варіанти термінів-іменників чоловічого роду з модифікаціями закінчень: «*березнік (-кú і -кá)*» (курсив і напівжирний шрифт наші) [321:9], «*вербнік (-кú і -кá)*» [321:12], «*сосняк (-кú і -кá)*» [321:85]. У перекладних галузевих словниках 1963 й 1980 років відстежуємо уніфіковане репрезентування цих іменників – лише форма із флексією *-а* [314:26, 41, 367; 319:17, 93].

На початку XXI ст. у загальномовних словниках фіксують варіантні назви збірних іменників чоловічого роду, що відрізняються суфіксами, і відповідно, закінченнями родового відмінка:

1) продовжено традицію 1931 року – кодифіковано варіанти термінів із різними закінченнями, зокрема у «Великому зведеному орфографічному словнику» 2003 року й у «Російсько-українському словнику : у 4 т.» 2011–2014 років зафіксовано дві форми – або з *-а*, або з *-у*: *березнику́* і *березнякá* [288:46]; *березнякá*, *березника́* [320:Т.1:133]; *вербнік*, *-á*; *вербняк*, *-á* [288:72]; *вербні(я)к*, *-у́* [320:Т.1:228]; *соснік*, *-у*; *сосняк*, *-у́* [288:655; 320:Т.4:218], *чагарнік*, *-у́* [288:772];

2) надано перевагу формі із флексією *-у*, наприклад, у «Словнику української мови: у 20 т.» (далі СУМ-20) репрезентовано *березняку́*, *вербняку́* і *вербнику́*, *бучняку́*, *вільшняку́* [331].

Отже, неуніфікованість лексикографічного кодифікування іменників на позначення сукупності деревних і кущових рослин спричинена впливом російської мови, про що свідчить фіксування в словниках 60-х і 80-х років минулого століття одиниць лише з флексією *-а* (яка є скалькованою граматичною формою), а також впливом аналогії відмінкової форми іменників чоловічого роду II відміни із закінченням *-а* в родовому відмінку. Уважаємо, що потрібно суворо дотримуватися норм утворення граматичної форми родового відмінка аналізованих термінів і відповідно кодифікувати єдину граматичну форму з *-у*: *березнику́*, *вербнику́*, *соснику́*.

2. Варіювання іменників із різними флексіями, що свідчать про зміни форм граматичного роду (хитання в роді). У лексикографічному виданні 1923 року кодифіковано «Сухов'їй – (Суховій), суховія» [339:71], де «а) ухвалені терміни, як найпридатніші, надруковано курсивом; <...> в) не відзначено (надруковано звичайним шрифтом) терміни, що їх Секція не ухвалила, а також вузькі провінціалізми <...>; г) терміни, що їх Секція додала, поставлено у дужках» [339:III]. Питомі терміни різняться закінченнями, що вказують на різновид граматичного роду: *суховій* – чоловічий рід і *суховія* – жіночий рід. Відповідно до пояснень автора, іменник чоловічого роду *суховій*, що виділений курсивом та розміщений у дужках, є ухваленим і найпридатнішим, а іменник жіночого роду *суховія* – неухваленим вузьким провінціалізмом, що не використовується в сучасній термінології.

3. Варіювання чужомовних одиниць із різними флексіями, зумовлені змінами у формі граматичного числа. У словниках 20-х років минулого століття іменник чоловічого роду *зандр* уніфіковано репрезентують граматичну форму однини [309:37; 339:19], проте в сучасних галузевих і загальномовних працях кодифіковано й форма множини – *зандри* [292:77; 291:73; 320:Т.1:769]. У «Словнику іншомовних слів» подано етимологічну

характеристику: «Зандри [< ісл. sandr, одн. < sand пісок] <...>» [299:445]. Як бачимо, у мові-джерелі цей іменник має форму однини й позначає сипку породу мінералів, тобто речовину, що не має кількісного вираження. Однак у лексикографічних працях сучасної української мови фіксується форма множини й різна числова форма семи в поясненні поняття: «хвилясті рівнини, утворені піщаними відкладами <...>» [299:445]; «форма льодовикового акумулятивного рельєфу <...>» [291:73]. Зважаючи на уніфікованість репрезентації терміна *зандри* у формі множини, доцільно у дефініції вживати сему у формі множини. Отже, морфологічні варіанти у фітомеліоративній термінології є поодинокими, виникають однаковою мірою як серед питомих, так і чужомовних слів.

3.3.3. Словотвірні варіанти

Словотвірні варіанти – це спільнокореневі терміни з різними афіксами або матеріально вираженими й невираженими афіксами. У термінології фітомеліорації виявляємо різні види словотвірних варіантів.

1. Модифікування термінів із різними префіксами

1.1. Варіювання відприкметникових іменників із префіксами *за-*, *по-*. У термінографічних працях 20–30-х років минулого століття до російського терміна *засуха* подано здебільшого один український відповідник: або *засуха*, або *посуха*. Однак у «Словнику геологічної термінології» (1931) кодифіковано дві одиниці – *засуха*, *посуха* [339:20]. Сьогодні продовжено використання префіксальних різновидів: зокрема в загальномовних тлумачних і перекладних виданнях кодифіковано *засу́ха* й *посу́ха* [320:Т.1:817; 331]; у галузевих перекладних і тлумачних словниках репрезентовано або лише термін *посуха* [325:172; 333:28], або два варіанти окремими статтями з тотожними дефініціями [291:73, 157]. Окрім того, у сучасній термінології фітомеліорації

існують похідні від розглядуваних видозмінених одиниць – *засухостійкість* (рослин) [290:61; 325:172] і *посухостійкість* [290:117].

1.2. Варіювання віддієслівних іменників із префіксами *об-*, *з-*, *о-*, *у-*. У різних словниках 1931 року до російського слова *оползень* упорядники кодифікують українські відповідники із префіксами *об-*, *з-*, *о-*, *у-*: 1) *обсув*, *зсув* (де рекомендованим є варіант *обсув*) [346:57]; 2) *зсув*, *осув* [309:85; 317:56]; і *зсув*, *осув*, *усув* (де на першому місці як найпридатніший варіант *зсув*) [339:42]. Як бачимо, часто рекомендованим у виданнях початку 30-х років минулого століття є термін *зсув*, який продовжують використовувати й сучасні галузеві лексикони [290:67; 291:82; 326:246; 338:60]. Проте у словниках із лісової меліорації кодифіковано окремими терміностаттями поняття *зсув* і *оповзи*, дефініції яких є тотожними [290:108; 291:144]. Мовна одиниця *оповзи* є скалькованою, у сучасних загальномовних словниках її маркують як розмовну [320:Т.2:731].

1.3. Варіювання процесових іменників із префіксами *за-*, *об-*. У словнику кінця 20-х років ХХ ст. до німецького терміна *auffors-tung* кодифіковано українські відповідники із префіксами *за-* та *об-*: *залісення*, *облісіння* [303:14]. Лексема із префіксом *об-* є результатом прямого засвоєння російського слова *облеснение*. Спеціальні й загальномовні лексикографічні словники початку ХХІ ст. продовжують кодифікувати нормативну одиницю *залісення* [291:72; 320:Т.1:753; 344:96].

2. Модифікування термінів із різними суфіксами

2.1. Варіювання термінів на позначення сукупності деревних і кущових рослин із суфіксами *-ник* і *-няк*. Сукупність однорідних об'єктів виражається за допомогою словотвірних формантів – суфіксів. У «Практичному словнику сільсько-господарської термінології» 1931 року до російських термінів зі значенням збірності кодифіковано українські відповідники здебільшого із суфіксом *-ник*, наприклад: *березнік* [321:9], *вербнік* [321:12]; менше з *-няк* – *вільшняк* [321:56]. У перекладних словниках другої половини ХХ ст. подано дві модифікації: у «Російсько-українському

сільськогосподарському словнику» (1963) на першому місці репрезентовано одиниці із суфіксом *-ник* (*березнік* і *березняк* [314:26], *вербнік* і *вербняк* [314:41]), а в «Російсько-українському словнику термінів лісівництва» (1980) перевагу надано варіантам із *-няк* (*березняк* і *березнік* [319:17]).

У сучасних загальнономовних словниках подано обидві форми: і з *-ник*, і з *-няк* [288; 331; 320:Т.1:133]. Це варіювання виявляємо й у сучасних фахових текстах, проте установлюємо використання незначної кількості збірних іменників із суфіксом *-няк* (*березняк* [300:42], *бучняк* [300:56], *грабняк* [300:56], *дубняк* [300:56]) і значну кількість із суфіксом *-ник* (*виноградник* [300:91], *вільшаник* [300:27], *кленовник* [300:95], *модринник* [300:56], *смеречник* [300:42], *сніжноягідник* [300:496], *таволжник* [300:496], *ягідник* [302:40], *ялинник* [300:42]). Окрім того, відстежено одночасне вживання двох варіантів на одній сторінці тексту навчального посібника: *вербник* і *вербняк* [300:27], *осичник* і *осичняк* [300:42]. Зауважмо, що в староукраїнській мові на позначення назв рослинних масивів використовувалися відіменникові утворення на *-никъ* (*дубникъ*, *березникъ*) [78], в українській мові наступних століть і до сьогодні вживаються збірні іменники з афіксами *-ник* та *-няк*. Тривале варіювання спричинене його «підтримуванням» у науковій літературі другої половини ХХ ст. [236:39] та початку ХХІ ст. [2:12], а також впливом словотвірних моделей російської мови, зокрема словотвірного форманта *-няк*. Отже, щоб уніфікувати словотвірні форми іменників на позначення сукупності деревних і кущових рослин, необхідно використовувати у фаховому мовленні й кодифікувати в галузевих словниках одиниці з питомим суфіксом *-ник*: *березнік*, *бучнік*, *вербнік*, *грабнік*, *дубнік*, *осичнік*.

2.2. Варіювання віддієслівних іменників на позначення дії чи процесу із суфіксами *-к-*, *-нн-* та *нульовим суфіксом*. У спеціальних словниках 1931 року до російських термінів-варіантів із суфіксами *-к-* та *-ан-(иє)*, що позначають процес чи дію, подано такі українські терміни: *закладка* (питомника, сада) – *закладання* [321:30]; *засыпка*, *-пание* – *засипання* [287:26]; *задержание*, *задержка* – *затримання*, *затримання* [321:30]; *задержание* –

затрїмання, задерживание – затрїмування [308:23]; *рубка – рубáння* [346:83], *рубáння і рубанка* [287:73; 321:77]. Звернімо увагу, що автори словників початку 30-х років минулого століття, репрезентуючи варіантність російських одиниць, уникають її в українській термінології і кодифікують єдину форму віддієслівних процесових іменників з афіксом *-нн-*.

Л. Колібаба називає іменники із суфіксом *-к-* «прямими лексичними запозиченнями з російської мови» [107], а І. Кочан – «невдалою моделлю, калькою, що потрапила внаслідок колишньої русифікації» [114:146]. У складі сучасної фітомеліоративної термінології існують терміни із суфіксом *-к-*, що суперечать системному критерію, але є звичними в галузі, тобто усталеними: *обробка (грунту)* [300:302], *оранка* [292:157], *підготовка (грунту)* [302:66], *посадка (насаджень)* [302:131], *прибавка (врожая)* [302:157]. У навчальних працях початку ХХІ ст. виявляємо паралельне використання терміноодиниць процесуальності із суфіксами *-к-* та *-нн-*, наприклад: *закладка (насаджень) / закладання (садів)* [302:144, 205], *засипка / засипання (ярів)* [302:81, 82], *затримка / затрїмання (опадів)* [300:56], *рубка / рубання (насаджень)* [302:153]. Утім фіксуємо поодинокі приклади розмежування значення предметності й процесуальності в контексті: *підстилка (лісу)* [302:39] / *підстилення (лесу розпушеними третичними пісками)* [302:39].

Варіювання аналізованих одиниць у сфері функціонування є наслідком їх варіантного кодифікування у сфері фіксування. Зокрема, у лексикографічних працях кінця 90-х років ХХ ст. до російського терміна *засыпка* репрезентовано: у галузевому словнику – *засипання, засипка* [333:28]; у перекладному словнику наукової термінології – «1. (действие) *засыпка*, (неоконч. – ещё) *засипання*; 2. (то, что засыпается) *засыпка*» [318:198]. У загальномовному перекладному словнику початку ХХІ ст. російське слово *засыпка* (действие) перекладено як «*засыпка*, (неоконч. – обычно) *засыпáння*» [320:Т.1:818] або лексему *засыпка* пояснено як «те, що куди-небудь засипається, всипається з якоюсь метою» [320:Т.1:818]. Отже, у словниках кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. по-різному кодифікують українську мовну одиницю *засыпка*: в одних виданнях

уживають лише на позначення дії; в інших – на позначення і дії, і опредметненої дії; а в третіх – наводять варіанти *засипка* й *засипання* без ремарки, що ускладнює з'ясування їх значення. Деякі термінологічні словники не розрізняють значення процесуальності й предметності, подаючи до російських термінів скальковані відповідники: *нарізка* [344:178], *підсадка* [318:509], *посадка* [344:251].

І. Кочан та інші дослідники пропонують замінювати утворення із суфіксом *-к-*, що позначають процес дії, віддієслівними іменниками на *-нн(я)* або іменниками з нульовим суфіксом [114:146]. Дехто з науковців наполягає на зменшенні кількості віддієслівних термінів на *-нн(я)*, оскільки їх надмірне нанизування суперечить вимогам стилістичної вправності наукового тексту, і рекомендують частину цих утворень замінити органічними для української мови іменниками з нульовим суфіксом [107]. Ми підтримуємо погляд І. Кочан і пропонуємо таке нормативне вживання, що зумовлене видовою ознакою твірного дієслова: замість *засипка (яру)* потрібно використовувати *засипáння (яру)*, *підсадка (чагарників)* слід *підса́дження / підса́джування (чагарників)*. Проте, якщо терміни такого зразка позначають предмети чи результат дії, то суфікс *-к-* може зберігатися, наприклад: *виїмка (ширина виїмки)* [302:81], *перемичка* [302:81], *(лісова) підстилка* [302:81].

У перекладному словнику 2005 року знаходимо форми з **нульовою суфіксацією** – *вийма, виїм; викоп (землі)* [299:95]; *підстил* [299:511]. Імовірно, фіксування цих варіантів у словнику є засвідченням особливостей термінотворення того відрізка часу, коли нульова суфіксація як різновид морфологічного способу творення спеціальної термінології виявляла найбільшу активність. Перспективність цього способу термінотворення підкреслювали науковці того часу (2004 року): «Високий ступінь продуктивності в термінології зумовлений короткістю форми і точністю значення утворених дериватів» [194:465]. Пізніше (2010 року) дослідники відстежують «спад продуктивності нульового суфікса та суфікса *-к-* на користь термінів із суфіксом *-анн-(я)*» [240:47]. У термінології фітомеліорації процесові іменники з **нульовим суфіксом** позначають процес дії (*випас /худоби/* [302:62], *злив, змив, знос*

/грунту/, нагрів, обмін, перепад /температур/, підсів, розклад /речовин/ [302:25]), одиничний акт дії (*висів, підбір /культур/*), наслідок дії (*відклад /донний/, згин, зруб, зсув, посів*).

Отже, щоб усунути розхитування, систематизувати й уніфікувати словотворення віддієслівних іменників у термінології фітомеліорації, пропонуємо дотримуватися таких правил: 1) для процесових термінів не використовувати російський суфікс *-к-*; 2) для іменників, утворених від дієслів недоконаного виду, уживати формант *-нн-*, що передає значення протяжної, тривалої, розгорнутої дії в часі; 3) для іменників, утворених від дієслів доконаного виду, використовувати формант *-нн-*, а також український відповідник з нульовим суфіксом як ознаку результативності, якщо такі термінолексеми сприймаються як звичні, зручні форми, наприклад: (*озимі*) *посіви* [302:44], *обмін (тепла)* [300:146], *догляд (за насадженнями)* [292:62].

Словотвірна варіантність суфіксальних **прикметників** репрезентована різними групами:

1. Варіювання запозичених відіменникових прикметників із суфіксами *-ивн-* і *-н-*. У словниках 1931 року до російського слова *мелиоративный* подано два варіанти *меліоратівний* і *меліораційний* [321:45]. Укладачі СУМ-11 продовжили репрезентувати варіювання, як у виданні 30-х років ХХ ст.: «*Меліораційний, а, е. Те саме, що меліоратівний*» [330:Т.4:669]. У словнику 1963 року кодифіковано два варіанти, але окремими позиціями: «*меліоратівний – меліоратівний*» і «*меліораці́онний – меліораці́йний*» [314:207]. Автори сучасного загальномовного словника продовжують цю традицію [320:Т.2:266], однак в галузевих словниках і навчальних виданнях кінця ХХ ст., а також початку ХХІ ст., репрезентовано лише одиницю із суфіксом *-ивн-*: *меліоративне (грунтознавство)* [333:39], *меліоративний (вплив захисних смуг)* [291:121]. Отже, форма з *-ивн-* витісняє різновид із *-н-*, що засвідчує засвоєння чужомовних одиниць і вплив аналогій.

2. Варіювання відіменникових прикметників із суфіксами *-аст-*, *-ат-*, *-ов-*. У словниках кінця 20-х – початку 30-х років минулого століття

до російського слова *плёнчатый* кодифіковано форму із суфіксом *-аст-* – *плівчастий* [308:55; 309:98]. У спеціальних словниках 90-х років ХХ ст. репрезентовано варіювання: *плівчата* (вода) [317:20]; *плівчастий*, *плівковий* (моноліт) [333:44]. Суфікси *-ат-* і *-аст-* указують на зовнішньо-конфігураційні особливості предметів. СУМ-11 фіксує лише одиницю із суфіксом *-аст-*, уникаючи варіювання з афіксом *-ат-*. Слова з *-аст-* і *-ов-* різняться відтінками значень: *плівчастий* «1. Який має плівку, плівки, складається з плівок (у 1, 2 знач.). 2. Який утворює плівку (у 2 знач.). 3. Зробл. з плівки (у 3 знач.)» і *плівковий* «Прикм. до плівка; // Зробл. з плівки (у 3 знач.)» [330:Т.6:585]. Автори академічного загальномовного перекладного словника початку ХХІ ст. продовжують традицію СУМ-11 і лексикографічних праць 20–30-х років ХХ ст.: до російського слова *плёнчатый* подають одиницю з афіксом *-аст-* – *плівча́стий*, а до *пленочный* – *плі́вковий* [320:Т.4:147].

3. Варіювання питомих відіменникових прикметників із афіксами *-аст-*, *-ист-*, *-ов-*, *-уват-*. У словнику початку 20-х років минулого століття до російського слова *глинистый* подано українські варіанти *глинястий*, *глинкуватий*, *глинистий*, *глинковий* [339:12]; на початку 30-х років кодифіковано лише форму *глінястий* [321:21; 309:24]. У словнику лісівництва 1980 року репрезентовано два варіанти, де на першому місці різновид з афіксом *-аст-*: «(о ґрунті, почві) *глінястий*, *глінистий*» [319:26]. Автори навчальних посібників і підручників початку ХХІ ст. продовжують використовувати ці форми: *глинистий* (ґрунт) [302:175] і *глинястий* (пісок) [322:148; 302:38]. Сучасні загальномовні видання надають перевагу варіантові із суфіксом *-аст-*, наприклад: перекладний словник кодифікує «*глинистая почва – гліня(и)стий ґрунт*» [320:314], а в СУМ-20 одиницю *глінистий* зафіксовано з вузьким значенням: «Те саме, що глінястий»; а *глінястий* із широким значенням: «1. Який містить глину, багатий на неї. 2. Який має колір глини» [331].

З’ясуємо специфіку використання суфіксів *-аст-* (*-яст-*) та *-ист-* у спеціальній лексиці. М. Плющ у сучасному підручнику «Грамматика української мови» (2005) називає продуктивні суфікси *-ав-* (*-яв-*), *-аст-* (*-яст-*),

-ист-, *-уват-*(*-юват-*) і пояснює, що вони виражають: «неповноту або частковий вияв ознаки, названої мотивуючим словом <...>; додаткову до основної (*глинястий*) або надмірно виявлену ознаку предмета <...>; подібність до предмета <...>, частковий вияв ознаки предмета <...>, названого мотивуючим словом <...>, достатньо виявлену ознаку <...>, таку, що виділяється <...>» [184:35]. Нашу увагу привертає супровідний коментар до прикладу із суфіксом *-аст-* (*глинястий*), однак це пояснення видається узагальненим, як і інші, що можуть лише примножувати варіантність використання означених афіксів. Уважаємо, що все ще доречними й актуальними залишаються роз'яснення Д. Баранника, автора розділу «Прикметник» у другій книзі «Сучасної української літературної мови», де він окремо виділяє суфікс *-ист-* і вказує, що за його допомогою утворюються прикметники на позначення: а) сконцентрованої ознаки; б) зовнішньо-конфігураційних особливостей предметів; в) структурних властивостей предметів; г) зовнішніх властивостей предметів; г) функціональних властивостей предметів [23:200]. Отже, під час вибору варіанта враховуємо зміст позначуваного поняття, відповідно доречною є лексема із суфіксом *-ист-* (*глинистий ґрунт*), оскільки вона вказує на структурні властивості ґрунту за гранулометричним складом.

4. Варіювання питомих віддієслівних прикметників із афіксами *-ист-*, *-част-*, *-чат-*. Упорядники словників кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. кодифікують одиницю із суфіксом *-част-* – *перерівчастий* [309:106; 321:69]. Автори академічних загальномовних видань початку ХХІ ст. продовжують рекомендувати як найпридатніший варіант (на першому місці) із афіксом *-част-* і додають інші варіанти з *-чат-*, *-ист-*: *перерівчастий*, *перерівчатий*, *перерівистий* (зберігаємо послідовність одиниць, як у першоджерелі) [320:Т.3:446]. Ці модифікації виявляємо в сучасних термінографічних і навчальних виданнях: *перерівчасті* (*густі узлісся*) [290:112] і *переривисте* (*борознування*) [302:66]. Суфікс *-ист-* виражає функційні особливості предметів [236:200], афікс *-част-* утворює від префіксальних дієслів якісні прикметники, що вказують на активну та дійову якість предмета [236:201].

Відповідно обидві форми є правильними і з тотожними значеннями, як і подає СУМ-11: *переривистий* «Те саме, що *переривчастий*» (виділення наше) [330:Т.6:266]. Однак, щоб уніфікувати це варіювання, підтримуємо намагання авторів сучасних академічних лексикографічних праць і рекомендуємо використовувати форму з *-част-* для прикметників, що походять від префіксальних дієслів і позначають активну та дійову якість предмета, – *перерівчасте* (борознування) і *перерівчасті* (узлісся).

5. Варіювання процесових прикметників із суфіксами *-льн-*, *-н-*, *-ч-*, *-уч-*. У словниках 20–30-х років до російського терміна «*почвообразующий*» репрезентовано варіанти із суфіксами *-н-*, *-уч-* (*грунтовірний* [309:104; 303:69], *грунтотворний* і *грунтоутворюючий* [339:54]). У словнику термінів лісівництва 1980 року [319:54] до російського терміна *почвообразовательный* подано одиницю із *-льн-* (*грунтоутворювальний*). На початку ХХІ ст. у підручниках продовжують фіксувати різновид із суфіксом *-н-* (*грунтотворна /функція насаджень/*) [302:107], а в галузевому словнику кодифікують варіант із суфіксом *-ч-* (*грунтотворча /порода/*) [317:25]. СУМ-20 зберігає суфіксальне варіювання термінів, зокрема: «*Грунтовірний, грунтовірний* а, е. Те саме, що *грунтоутворювальний*» [331]. Утім автори «Російсько-українського словника : у 4 т.» (2011-2014) кодифікують до російських слів-варіантів, що розміщені в одній реєстровій позиції через кому «*почвообразовательный, почвообразующий*» дві українські одиниці – *грунтоутворювальний, грунтовірний* [320:Т.3:401]. На нашу думку, варіант *грунтоутворювальний* більше відповідає сучасним нормам словотворення й не суперечить змісту термінологічної одиниці *грунтоутворення*.

Мовний аналіз засвідчує, що словотвірне варіювання виникає переважно серед іменників на позначення процесу чи дії та прикметників, що вказують на ознаки чи властивості об'єктів і предметів. У різні періоди розвитку термінології існують тенденції до переважання того чи того форманта.

3.3.4. Синтаксичні варіанти

У термінології фітомеліорації відстежено численні варіанти на синтаксичному рівні. У сучасних наукових роботах на позначення структурних варіантів дослідники вживають різноманітні термінологічні назви «синтаксичні варіанти» [153:6; 161:71], «аналітичні терміни-варіанти» [206:75], «варіантні ряди, утворені варіюванням термінів-слів, складених термінів, аббревіатур в різних сполученнях» [170:95], «номінативні варіанти» [191:216]. У нашому дослідженні використовуємо термін синтаксичні варіанти, який розуміємо як структурні модифікації аналітичних термінів. Р. Попович й О. Вакуленко називають ознаки синтаксичних варіантів: «1) співпадання денотата та значення; 2) рівновалентність; 3) формальну близькість чи співвіднесеність» [191:216].

Синтаксичні різновиди термінів виникають між терміноодиницями, що різняться будовою. Мовознавці, аналізуючи синтаксичні варіанти, або не виділяють їхніх структурних різновидів [153:6], або окремо розглядають синтаксичні варіанти та аббревіатури [161:71], або виокремлюють дві-три моделі [206:75; 250:69]. Найбільш ґрунтовно схарактеризовано синтаксичні різновиди термінів у дослідженні Г. Морозової [170:95]. Науковець виділяє три типи варіантних рядів, усередині яких визначає підтипи: ряди, утворені шляхом варіювання синтетичних і складених термінів; ряди, утворені варіюванням складених термінів різних моделей; ряди, утворені варіюванням складеного терміна та його аббревіатурного аналога. Зауважмо, що автор не подає визначення термінів-варіантів та розглядає спільнокореневі й різнокореневі терміни як варіантні. Тому деякі моделі стосуються не синтаксичних варіантів, що містять спільний формальний елемент, а видів синонімічних відношень між спеціальними одиницями. У словниках 20–30-х років ХХ ст. синтаксичну варіантність не кодифіковано.

Ураховуючи розглянуті варіанти на синтаксичному рівні, викладені в різних роботах, виділяємо три типи синтаксичних модифікацій термінів у фітомеліоративній термінології.

1. Варіювання аналітичного й синтетичного термінів.

1.1. Варіанти, які включають аналітичний термін моделі «прикметник + іменник (Н. в.)» і синтетичний термін, утворений компресією атрибутивного компонента складеного терміна й ускладнений чи не ускладнений суфіксом (*водозбірна площа – водозбір, ґрунтовий покрив – ґрунт, евтрофні рослини – евтрофи*).

1.2. Варіанти, що включають терміни-словосполучення моделі «іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.)» і складний термін, його композитний варіант, наприклад: *втома ґрунту – ґрунтовтома*.

1.3. Варіанти, що включають аналітичний термін моделі «іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.)» і його еліптичний різновид, утворений пропуском одного з компонентів без зміни його значення: *зона напівпустелі – напівпустеля, зона пустелі – пустеля*.

2. Варіювання аналітичних термінів різних моделей. Модифікації, утворені варіюванням термінів моделей «іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.)» і термінів моделі «прикметник + іменник (Н. в.)». Такі видозміни термінів фітомеліорації характеризуються варіюванням прикметника з іменною групою при одному й тому самому опорному компоненті, зокрема, синтаксичні варіанти, що відрізняються порядком слів і відношенням між ними: *аналіз флори – флористичний аналіз*.

3. Варіювання аналітичного терміна та його аббревіатурного еквівалента: а) складений термін – ініціальна аббревіатура всього терміна: *агротехнічні протиерозійні заходи – АПЗ* та ін.; б) уживання аббревіатури на позначення кількох найуживаніших препозитивних елементів як запозичених, так і власномовних: *лісомеліоративна станція – ЛМС*; в) складений багатоконпонентний термін із використанням ініціальної аббревіатури до вибірових компонентів, що мають певну семантичну єдність і стійкість: *біокліматичний*

потенціал агролісоландшафтів – БКП агролісоландшафтів; г) складений термін – ініціальна аббревіатура еліпсису, тобто не всі компоненти аналітичного терміна мають аббревіатурний відповідник: елементарна структурна одиниця агроландшафту – ЕСО.

Отже, в аналізованій фітомеліоративній термінології спостерігаємо синтаксичну варіантність терміноодиниць. Це закономірно зумовлено одночасним функціонуванням власне українських та запозичених термінів, а також варіантністю синтетичних і аналітичних термінів різних структур, що відзначено практично в усіх фітомеліоративних термінологічних мікросистемах. Разом із тим помітною є протилежна тенденція, продиктована законом економії мовних засобів, що виявляється у варіюванні складеного терміна з однокомпонетними композитами, еліпсними варіантами та аббревіатурними відповідниками.

Висновки до розділу

Термінологічна мовна норма спирається на загальнолітературну норму й зумовлена нею, ґрунтується на системі норм різних рівнів. Найголовнішими критеріями нормативності термінів є системний, національний та функціональної доцільності; основними аспектами нормування – логічний, поняттєвий, лінгвістичний. Нормативний термін – це термінологічна одиниця, що є складником спеціальної структурованої системи, визначена за аспектами й критеріями нормування.

Проблеми внормування фітомеліоративної термінології полягають в існуванні порушень орфографічної, фонематичної, словотвірної, морфологічної та лексичної норм, які зафіксовані переважно у фахових начальних виданнях. Порушення словотвірних норм зумовлені умовами білінгвізму (калькуванням із російської мови словотвірних елементів), лексичних норм – неточним розумінням змісту спеціальних одиниць учасниками фахового спілкування.

Варіантність у фітомеліоративній термінології існує на фонематичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному рівнях. Розхитування норми може тривати довгий час або припинитися. Фонематичні варіанти фітомеліоративних запозичених термінів у сучасних словниках менш поширені, ніж у лексикографічних працях 20–30-х років минулого століття, що свідчить про пристосування чужомовних одиниць до звукової організації національної мови. Фонематичне ж модифікування питомих одиниць, деякою мірою збережене до сьогодні, відбиває інтенсивне формування аналізованої лексики шляхом термінологізування загальноживаних (народних) одиниць.

Морфологічні різновиди стосуються змін граматичного значення питомих і чужомовних лексичних одиниць фітомеліорації. Модифікації афіксів виникають серед суфіксів в іменниках на позначення процесу чи дії та прикметниках зі значенням ознаки чи властивості об'єктів і предметів, що зумовлено впливом зросійщених форм.

Синтаксичне варіювання фітомеліоративних термінів спричинене одночасним існуванням різних за походженням одиниць, а також модифікуванням аналітичного й синтетичного термінів, варіюванням аналітичних одиниць різних моделей та аналітичного терміна з аббревіатурними відповідниками. Вивчення термінології з погляду мовної норми має важливе значення для з'ясування низки теоретичних і практичних питань, зокрема термінологічної лексикографії, а також сприятиме уніфікуванню та стандартизуванню фітомеліоративних термінів.

РОЗДІЛ 4

ЗАСАДИ Й ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА ФІТОМЕЛІОРАТИВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ КОМБІНОВАНОГО ТИПУ

4.1. Поняття про термінологічний словник комбінованого типу

Українська термінографія ХХІ століття використовує поняття «гібридний», «змішаний», «комбінований», «комплексний» та «універсальний» на позначення того самого типу словника. О. Каліберда вживає поняття «гібридні словники» і називає такий тип словників «невід’ємним елементом сучасної лексикографії». Автор зазначає, що «гібридизація завжди була прикметною рисою практичної лексикографії і словникові довідники завжди можна знайти в будь-якій національній традиції» [88:23]. Л. Туровська використовує термін «комплексні термінологічні праці» на позначення словників, «що поєднують ознаки кількох запропонованих типів словників». Науковець зауважує, що «саме поняття комплексності умовне в термінографії, оскільки більшість словників поєднує різну інформацію (енциклопедичну, статистичну, граматичну тощо)» [245]. Ідеографічний словник дієслів переміщення української мови, теоретичні засади якого розробляє А. Середницька, теж названо «комплексним семантичним словником», оскільки він поєднує ознаки власне ідеографічного словника, завданням якого є поділ слів на поля, співвідносні з певним поняттям, і словника лексико-семантичних груп. Дієслова в ньому поділено на поняттєві поля, а в межах цих полів виділено лексико-семантичні групи – синонімічні ряди, антонімічні пари, словотвірні групи [218:156]. Н. Зубець надає перевагу поняттю «змішаний», однак видові конкретизатори «змішані», «комплексні» та «універсальні» визнає синонімічними, а словники таких типів подібними [82:21]. Отже, сучасні українські мовознавці використовують різні найменування на позначення комплексного словника, але висувають до нього подібні вимоги й ознаки.

І. Мельчук, О. Жолковський, Ю. Апресян [337] та інші [307] розробляють концепцію тлумачно-комбінаторного словника. Такий словник є першою спробою системного опису лексики в одномовній лексикографії. У ньому заголовна одиниця описана такими зонами лінгвістичної інформації: 1) вступна зона (заголовна одиниця, морфологічна і синтаксична інформація про неї); 2) семантична зона (пропозиційна форма, дефініція, конотації); 3) зона синтаксичної комбінаторики (схема керування, синтаксичні модифікації заголовної одиниці і т. ін.); 4) зона лексичної комбінаторики (лексичні функції, приклади, що ілюструють використання /значення і сполучуваність/ заголовної одиниці) [337:17].

Тлумачно-комбінаторний словник із всеохопною характеристикою лексем стає підґрунтям для інтегрального словника. В. Дубічинський зауважує: «Важливий принцип інтегрального опису полягає в тому, що кожна лексема розглядається в контексті всього словника і в контексті множини типових для неї висловлювань» [63:129]. Автор наводить схему словникової статті лексеми в такому словнику: вхід (ім'я вокабули); морфологія; тлумачення лексеми; конотації; енциклопедична зона; керування; сполучуваність; синтаксичні ознаки; точні й неточні синоніми, дублети; точні й неточні конверсиви; точні й неточні антоніми; гіпероніми; деривати; ілюстрація; фразеологічна зона [63:130]. Інтегральний словник повинен відповідати таким вимогам: «<...> по-перше, він мусить виконувати функції тлумачного, фразеологічного, синонімічного, антонімічного, омонімічного, паронімічного, орфографічного, орфоепічного, граматичного, словотвірного, перекладного, етимологічного словника. По-друге, базуватися на емпіричному матеріалі. І, по-третє, бути пов'язаним із граматиною» [56:81]. Подана модель словника й означені його функції можуть бути взірцевими в практичній термінографії під час укладання комбінованого словника.

Поняття «комбінований словник», «змішаний словник», «комплексний словник», «універсальний словник» вважаємо синонімами, для яких спільною є сема 'поєднання'. Ми використовуємо поняття «комбінований словник»

на позначення словника, у якому поєднано параметри енциклопедичного та лінгвістичних (акцентного, антонімів, синонімів, орфографічного, тлумачного) словників.

4.2. З історії репрезентування фітомеліоративної термінології у словниках 20–30-х років ХХ ст.

Інтенсивний розвиток української термінологічної лексикографії розпочинається з кінця 20-х років ХХ ст. в контексті українізації. Визначальними для словників цього періоду є такі параметри репрезентації термінів: парадигматичний, епідигматичний, акцентний, граматичний і словотвірний. Видання, що з'являються в цей час, неоднакові за науковим рівнем. Це здебільшого перекладні російсько-українські, рідше німецько-українські і латинсько-українські словники, головно спрямовані на задоволення практичних потреб соціального й виробничого життя.

Уперше поняття *«меліорація землі»* отримує енциклопедичне тлумачення українською мовою 1927 року в «Енциклопедії сільського господарства»: «Меліорація землі – то її поліпшення. Здебільшого, меліорацією земель зовуть таке їх поліпшення, що його роблять раз у раз на багато років чи й раз на-завжди. Коли наприклад, висушують багна та мокрі, заболочені місця, або навпаки, коли штучно зрошують сухі землі, щоб вони краще родили – це й є меліорація. <...>» [295:475].

Відсутність фітомеліоративного словника підвищує увагу до кількісного репрезентування фітомеліоративної термінології у словниках 20–30-х років ХХ ст. (табл. 4. 1).

Таблиця 4. 1

Термінологія фітомеліорації у словниках 20–30-х років ХХ ст.

Словники	Загальна к-сть термінів, од.	К-сть фітомеліор. термінів, од.	Частка фітомеліор. термінів, %
Тутковський П. Словник геологічної термінології (Проект). К., 1923	близько 5700	448	7,9
Яната О. Рослина та її життя. Х., 1926	близько 560	близько 40	7,1
Полонський Х. Словник природничої термінології (Проект). К., 1928	10 090	220	2,2
Лісотехнічний словник. І. Німецько-український. Подєбради, 1928	3917	близько 2720	69,4
Сабалдир П. Практичний словник сільськогосподарської термінології. Х., 1931	близько 8500	близько 400	близько 4,7
Паночіні С. Словник біологічної термінології. Х., 1931	близько 7120	близько 100	близько 1,4
Шелудько І. Практичний словник виробничої термінології. Х., 1931	близько 8800	близько 45	близько 0,5
Василенко П., Шелудько І. Словник гірничої термінології. Х., 1931	близько 3920	близько 22	близько 0,6

Аналіз табл. 4. 1 показує, що найбільшу частку фітомеліоративних терміноодиниць містить «Лісотехнічний словник» – 69,4 %, що свідчить про тісний зв'язок лісотехнічної галузі з фітомеліорацією. Значно менша їх частка у словниках П. Тутковського (7,9 %), О. Янати (7,1 %), П. Сабалдира (4,7 %), Х. Полонського (2,2 %), С. Паночіні (1,4 %). Найменшу частку фітомеліоративних термінів містять «Практичний словник виробничої термінології» (близько 0,5 %) і «Словник гірничої термінології» (близько 0,6 %). В означених термінографічних працях фітомеліоративні терміни схарактеризовані за параметрами, що наведені в табл. 4. 2.

Параметризування термінів у словниках 20–30-х років ХХ ст.

Словники	Параметри					
	Акцентний	Граматичний	Словотвірний	Епідігматичний	Парадигматичні	
					Синонімія	Гіперо-гіпонімія
Тутковський П. Словник геологічної термінології (Проект). К., 1923	–	–	+	+	+	+
Яната О. Рослина та її життя. Видання зі словничком бот. термінів. Х., 1926	–	–	т	т	т	т
Полонський Х. Словник природничої термінології (Проект). К., 1928	+	+	+	+	т	+
Лісотехнічний словник. І. Німецько-український. Подєбради, 1928	+		+	+	+	+
Василенко П., Шелудько І. Словник гірничої термінології. Х., 1931	+	+	т	+	+	+
Паночіні С. Словник біологічної термінології. Х., 1931	+	+	+	т	+	т
Сабалдир П. Практичний словник сільськогосподарської термінології. Х., 1931	+	+	+	+	+	+
Шелудько І. Практичний словник виробничої термінології. Х., 1931	+	+	+	+	+	+

Примітки: «+» – висока частотність параметризування; «т» – середня частотність параметризування; «–» – низька частотність параметризування.

Розгляньмо особливості репрезентування кожного параметра в аналізованих словниках.

Акцентний параметр. Аналіз термінологічних словників 20–30-х років ХХ ст. стосовно репрезентування параметра «наголос» засвідчує, що цей параметр широко використовується у виданнях 1928–1931 років, на відміну від словників 1923–1926 років, у яких він зовсім не репрезентований. Наприклад, наголошування синтетичних термінів: подлесок – *підлісся* [308:56], торф березово-моховий – *т. березово-моховий* [287:56]; аналітичних термінів: «3045. <...> *сажання в щіліну на горбках*» [303:107]. Виявлено терміни з подвійним наголошуванням, тобто акцентним варіюванням, наприклад: «т. болотный – *т. болотяний*» [287:85].

Словотвірний параметр. Словники 20–30-х років ХХ ст. фіксують спільнокореневі одиниці, утворені суфіксальним, префіксально-суфіксальним

способами та основокладанням: Дерево – *деревцо*; Деревянение – *дерев'яніння*; Деревянистый – *деревистий*; Древесина – *деревина*; Древесинный – *деревинний* [347:110], Деревянетъ – *деревіти*; Деревянистый – *Деревістий*; Деревянный – *дерев'яний* [309:29]; Дренаж – *дренáж, дренауáння*; Дренажный – *дренáжовий*; Дренированный – *дренóваний*; Дренировать – *дренувáти*; Дренирующий – *дренувáльний* [321:26]; деревообрабатывающий – *деревобробíний* [346:20].

Грамматичний параметр. Більшість словників, окрім праць О. Янати [347] та П. Тутковського [339], містить граматичні приміти – закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини і форм дієслів доконаного й недоконаного видів, наприклад: «Лиман – *лимáн, -ну*» [309:61], «Яр – *яр (яру)*» [309:82], «Подлесник – *підлі́сник (-ка)*» [308:56], «Почва – *грунт (-ту)*» [287:64]; «Наклевываются (*о семенах*) – *накільчуватися; (сов. в.) – накільчитися*» [321:49]. Грамматична категорія виду подана в «Практичному словнику сільсько-господарської термінології»: Заблачивать, -лотить – *заболóтнювати, заболотні́ти*; Заблачиваться, -лотиться – *болотні́ти, зболотні́ти* [321:29].

Парадигматичний параметр. «Синонімія» в аналізованих словниках є широко використовуваним параметром, наприклад: 427. Aufwuch – *підріст, молодні́к* [303:14–15]; Бесплодная почва – *неродючий грунт, неплідний грунт, голобиря, мертвак* [339:3]. А. Тутковський, формуючи реєстр термінів словника, намагався подати «відповідні українські синоніми, що дають часто чимало відтінків значіння терміну, виразно підкреслюючи багатство української мови» [339:VII], наприклад до слова *оврагъ* наведено 15 питомих відповідників, серед яких назвемо: *яруга, провалля, узвіз, вертеп, розвір, язвина, пережат, бакая* [339:40]. Отже, простежуємо кількісне вираження поняття, широке використання територіально обмежених у вживанні, діалектних, розмовних та емоційно забарвлених одиниць, що є неминучим явищем у розвитку термінології як такої і літературної лексики загалом.

Аналіз наведеного параметра свідчить, що чужомовний термін упорядники однаковою мірою перекладають і чужомовними лексемами (Аллювий – *алюві́й*,

намул [309:2]; Абсорбция, absorptio – *абсорпція, вбирання* [308:1]; Эрозия – *Ерозія, жолоблення* [339:80]; Ксерофит – *ксерофіт, сухолуб* [347:112]), й автохтонними (Абсорбция – *вбирання, абсорпція* [321:7]; Ландшафт – *Краєвид, країна, край-образ* [339:29]; Ландшафт, пейзаж – *краєвід* [309:60]; Циклический – *коловий, циклічний* [309:152]; Элювий – *Вимул, елювій* [339:80]; Venutzung – *користування, експлоатація* [303:23]). Різні погляди термінографів на те, якому терміну надати перевагу – національному чи запозиченому, спричинені залишками тенденції до інтернаціоналізації.

Родо-видовий параметр у виданнях 20–30-х ХХ ст. є широко репрезентованим, наприклад, до базового фітомеліоративного терміна *грунт* подано: Бесплодная почва – *неродючий грунт, неплідний грунт* [321:3]; Болотная п. – *болотяний грунт, рудавина* [339:4]; П. изъ-подъ букового лѣса – *буківка* [339:54]; Глинистая п. – *глинястий грунт, глейовина, глеюватий грунт* [339:12]; П. желтая, хорошая – *вільхованя* [339:54]; Жирная п. – *орядивина* [339:18]; Каменистая п. – *каменястий грунт, ріниста земля* [339:23]; П. квасцовая – *галунка* [339:54]; Мѣловая п. – *білиця, румошина* [339:34]; Нетронутая п. – *Цілина* [339:37]; П. неудобная – *невжиток, нездатна земля* [339:54]; Пахатная п. – *Рілля, порохнавка, порохнячка, порохник, порховина, живець* [339:46]; Песчаная п. – *Піскуватиця, піскованя, пісковатиця, пісковина, піскун, спурдзянка, піщанець, супісок* [339:48]; П. рыхлая – *Духовина* [339:54]; П. сухая – *Сухменя* [339:54]; П. сѣрая – *Сірозем, сіречка* [339:54]; П. черноземная – *Чорноземля, чорнозем* [339:54]. Така репрезентація підтверджує якісне становлення термінології фітомеліорації, формування її таксономічної класифікації, глибоке вивчення поняття, фіксування всіх можливих родо-видових зв'язків та вичерпне окреслення семантичного поля галузі.

Епідигматична параметризація фітомеліоративних термінів в аналізованих словниках використовується в поодиноких випадках. Як приклад наведемо такі терміни: «679. Besamungs-schlag – 1. *обсівна рубанка*. 2. *насінньова лісосіка*» [303:24]; «895. Bruch – 1. *злом, лом, вітролом*. 2. *плав, багно*» [303:31];

«Балка (строит.) – *трян*, *бáлка*; (овраг степной) – *балка*; (б. поросшая лесом) – *байрак*» [321:8].

Комплексну репрезентацію всіх параметрів (акцентного, граматичного, епідигматичного, парадигматичного, навіть енциклопедичного) зафіксовано в «Словнику гірничої термінології», зокрема: «Почва – 1) – *грунт* (-ту), *заг.*; 2) (*пласта*) – *підспідок* (-дку) (NC); п. дующая – *грунт видимний* (C); п. крепкая – *г. тривкий*, *г. міцний*; п. ложная – *г. фал(ь)шивий*; п. слабая – *г. нетривкий*; п. слоеватая – *г. шаристий*; п. средняя – *г. середній*» [287:64]. Упорядники словника використовують такі позначки: «Коло російських термінів у дужках подано пояснення до них або вказівки про місце застосування їх, <...> позначки про науку, до якої належить дотичний термін», (C) – біля «граматичної форми слова від певного українського пня», що вжита вперше в словнику; (NC) – «Новотвір Секції» на основі одного чи кількох українських термінів [287:VII]. Більшість словників містить пояснення («Вырубка – *вируб* (-бу); (*процесс*) – *вирубування*; (место, где вырублен лес) – *пóруб* (-бу), *заруб* (-бу)» [321:19], «Непрореженный (о древесных насаждениях, всходах) – *необріджений*, *непроріджений*» [321:51]) – та ремарки, що визначають галузеву належність терміна і його граматичну характеристику («Бонитет (лесн.) – *бонітет* (-ту)» [346:6], «Листовой (бот.) – *лишковий*» [303:43], «Шип (техн.) – *чип* (р. чопá); (подковный) – *гак* (-ка); (бот.) – *колючка*; (садов.) – *сучок* (-ка)» [321:97], «Наклевываться (о семенах) – *накільчуватися*; (сов. в.) – *накільчитися*» [321:49].

У термінографічних працях 20–30 років ХХ ст. позитивними ознаками є намагання авторів, репрезентуючи словотвірні, парадигматичні, епідигматичні, акцентні, граматичні параметри, відбити особливості національної термінології. Істотними недоліками в цих словниках вважаємо розміщення на першому місці в зоні перекладу одиниць чужомовного походження, подання численних паралельних найменувань (територіально обмежених у вживанні, діалектних і розмовних, емоційно забарвлених).

4.3. Макроструктура комбінованого словника

Наукова література містить значну кількість визначень поняття «структура словника». О. Демська структуру словника називає макроструктурою словника, що «<...> є загальною структурою словника, разом із характером лексикографічного вивчення мовних одиниць у ньому» [56:24]. Н. Гордієнко й О. Чепик для загальної характеристики структури словникової організації використовують термін «макроструктура словника», який пояснюють як комплексну організацію лексикографічної праці: добір лексики, обсяг реєстру та принципи розташування матеріалу [43:6; 260]. М. Семенова підкреслює: «Макроструктура відображає загальний задум, визначає принцип викладання матеріалу залежно від вимог користувача» [216:18].

В. Берков замінює номінацію макроструктура терміном мегаструктура, або рамкова структура [9:15]. Відповідно автор зараховує до мегаструктури вступну частину (вступ), правила користування словником, перелік скорочень, корпус словника, прикінцевий текст (різні додатки) та інше, а макроструктурою називає «порядок розташування лем – вокабул, реєстрових одиниць» [9:15–17]. В. Дубічинський до складу макроструктури вводить синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні, гіперо-гіпонімічні відношення словникових одиниць, зовнішні зв'язки семантичних полів, тематичних і лексико-семантичних груп, принципи розташування словникових одиниць у виданні [63:37]. Є. Купріянов розуміє макроструктуру словника як «організаційну структуру, яка містить: 1) ліву частину, тобто реєстр словника, упорядкований за абетковим (абетково-гніздовим) й енциклопедичним принципом, та 2) праву частину, у якій відображаються словникові статті». Для позначення цих частин автор, створюючи комп'ютерний словник, уживає термін фрейм, прийнятий у програмуванні для створення Web-сторінок, окремий закінчений HTML-документ, і який у найзагальнішому розумінні позначає структуру [129:117].

У нашій роботі використовуємо поняття «макроструктура словника» стосовно загальної будови словника, добору лексичного матеріалу, принципів його організації та розміщення. Параметричну систему макроструктури словника формують такі складники: передмова, інструкція з користування, список скорочень, додатковий матеріал, джерела, алфавітний покажчик за сферами знань.

1. Передмова. Обов'язковою в передмові, за визначенням Н. Гордієнко, повинна бути «характеристика реєстру (кількість одиниць, лексичний склад, критерії добору реєстрових одиниць); засади укладання; розкриття основних понять, термінів, що стали об'єктами лексикографування» [43:7]. У передмові до галузевого термінологічного комбінованого словника висвітлюємо інформацію енциклопедичного характеру, зокрема про особливості розвитку української термінології, характерні риси терміносистеми фітомеліорації, а також важливі етапи виникнення, розвитку й становлення цієї галузі. Окрім того, передмова повинна містити обґрунтування новизни, оригінальності, актуальності впорядкованої праці, визначення певних елементів словникової структури.

2. Інструкція з користування. Тип інструкції з користування залежить від виду словника, що розробляється. Деякі словники не містять пояснень або інструкції з користування, тому ми можемо лише припускати чи здогадуватися внаслідок порівняльного аналізу, що серед термінологічних одиниць існують епідигматичні, парадигматичні та інші відношення. Оскільки словник комбінованого типу, то інструкція матиме ознаки всіх типів словників: акцентного, ідеографічного, інтегрального, міжслівних зв'язків, орфографічного, тлумачного, а також словників синонімів, антонімів.

3. Додатковий матеріал. У новітніх словниках означений параметр найчастіше фіксують у правописному та енциклопедичному типах, менше – у предметному покажчику та міні-словниковому різновиді [43:8]. За способом розроблення параметра додаткового матеріалу виокремлюють текстові, графічні (у форматі схем, таблиць), графічно-текстові [43:8]. Додатки у словнику комбінованого типу повинні забезпечити комплексне сприйняття інформації та додаткове її систематизування.

4. Джерела. Цей параметр виконує функцію комплексного бібліографічного показника, відображає класифікацію використаних праць під час упорядкування нашого словника, показує професійний рівень упорядника.

5. Абетковий показчик за сферами знань (за підгалуззями фітомеліорації). Це фундаментальний складник макроструктури, покликаний виконувати навчальну й довідкову функції. Термінознавча категорія терміносистеми фітомеліорації безпосередньо спирається на поняття наукової теорії, що закріплено в усіх дефініціях. Абетковий показчик доцільно будувати за принципом епістемології, репрезентуючи терміносистему як структуру наукових знань та досліджень у фітомеліорації, указуючи на місце терміна в системі і належність до певної її сфери знань. Зокрема показчик відбиває розподіл термінів галузі за її підгалуззями – трав'яну й лісову. Остання, у свою чергу, поділяється на агролісомеліорацію, зоолісомеліорацію, гідролісомеліорацію. Усередині тематичних розділів використовуємо алфавітний спосіб репрезентування термінів.

Реєстр словника. У термінологічному словнику кожна реєстрова одиниця є реєстровим терміном. Реєстр словника формують одиниці описуваної галузі, які є реєстровими одиницями і входами терміностантей. Основним елементом макроструктури й паралельно центральним поняттям термінографії є «реєстр термінів».

Під час складання реєстру термінологічного словника перед упорядниками постає головна проблема: які саме терміноодиниці необхідно подавати в ньому. Для розв'язання цієї проблеми потрібно виробити критерії добирання реєстрових одиниць і вимоги до терміна. Технічний комітет стандартизування науково-технічної термінології (ТК СНТТ) розробив засади добирання українських реєстрових слів: 1) розвивати українську науково-технічну мову; 2) надавати перевагу питомому українському слову; 3) запозичати термін безпосередньо з мови-оригіналу; 4) засвоювати чужий термін за граматичними й правописними нормами української мови; 5) дотримуватися розподілу віддієслівних іменників за дією, подією й наслідком; 6) надавати перевагу українським дієслівним формам [311]. Уважаємо, що зазначені критерії

доцільно комплексно використовувати й під час відбирання термінологічних одиниць до реєстру словника комбінованого типу.

Добираючи матеріал до термінологічного словника, «<...> варто керуватися основними вимогами до терміна: системність, стислість, прозорість семантики, наявність словотвірних можливостей, евфонія (милозвучність), відповідність лінгвістичним правилам і нормам української мови» [245]. Проблему добирання спеціальної лексики до реєстру сучасної загальномовної тлумачної лексикографічної праці Л. Боярова розв'язує шляхом дотримання трьох критеріїв: 1) когнітивно-комунікативна значущість терміна: «<...> на сьогодні необхідно відмовитися від принципу “поширеності терміна” як визначального під час добирання спеціальних одиниць до загального тлумачного словника, а слід орієнтуватися на когнітивно-комунікативну значущість термінологічної назви» [20:17]; 2) нормативність терміна – «<...> укладачі сучасної лексикографії повинні орієнтуватися на нову нормативну базу словникової кодифікації, розроблену науковцями у 90-их роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Словники потрібно оновлювати після змін у самій мові та в оціненні її засобів у мовному колективі» [20:20]; 3) сучасність терміна: «<...> спеціальну лексику слід фіксувати в словниках <...> саме в синхронії, тобто укладачам не варто подавати застарілі термінологічні значення чи терміни, які вийшли з ужитку» [20:20]. Уважаємо, означені критерії є виваженими й беззаперечними, тому їх дотримання забезпечить високу якість змістової основи термінографічного продукту.

Реєстрові одиниці зазвичай розташовують за абетковим принципом. У сучасній лексикографії використовують три принципи розміщення словникового матеріалу: 1) алфавітний спосіб – виокремлення досліджуваних мовних одиниць в окремі словникові статті й розташування їх в алфавітному порядку; 2) гніздовий – подання словникових статей за опорним компонентом; 3) ідеографічний – групування словникових статей за темами. Реєстр нашого комбінованого словника складаємо за комбінованим принципом – алфавітно-гніздовим: термін або перше слово заголовної одиниці терміностатті подаємо за абеткою, і всередині статті всі гіпоніми, синоніми, антоніми на своєму місці – за абеткою.

4.4. Поняття «мікроструктура словника» й «термінологічна стаття»

Мікроструктуру словника традиційно розуміють як внутрішню будову лексикографічного опису словникової одиниці. Мікроструктурою словника згідно з ДСТУ є «організація даних <...> у кожній статті <...> словника <...>» [334:22]. У лексикографії дослідники частіше використовують термін словникова стаття, зокрема Н. Гордієнко визначає термін мікроструктура словника як «<...> синонім до терміна “будова словникової статті”, що репрезентує принципи побудови словникової статті, її формату, обсягу, складу, наявність у ній різної інформації: етимологічної, фонетичної, граматичної, словотвірної, стилістичної, ілюстративної тощо» [43:6]. О. Демська вказує на істотну відмінність між макро- і мікроструктурою словника: «макроструктура мовно не детермінована», «вона не надто залежить від лінгвістичної та лексикографічної теорії, оскільки має формальний характер»; «мікроструктура залежить від загальної лінгвістичної теорії, <...> від концепції словника, принципів лексикографування, авторського бачення змісту інформації про описувану в словнику одиницю» [56:103].

«Словникова стаття є своєрідним “рівнянням” між лівою та правою частинами, де перша є з’ясовною, а друга – пояснювальною» [231:143]. Деякі українські науковці [204] використовують терміни лексикографії на позначення понять термінографії, тобто не розмежовують і не відтворюють їх відмітні особливості. Л. Полюга звертає увагу на те, що «словникові статті в термінологічних словниках дуже часто нагадують статті словників загального типу, але вони (словникові статті), в основному розробляються відповідно до типу розбудови словника. <...> Однак тут проявляється певна специфіка. Оскільки термінологічні словники дуже часто мають на меті уніфікувати відповідну термінологічну систему, то в багатьох з них на першому місці реєстру ставиться український термін, а справа – чужомовний» [187:257]. Отже, урахувавши вид словника, доцільно застосовувати такі терміни: для лексикографічних видань – словникова стаття, а для термінографічних – термінологічна стаття.

Розробляючи основні принципи розбудови комбінованого термінологічного словника з фітомеліорації, використовуємо поняття «термінологічна стаття (терміностаття)», яке розуміємо як базову структурну одиницю термінологічного словника, що складається із заголовного терміна й тексту, що характеризує терміноодиницю за різними параметрами.

Параметричну систему мікроструктури словника комбінованого типу формують такі складники: 1) заголовний термін, 2) варіанти, 3) акцентна характеристика, 4) початкова форма заголовного терміна, 5) граматична характеристика, 6) етимологічна довідка, 7) дефініція, 8) енциклопедична інформація, 9) системні відношення. Зразок термінологічної статті є таким (подаємо з оригінальним відтворенням шрифту, графічних виділень, способу й місця розміщення параметрів):

Загол'овний термін [варіанти]. Початкова форма заголовного терміна; *ремарка*, [етимологічна довідка]. Дефініція. **1.** Полісемія. **Синонімія.** • ~ **родовидові**; протилежне **антонімія**.

Виділення цих параметрів у мікроструктурі словника дає змогу вичерпно описати термін як мовну одиницю. Визначені параметри комплексно репрезентують наукове поняття і розкривають всі особливості функціонування терміна в термінологічній системі.

4.5. Структура термінологічної статті

Термінологічна стаття є базовим структурним елементом будь-якої термінографічної праці з особливим викладом тексту. Структура терміностатті зумовлюється комплексним характером завдань словника комбінованого типу. Головне завдання термінологічної статті в такому словнику – донести до користувача вичерпну інформацію через усебічну системну характеристику,

що визначає добір вимог до термінологічних одиниць та способи репрезентування параметрів. Традиційно термінологічна стаття найбільше привертає увагу з погляду формальних параметрів та змістового наповнення праці. Лексикографічна практика виробила алгоритми подання складників ідеальної словникової статті. П. Денисов вважає, що «ідеальна універсальна словникова стаття повинна включати, щонайменше, такі компоненти: 1) заголовне слово; 2) його формальні характеристики (граматичні, орфографічні, орфоепічні та ін.); 3) його семантизацію; 4) вибірки з текстів, які ілюструють ту чи іншу формальну або семантичну особливість заголовного слова; 5) вказівки на “сусідів” заголовного слова в лексичній системі мови; 6) відсилання й довідки різного характеру й призначення. Кожен із цих пунктів має свій характер розгортання» [57:217]. Вибір компонентів терміностатті залежить насамперед від типу розроблюваної термінографічної праці, а також від термінологічної одиниці – заголовного терміна.

Терміни фітомеліорації позначають різні поняття, відповідно вони можуть відрізнятися за обсягом і характером інформації. Під час упорядкування термінологічних статей у галузевому словнику комбінованого типу виникають проблемні ситуації щодо репрезентування, які необхідно вирішити: 1) різноструктурність заголовних термінів: переважання багатокomпонентних одиниць, вибір порядку розміщення їхніх компонентів (прямий чи інверсійний), спосіб подавання; 2) варіантність заголовного терміна (якщо синтетичний) або його компонентів (якщо аналітичний), що потребує відповідно визначення вимог до варіантів, способів їх фіксування та ін.; 3) різнобічність лінгвістичної характеристики: нормативне наголошування й нормативність варіантів акцентуації; маркування термінів – граматична інформація (морфологічний опис іменників та дієслів), стильові ремарки (якщо слово запозичене з інших стилів) і термінологічні позначки (якщо терміни запозичені з інших наук чи галузей); етимологічна характеристика (для чужомовних слів); 4) різнотипність дефініцій: підбір типів тлумачення, вимог і підходів до формулювання визначення термінологічного поняття; з'ясування значення галузевої одиниці;

5) різноплановість системних нерозривних зв'язків: полісемічних (розмежування багатозначності терміна), синонімічних (визначення домінанти, різність моделей синонімів), родо-видових (специфічність ієрархічної структури поняття), антонімічних (установлення протилежності в тлумаченні).

4.5.1. Заголовний термін

Кожна реєстрова одиниця в термінологічному словнику – це реєстровий термін, який відповідно є заголовним терміном. На нашу думку, визначення суті заголовного слова в лексикографічних роботах цілком збігається з поясненням суті заголовного терміна в термінографічних працях. Н. Зубець, визначаючи структуру словникової статті, використовує терміни ім'я (лексема, вокабула) [82:67]; В. Гончарук [42] і Н. Цимбал – вокабула (описувана лексична одиниця з тлумаченням) [255]. Б. Рицар, Л. Сніцарук та Р. Мисак, надають перевагу термінові гасло, розміщуючи його на першому місці, на другому – реєстрове слово, на третьому – заголовне слово [204:27]. Є. Купріянов уживає на позначення мовної одиниці (слова, словосполучення, морфеми і т. ін.), яка вводить словникову статтю відповідно до прийнятої у словнику схеми розташування, термін заголовковий термін, або заголовкова одиниця [129:129]. У виданні «Українська мова: Енциклопедія» використано термін вокабула зі значенням «реєстрове слово в словниковій лексикографії» [341:99]. На нашу думку, поняттям, що найбільш точно відтворює зміст розглядуваного, є «заголовний термін», яким позначаємо одиницю лексикографічного опису, репрезентовану у вихідній формі.

На сьогодні не існує єдиної думки про те, якою частиною мови повинна бути заголовна одиниця в термінологічному словнику. Деякі науковці переконані, що такими термінами можуть бути лише іменники. Наприклад, О. Ахманова у «Словнику лінгвістичних термінів» зауважує: «У європейських мовах система

іменників настільки розвинена, має такі безмежні можливості утворювати віддієслівні іменники та абстрактні іменники, утворені від основ прикметників, що основний склад термінів для цих мов може бути вичерпаний іменниками» [285:11]. Протилежної думки Л. Туровська: «<...> термінологічними можуть бути й дієслова, прикметники, прислівники. Все залежить від конкретної досліджуваної терміносистеми. Відносно повний термінологічний словник має містити максимальну кількість різних частин мови. Відбір термінів до словника відбувається під впливом методологічної концепції автора» [245]. Отже, добираючи терміни до словника, слід намагатися репрезентувати описувану галузь одиницями різних частин мови, що відтворить її мовний потенціал і гнучкість.

Проблемним є репрезентування багатокomпонентних заголовних термінів. Стосовно доцільності залучення до реєстру словника термінів-словосполучень одні мовознавці переконані, що «терміни-словосполучення не варто вводити до реєстру» [245]; а інші – залежно від типу словника допускають такі види заголовків: «а) одне слово у вихідній граматичній формі <...>; б) словосполучення <...>; в) фразеологізм <...>; г) аббревіатура <...>; ґ) окрема морфема <...>; д) формула або знак <...>, тобто все, що можна розставляти за абеткою» [189:16]. Окрім того, потребує обґрунтування репрезентування аналітичних термінів, а саме порядку компонентів – прямий чи інверсійний.

У фітомеліоративному словнику в термінологічній статті як заголовний подаємо панівний термін (стандартизований чи потенційний, що найточніше відтворює поняття), вирізняємо грубим шрифтом. Заголовний синтетичний термін – найчастіше іменник, менше – дієслово. Заголовні аналітичні терміноодиниці кількісно переважають, до їх складу входять прикметники, прислівники, однак вони не можуть бути заголовними одиницями.

Розгляньмо практику репрезентування порядку складників заголовного терміна-словосполучення в різних спеціальних словниках. Наприклад, у виданні «Лісові меліорації агроландшафтів: словник-довідник основних термінів та визначень» [290] виявляємо такі моделі послідовності компонентів у субстантивно-ад'єктивних терміносполученнях:

1) інверсійний порядок – «стрижневе слово + залежне слово», із відсиланням до моделі з прямим порядком: «*Покрив надґрунтовий* – див. *Надґрунтовий покрив*»; або навпаки – «*Лісова рекультивация* – див. *Рекультивация лісова*», «*Захисне лісорозведення* – див. *Лісорозведення захисне*»;

2) прямий порядок – «залежне слово + стрижневе слово», де залежне слово виражене прикметником і виконує роль родового поняття: *лісова плантация, лісова рекультивация, лісові культури, лісові меліорації, лісові насадження, фітомеліоративні заходи, фітомеліоративні фільтри*.

Уважаємо, що комбінований (абетковий + інверсійний) принцип репрезентування термінів-словосполучень полегшує опанування термінології читачем, оскільки терміни зі стрижневою одиницею перебувають в одному абетковому просторі і, крім того, користувач видання може сприймати терміноматеріал як систему понять.

4.5.2. Репрезентування варіантів

У фітомеліоративній термінології виявлено варіанти на фонематичному, морфологічному, словотвірному та синтаксичному рівнях. Відповідно, якщо заголовні терміни мають варіанти, то стосовно їх репрезентування виникають такі питання: чи подавати їх, як подавати їх, якому варіантові надавати перевагу.

Для пошуку відповідей на означені питання розглянемо способи їх розв'язання в різних словниках. Наприклад, у СУМ-20 «Варіанти заголовного слова подаються за алфавітом, якщо вони мають однаковий стилістичний статус (**ЖИТТЄВІЙ**, а, е, **ЖИТТЬОВІЙ**, á, é...), або за вживаністю (**МÉNШЕ**, рідко **МЕНШ**). Розроблення варіантів дієслів <...> та похідних від них, що починаються на в та у, зумовлюється їх семантикою. Дієслова, які виражають спрямування дії всередину, в межі чого-небудь, та відповідні похідні подаються на в (із зазначенням одночасно в дужках їх варіантів на у). **ВГВІНЧУВАТИ**

(УГВІНЧУВАТИ), <...> Дієслова, які виражають поширення дії на поверхню чого-небудь, наслідок дії, та похідні від них відсилаються на у-, де подаються і відповідно розробляються з варіантом в-: **ВКРИВА́ТИ** див. **укрива́ти** <...>. Структурні варіанти подаються в окремих словникових статтях (**АВОКА́ДНИЙ**, а, е. Те саме, що **авока́довий...**; **АВОКА́ДОВИЙ**, а, е... Прикм. до **авока́до...** <...>» [331:Т.1:13–14]. Як бачимо, єдиного принципу подання щодо кожного типу варіантів в академічному словнику немає. Для різних типів варіантності застосовують різні способи їх розміщення й фіксування: поряд із реєстровим словом у дужках великими літерами, із відсиланням *див.* біля реєстрового слова малими літерами, кожен окремо.

В «Українсько-російському словнику наукової термінології» (2004) поряд із реєстровим словом та його російським відповідником розміщені «нормативні фонетичні й морфологічні варіанти, якщо вони загальноживані. Наприклад, <...> *сльота́вий, сльотлі́вий, сльотяні́й*» [344:VI]. У «Російсько-українському словнику наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос» в одній словниковій статті наводяться «<...> і загальноживані нормативні фонетичні та морфологічні варіанти. Напр.: <...> *розванта́жувач і розванта́жник*. Фонетичні та морфологічні варіанти реєстрового слова та його українського відповідника з'єднуються сполучником *і*. Якщо фонетичні та морфологічні варіанти розташовані в різних місцях реєстру, від них робиться відсилання до статті, де перекладено основний термін чи номен: *жестя́ник см. жестя́нщик*. <...> Українські відповідники, у яких початкове в- чергується з у-, а також морфологічні варіанти з префіксами **від-** і **од-** наводяться один раз – переважно у формі з у- та **від-**» [318:6]. У «Російсько-українському словнику термінів лісівництва» для «позначення одного й того ж терміна вживається кілька спільнокореневих слів, вони подаються в одній словниковій статті і розділяються комою: *волчея́годник, волчні́к, во́лче лы́ко* бот. *во́вчі я́годи*, род. *я́гід, во́вче лы́ко* (обл. *личко*)» [319:10].

Отже, урахувавши використовувані в словникарстві принципи репрезентації варіантів, у розроблюваному словнику подаємо варіантність синтетичних або

аналітичних реєстрових терміноодиниць у зоні заголовного терміна в квадратних дужках напівжирним шрифтом. Якщо варіантність стосується певних компонентів терміна-словосполучення – наводимо її лише після них напівжирним шрифтом. Пропонований словник є нормативним і пропагує імперативну норму, тобто обов'язкову для всіх мовців, тому, додаючи терміни-варіанти до терміностатті синтетичного чи аналітичного заголовного терміна, застосовуємо до них такі вимоги: нормативність – відповідність акцентним, фонетичним, граматичним, лексичним та іншим нормам і правилам літературної мови; продуктивність. Тим одиницям, що відповідають зазначеним правилам, надаємо перевагу й розміщуємо на першому місці.

Акцентні варіанти. Подвійне наголошування терміноодиниць у загальномовних словниках репрезентують по-різному, наприклад: в одному реєстровому слові подають два графічні знаки наголосу – *підлісок* [330:Т.6:450], *зокрема́* [331]; або двома реєстровими одиницями з одним знаком наголосу – *підлісок* і *підлісок* [293]. Для таких термінів триває відбирання акцентної нормативної форми, і яка саме стане правильною – покаже час. У комбінованому словнику, репрезентуючи акцентні варіанти обираємо спосіб, використовуваний в академічних словниках, – однією одиницею з двома знаками наголосу: **Підлісок**.

Для деяких термінів, зафіксованих у загальномовних словниках із нормативним варіюванням наголосу, рекомендуємо одну форму. Наприклад, термін-іменник *підстилка*, утворений від дієслова префіксально-суфіксальним способом, повинен мати наголос на префіксі – **підстилка**. Суфіксальні прикметники, утворені від двоскладових іменників, рекомендуємо наголошувати на суфіксі: **Повёрхня листко́ва**. Репрезентування нормативного наголосу забезпечує комплексне та якісне відтворення наукової лексики в словниковій продукції, сприяє нормативній мовленнєвій реалізації й розвитку фахової термінології.

Фонематичні варіанти, спричинені дією тенденції до милозвучності, урівноваження вокалізму та консонантизму в мовленнєвому потоці, наводимо

в одній статті на **в-**: **Вгі́ддя** [угі́ддя]. **Врожа́й** [урожа́й]. **Вміст** [умі́ст] **гли́ни в гру́нті**.

Словотвірні варіанти. Відповідно до сформульованих нами положень, викладених у третьому розділі, не кодифікуємо форми, що розхитують словотвірну норму в термінології. Питомі префіксальні іменники з тотожним значенням фіксуємо їх за алфавітом: **Засу́ха** [посу́ха].

Репрезентування синтаксичних варіантів залежить від типу їх модифікацій:

а) якщо синтетичний термін варіює з аналітичним, або навпаки, то розміщуємо їх різними статтями, кожен за алфавітом і з варіантом відповідно: **Грунт** [по́крив грунто́вий]. **По́крив грунто́вий** [грунт];

б) якщо аналітичні варіанти побудовані за відмінними моделями з різним опорним компонентом, уміщуємо їх за алфавітом окремими статтями і з варіантом відповідно: **Ана́ліз флору́** [ана́ліз флористі́чний]. **Ана́ліз флористі́чний** [ана́ліз флору́];

в) якщо складений термін має аббревіатурний відповідник, то подаємо його в одній статті в кінці заголовка в квадратних дужках: **Ста́нція лісомеліора́тивна** [ЛМС].

Отже, репрезентація варіантності спеціальних одиниць є надзвичайно важливим параметром у сучасному спеціальному словнику. Кодифікація різних модифікувань терміна не ускладнюватиме прочитання термінологічної статті, а передусім сприятиме виробленню й засвоєнню нормативного вживання фахової лексики, відбиранню кращої форми й запобігатиме розхитуванню та порушенню мовних норм.

4.5.3. Лінгвістична характеристика

Укладання словника передбачає лексикографічну параметризацію – репрезентування результатів дослідження всіх рівнів мовної структури спеціальних одиниць, їх змісту, форми й зв'язків між ними. Термін можна схарактеризувати за такими лінгвістичними параметрами: відповідність акцентній нормі – наголос; граматичні й стильові особливості, предметна належність до певної сфери знань – ремарки; походження – етимологічна довідка. Розгляньмо досвід репрезентування означених параметрів в українському словникарстві й виробімо принцип застосування кожного з них у комбінованому словнику фітомеліорації.

1. Наголос. Серед принципів репрезентування термінологічної статті виділяємо основний параметр – нормативний наголос, що відповідає нормам і правилам літературної мови. В аналізованих працях кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. (перекладних, термінологічних, тлумачних), що відбивають термінологію суміжних із фітомеліорацією галузей, не зафіксовано використання акцентного параметра. В ієрархічній моделі параметричної системи українських словників наголос є «<...> обов'язковим елементом структури словникової статті, здатним впливати на якість, наукову цінність словникової продукції та виконувати релевантні функції» [43:9]. Параметр «наголос» передусім покликаний навчити широкі кола науковців, викладачів, аспірантів, студентів і працівників науково-технічної галузі правильно наголошувати терміни й нормалізувати акцентні порушення. Здебільшого у словникових статтях лексикографічних праць різних типів наголос зафіксовано в лівій частині, або в експліцитній граматичній інформації. У словнику акцентний параметр розміщуємо в зоні заголовка й виділяємо його в усіх компонентах заголовного терміна, крім односкладових, над наголошуваною голосною графічним знаком наголосу: **Розміщення лісових захисних смуг.**

У словах, що пишуться через дефіс, ставимо наголос у кожному компоненті: **Моніторинг популяційно-генетичний. Організація територій контурно-меліоративна. Режим природно-антропогенний.**

2. Ремаркування заголовного терміна. В описі заголовного терміна важливу роль виконують ремарки. Ремарка – це «лексикографічний засіб вказівки на нормативну / ненормативну, стилістичну або іншу специфіку пояснюваного. Використання ремарок передовсім покликане потребою експлікації норми, чи точніше позначення того, що від неї відхиляється» [56:26]. У теоретичній лексикографії ремарку як окремий складник словникової мікроструктури здебільшого вважають необов'язковим, тому не до всіх заголовних слів подаються ремарки, що призводить до втрати відтінків значень і функціонування мовної одиниці. В. Балог підкреслює, що «<...> ремаркування має пріоритет серед інших видів стилістичної характеристики, оскільки дає змогу лаконічного опису слова, уникнення енциклопедичності <...>» [4:5]. Ремарки використовують для вказівки функціонально-стильових, емоційно-експресивних, емоційно-оцінних, часових, нормативних та інших аспектів описуваної словником одиниці. У національній лексикографічній традиції система ремарок виробляється, починаючи від появи першого словника, і не завершується ніколи, оскільки пізнання наукової картини світу триває безперервно, тому ремарка виконує важливу функцію – доповнює зміст визначуваного поняття.

У СУМ-20, за підрахунками В. Чумака, використано понад 100 одиниць ремарок. «Всього в базі даних СУМ-20 зафіксовано більше 42 тис. слів з однією ремаркою, близько 2 тис. слів з двома ремарками і близько 2 тис. слів з трьома ремарками», «<...> основним завданням яких є характеристика значень слів, а не сфери їх застосування» [264]. Із-поміж ремарок, використовуваних у загальномовних словниках, традиційними є ареальні, галузеві, граматичні, стилістичні, хронологічні, частотні та ін. Лексикографічними ремарками є граматичні (*док. в., недок. в.; перех., неперех.; корот. ф. і т. ін.*); лексичні (*про людину, про транспорт та ін.*), семантичні (*перен. та ін.*), функціонально-стильові, стилістичні (*розм., прост., висок. і т. ін.*), емоційно-експресивні (*ірон., гумор., презир. та ін.*), хронологічні (*заст., істор., нов. та ін.*), статистичні (*рідко, маловжив. і т. ін.*), заборонні (*не викор. та ін.*), обмежувальні (*лише недок.в. і т. ін.*).

У загальномовних словниках, на відміну від термінологічних (нормативних), використовують семантичні, емоційно-експресивні, хронологічні, статистичні, заборонні, обмежувальні позначки. Спільними для загальномовних і термінологічних видань є граматичні, стильові й термінологічні (галузеві) ремарки. Зауважмо, що дослідник А. Баранов, розрізняючи й зіставляючи нормативний і дескриптивний типи (тлумачний і перекладний) словників, виявляє відмінності в ремаркуванні одиниць, зокрема: у нормативному словнику використовують стилістичну ремарку, а в дескриптивному – ремарки сфери вживання [5:77]. Наш словник є нормативним, фіксує термінологічну імперативну норму, тому в терміностатті неодмінними елементами, що маркують термінолексику, є граматична інформація, стильові й термінологічні ремарки.

2.1. Граматична інформація повідомляє про основні морфологічні й синтаксичні ознаки заголовної терміноодиниці. Л. Симоненко підкреслює, що в галузевому словнику, «на відміну від загальномовного, семантичні і граматичні ремарки зведені до мінімуму» [221]. Традиційно граматичну характеристику подають у зоні заголовного терміна за допомогою системи скорочень, прийнятої й усталеної в конкретному лексикографічному виданні, проте уніфіковану в лексикографії та словникарстві загалом.

Реєстр комбінованого словника фітомеліоративної термінології формують терміни-слова (іменники, дієслова) й терміни-словосполучення (різні за будовою й типом синтаксичного зв'язку), тому параметр «граматична інформація» повинен містити такі елементи: 1) форму терміна, що вживається в природному мовленні, як для однокомпонентних, так і для багатоконпонентних термінів; 2) флексію терміна в родовому відмінку однини та множини для кожного компонента аналітичного терміна, крім тих, що входять до прийменникової та безприйменникової конструкцій; 3) інформацію про рід компонентів термінів-словосполучень, що подані іменниками, крім тих, що виражені неузгодженими означеннями, безприйменниковою конструкцією, а також із неузгодженим означенням, що виражене прийменниковою конструкцією; 4) інформацію

про терміни-словосполучення, репрезентовані дієслівним керуванням, де дієслово у формі інфінітива недоконаного чи доконаного виду.

У словнику під час розробляння заголовних термінів спираємося на принципи репрезентування граматичної та синтаксичної характеристики в СУМ-11, СУМ-20 і подаємо в такій послідовності: 1) світлим шрифтом форму терміна, що використовують у природній мові; 2) світлим курсивом у круглих дужках: а) флексію родового відмінка однини, якщо іменник уживається лише у множині – флексію родового відмінка множини; б) рід іменників (для форми однини) – *ч.* (чоловічий), *ж.* (жіночий), *с.* (середній); в) закінчення множини; 3) вид дієслів – недоконаний (*недок.*) або доконаний (*док.*); 4) при дієсловах, що використовуються з прямим додатком, – позначка *перех.*, якщо дієслово вживається як неперехідне – *неперех.* Неоднорідність складу й структури термінів фітомеліорації потребує додаткового розробляння їх граматичної характеристики.

1. Заголовний синтетичний термін-іменник:

а) до іменників, що використовуються лише в множині, подаємо флексію родового відмінка множини й позначку *мн.*: **Зáндри.** Зандри (*-ів, мн.*);

б) до іменників, що часто вживаються в множині, – форму множини в родовому відмінку та через крапку з комою – форму однини в родовому відмінку з відповідним граматичним коментарем: **Вóди.** Води (*вод, мн.; -і́, одн., ж.*). **Зéмлі.** Землі (*земéль, мн.; -і́, одн., ж.*);

в) якщо у формі родового відмінка наголошуються флексійні голосні – у зоні граматичного параметра фіксуємо наголос: **Пісóк.** Пісок (*пíску́, одн., ч.; пíскі́в, мн.*). Якщо в основі терміна у формі родового відмінка відбуваються звукові змінення, то його відповідну форму подаємо повністю: **Порíст.** Поріст (*порóсту, одн., ч.; порóсті́в, мн.*).

2. Заголовний аналітичний термін:

а) якщо виражений узгодженим означенням – подаємо відмінкові форми до всіх одиниць: **Посі́ви алейні.** Посіви (*-ів, мн.; -у, одн., ч.*) алейні (*-их, мн.; -ого, одн.*);

б) якщо репрезентований неузгодженим означенням, що є безприйменниковою конструкцією, – указуємо граматичну інформацію про опорний компонент: **Профіль смуги**. Профіль (-ю, одн., ч.; -ів, мн.) смуги;

в) якщо репрезентований неузгодженим означенням, вираженим прийменниковою конструкцією, – подаємо інформацію про опорну терміноодиницю: **Ефективність впливу полезахисних смуг на врожайність**. Ефективність (ефективності, одн., ж.) впливу полезахисних смуг на врожайність.

3. Заголовний термін-дієслово подаємо в інфінітиві, позначаємо вид – недоконаний (*недок.*) або доконаний (*док.*). Видові пари репрезентуємо в одній статті, за вихідну беремо форму недоконаного виду, а в зоні граматичної характеристики вказуємо форму доконаного виду з наголосом. При дієсловах, що вживаються з прямим додатком, наводимо позначку – перехідне (*перех.*), наприклад: **Озеленювати територію**. Озеленювати (*недок.*; озеленіти, *док.*, *перех.*) територію.

Терміносполучення, виражені різними типами дієслівного керування, подаємо, урахувавши запропонований алгоритм граматичної репрезентації заголовного терміна-дієслова: а) безприйменникове: **Зрізати гілля**. Зрізати (*недок.*; зрізати, *док.*, *перех.*) гілля; б) прийменникове: **Поліпшувати природні умови за допомогою рослинності**. Поліпшувати (*недок.*; поліпшити, *док.*, *перех.*) природні умови за допомогою рослинності.

Граматичний параметр відтворює морфологічні особливості реєстрових одиниць, зважаючи на їх частиномовну належність і структуру, а також указує на чергування голосних у формі родового відмінка й містить інформацію про наголошування для тих одиниць, у яких при відмінюванні змінюється наголос. Комплексне репрезентування граматичної характеристики в розроблюваному словнику комбінованого типу сприятиме засвоєнню користувачами комбінаторних особливостей (граматичних, фонетичних і акцентних) національної галузевої лексики.

2.2. Сильові ремарки. Реєстр комбінованого термінологічного словника фітомеліорації містить нормативні галузеві терміни, однак деякі з них можуть функціонувати в різних стилях української літературної мови. Сильовими ремарками науковці називають ремарки, які «<...> характеризують той тип

лексики, що закріпленій за науковим стилем літературної мови, <...> їх охоплює ремарка “книжне слово” (*книж.*)), а також ті ремарки, «<...> що характеризують закріпленість слова за тим чи іншим стилем літературної мови, наприклад: “розмовне слово” – це лексеми, обмежені розмовно-побутовим стилем літературної мови; “книжне слово” – лексеми, обмежені письмовими стилями» [80:36–37]. С. Бибик, підкреслює: «Стилістична ремарка не забороняє, а регламентує слововживання. <...> Із 30–40-х років ХХ ст. триває систематизація й упорядкування стилістичних позначень слів, які повинні враховувати форми (усну та писемну) й функціональні сфери (принаймні п’ять основних стилів) та експресивні оцінки» [10].

Сукупність стильових ремарок дає можливість описати терміноодиниці за функціонально-стильовими, часовими, частотними особливостями. Укладачі СУМ-11 надали перевагу функціонально-стильовій інтерпретації галузевої лексики у формі тексту тлумачення, використовуючи відповідні позначки при галузевих словах лише в тому випадку, коли в тлумаченні не зазначено або не чітко вказано, до якої сфери функціонування вони належать. Ремарки наведено здебільшого до термінів науки (крім загальнонаукових), техніки та виробництва.

У комбінованому нормативному словнику ремарку виділяємо світлим курсивом, спираючись на принцип ремаркування в СУМ-20. До деяких фітомеліоративних термінів, що проникли з розмовного стилю й зафіксовані в СУМ-11 та СУМ-20 із відповідним маркуванням – *діал.*, *прост.* (*простор.*), *жарг.*, подаємо помітку *розм.* після граматичної інформації, а як заголовний репрезентуємо нормативний термін: **Край відва́лу**. Край (-ю, одн., ч.) відвалу. *розм.* **Кро́мка відва́лу**.

2.3. Термінологічні (галузеві) ремарки. Лексика будь-якої галузі чи науки є спеціальною термінологією, а тому, якщо до таких термінів у СУМ-11 подано ремарку *спец.* («Лакто́за, и, жін., *спец.* Цукор, який входить до складу молока ссавців» [330:Т.4:440]), то, наприклад, у «Словнику біологічної термінології» репрезентовано без означеної ремарки («Лакто́за <...> дисахарид, що утворюється в молочній залозі людини та ін. ссавців <...>» [221]). О. Веремчук у загальномовних словниках української мови ХХ ст. – початку ХХІ ст. відстежує невідповідність

між кодифікацією стилістичного статусу й реальним стилістичним забарвленням терміноодиниць із ремаркою *спец.* Дослідник фіксує «зняття термінологічної ремарки в лексикографічних працях», уважає це «констатацією факту переходу терміна до загальнономовного фонду» і підкреслює, що «потребують зняття обмежувальної позначки *спец.*» такі слова, як *аккумуляція, активація, холестерин, теплообмін, кругообіг, гранула, норматив* та ін., а також «ті лексеми, семантична структура яких репрезентує два і більше лексико-семантичні варіанти» [31:19–20]. У СУМ-11 «спеціально-термінологічні слова наводяться без стилістичного позначення. Сфера їх уживання, тобто належність до певної ділянки науки, техніки, мистецтва і т. ін., розкривається у тлумаченні цих слів; лише відсутність такого розкриття у тлумаченні передбачає використання відповідної галузевої ремарки (*фіз., мат.* і т. ін.). Коли слово вживається в близькому значенні в кількох галузях, то при ньому ставиться позначка *спец.* <...>» [330:Т.1:ІХ]. Такий підхід застосовано й у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [289:V].

У СУМ-20 галузеві ремарки (*біол., екон., лінгв., мед., спец., фіз.*) характеризують наукову термінологію й номенклатуру. «Якщо термін уживається в двох або трьох галузях, подається відповідна кількість ремарок в алфавітному порядку <...>. Якщо слово вживається в більш ніж трьох галузях, використовується ремарка *спец.* <...>. Якщо характеристика галузевої належності слова міститься в його тлумаченні, відповідні стилістичні позначки зазвичай не подаються» [331:Т.1:33].

Реєстр термінологічного словника фітомеліорації формують терміни, запозичені з інших наук чи галузей, до яких подаємо термінологічні позначки *ав., біол., біохім., бот., буд., географ., геод., геол., гідр., гірн., екол., техн., фіз., хім.* та ін., наприклад: **Труба́ аеродинамічна.** Труба (-и, одн., ж.; *труб, мн.*) аеродинамічна (-ої, одн.; -их, мн.); *техн.* Отже, фітомеліоративний словник комбінованого типу містить найістотнішу характеристику галузевої лексики – стильові й термінологічні ремарки, що закріплюють місце терміна в певній галузі, визначають стильову ознаку, нормують та кодифікують статус спеціальної одиниці.

3. Етимологічна довідка. Будь-який словник за своєю природою вже є навчальним виданням і розрахований не лише для підготовлених фахівців,

а й для студентів відповідного напрямку навчання, тому доцільність висвітлення етимологічної довідки до чужомовних термінів у комбінованому розроблюваному словнику беззаперечна. Етимологічна інформація про походження та первинне значення мовної одиниці допомагає з'ясувати її історичний склад, сприяє правильному й точному відтворенню її семантики, кращому усвідомленню терміносистеми фітомеліорації, а головне, орієнтуванню у світовому науковому просторі.

Розгляньмо способи репрезентування етимологічної довідки в сучасних галузевих словниках. У виданні «Лісові меліорації: термінологічний словник» (2008) відстежуємо непослідовність подання генезису чужомовних термінів: для деяких запозичених одиниць довідка про походження наявна, а для інших – відсутня, наприклад: «**Кольматаж** – природне або штучне намивання поверхні або в пори ґрунту принесених водою наносів <...>» [292:101]. Зауважмо, що упорядник словника Г. Гладун етимологічну довідку до чужомовних слів може розміщувати в різних місцях: у зоні заголовного терміна – «**Абразія** (від лат. abrasion – зіскоблювання) – руйнація хвилями берегів озер <...>» [292:4]; або в зоні дефініції – «**Агроландшафт** – (від грец. agrros – поле, нім. Landschaft) загальний вигляд місцевості, антропогенний вигляд ландшафту <...>» [292:7]. Автори видання «Екологія: Тлумачний словник» (2004) розташовують інформацію про походження після заголовного терміна, однак способи її розміщення (навіть на одній сторінці) відмінні: у круглих дужках – «**АЕРО́БИ** (від *aero...* та гр. *bios* – життя)»; у квадратних дужках – «**АЕРОБІО́НТИ** [від *aero...* та *біонт(и)*]» [305:24].

Репрезентуючи генезис чужомовних термінів у словнику фітомеліорації комбінованого типу, використовуємо етимологічну інформацію та принцип її подання у «Словнику іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень» [327]. Етимон (слово з іншої мови) передаємо латинськими літерами й розташовуємо у квадратних дужках звичайним шрифтом після ремарки (граматичної, стилістичної чи термінологічної) до чужомовного терміна через крапку з комою, наприклад: **Ерóзія**. Ерозія (-і, одн., ж.); [лат. erosion – роз'їдання]. **Пестици́ди**. Пестициди (-ів, мн.; -у, одн., ч); *хім*; [лат. pestis – зараза, чума і лат. caedo – убиваю; знищувачі]. **Фітоклі́мат**. Фітоклімат (-у, ч.); [від грец. phyton –

рослина і klimatos – клімат]. Отже, репрезентація етимології терміна відіграє важливу роль у термінографічному галузевому виданні: відтворює вичерпну інформацію про поняття, надає термінологічній статті розгорнутого – енциклопедичного – характеру, мотивує до пошуку питомого відповідника.

4.5.4. Дефініція

Головне завдання галузевого словника – «розкриття змісту термінів, що полягає в адекватності дефініції позначуваному терміном поняттю» [221]. Для одномовного термінологічного словника одним із центральних параметрів є семантизація термінологічної одиниці. Стосовно пояснення змісту поняття «семантизація» усталилися терміни тлумачення й дефініція. В. Широков зауважує: «Тлумачення розкриває значення мовної одиниці з погляду наївної картини світу і, як правило, характерне для філологічних словників»; «Дефініція – це логічне визначення поняття, встановлення його змісту і відмінних ознак. Це логіко-поняттєва категорія, характерна для енциклопедичних та термінологічних словників і зазвичай орієнтована на науково-галузеве бачення дійсності» [269:98].

Проблеми дефініювання є предметом аналізу щонайменше двох галузей знань – лексикографії та логіки. Для створення якісних тлумачних словників слід розробити підхід до формулювання дефініцій. Визначальні дослідження в галузі теорії дефініції здійснюють Ю. Апресян, Л. Щерба, С. Шелов та ін. Свого часу Л. Щерба зазначив, що «часто значення термінів, уживаних у літературній мові, є іншим, ніж у спеціальній» [271:102]. Ідеться про те, що дефініція терміна в термінологічному чи енциклопедичному словниках є іншою, ніж його тлумачення в звичайному мовленні, а отже, й у тлумачному словнику. Ідеї дослідника відбивають загальні закономірності розвитку лексики: розвиток науки викликає виникнення значної кількості спеціальних слів, що потребують пояснення. Це і спричиняє виникнення спеціальних словників (енциклопедичних

і термінологічних), у яких зміст термінів з'ясовують не філологи, а фахівці, які насамперед визначають дефініцію з іншим значенням, тобто з іншим переліком ознак, і не наводять лінгвістичної інформації в термінологічній статті, на відміну від тлумачних словників. Отже, історично сформувалося протиставлення норм, правил і вимог до дефініцій у тлумачних та енциклопедичних словниках.

Дефініція терміна повинна відповідати вимогам: логічним – 1) небажаність / неприпустимість заперечливого формулювання; 2) відсутність хибного кола; 3) неприпустимість тавтології; 4) включення лише суттєвих ознак; лінгвістичним – 1) стислість; 2) ясність, чіткість (лінгвістична); 3) системність (змістова, лексична, синтаксична) [102, 312]. Найважливішими вимогами до дефініції науковці вважають «а) уникнення так званого замкненого кола, тобто, коли А пояснюють за допомогою В, а В – за допомогою А; б) подання необхідної, але водночас і достатньої інформації» [56:27]. Дотримання означених вимог є підґрунтям якісного репрезентування дефініції наукового терміна.

Якщо в загальномовному тлумачному словнику терміни пояснюють як слова літературної мови, то головним завданням термінологічного галузевого словника є дефініювання описуваних понять терміносистеми, відповідно «дефініція має бути стислою і виразною з дотриманням однотипності розкриття змісту системно пов'язаних між собою понять» [222:158]. Термінологія фітомеліорації є високорозвиненою терміносистемою, репрезентування її системних відношень потребує врахування всіх їх особливостей. Подаючи родо-видові, синонімічні, антонімічні терміни, слід дбати про однотипність їх тлумачення.

Порівняймо дефініції термінів-синонімів у виданні «Лісові меліорації: термінологічний словник»: **ЕРОЗІЯ ГЛИБИННА** – форма руслової ерозії, яка призводить до зміни висотного положення русла водостоку, вид геологічної ерозії. **ЕРОЗІЯ ГРУНТІВ ЛІНІЙНА** – супроводжується утворенням струменевих розмивів, розмоїн, промоїн, мікроложбин, а відтак ярів» [292]. Як бачимо, упорядник відтворює термінологію галузі не як систему з парадигматичними відношеннями, тому їх системність важко розпізнати, оскільки дефініція терміна *ерозія ґрунтів лінійна* не

задовольняє потрібну вимогу та потребує зміни й уточнення змісту, зокрема слід указати, що поняття називає *форму ерозії*, як і *ерозія глибинна – форма ерозії*.

На наш погляд, в ідеалі дефініція терміна повинна дати читачеві комплексні знання. Репрезентоване в тлумачному словнику пояснення повинно охоплювати частину значення, що традиційно подають у тлумачному словнику, і частину значення, яку подають в енциклопедичному виданні. Для підкреслення важливих рис термінів існують різні типи дефініцій. С. Шелов виокремлює родо-видові, перелічувальні, операційні, контекстуальні [266:29], а також мономорфні й поліморфні [267:67]. Н. Кузнецова виділяє описові, синонімічні й відправні (дериваційні) [126]. Під час дефініювання терміна слід із-поміж перерахованих вище використовувати комбінацію доцільних та коректних типів для конкретного випадку.

Досліджувану терміносистему фітомеліорації складають терміни, що не мають родо-видових відношень, і терміни зі складними ієрархічними зв'язками. Відповідно для першої групи будемо застосовувати описові дефініції, а для другої – родо-видові.

Описова дефініція містить словесний опис об'єкта чи процесу або додаткових відомостей, що номінують термін. Наведімо приклади описових дефініцій терміноодиниць різних за будовою: а) синтетичний термін: **Лощина**. Лощина (-и, одн., ж.; -ін, мн.). Давнє ерозійне утворення коритної форми, відрізняється від улоговини меншою шириною, більш крутими (15–20°) і високими берегами, має чітко виражений перегин – брівку. Дно часто заболочене, але без русла; б) аналітичний термін: **Макроструктура ґрунту**. Макроструктура (-и, одн., ж.) ґрунту. Часточки, грудочки ґрунту розміром 0,25–10,0 мм. Найціннішими є агрегати діаметром 1–10 мм.

Родо-видовий спосіб дефініювання розкриває семантику термінів через зв'язки з родовими термінами, наприклад: **Смуга** – певна ділянка, територія, де відбувається що-небудь або яка відведена під щось чи зайнята чимсь. **Смуга буферна** – ділянка по поверхні ґрунту, що відрізняється вищою протиерозійною стійкістю порівняно з іншими сусідніми ділянками. **Смуга відведення залізниць** – смуга землі, у межах якої розташовують залізничні колії та об'єкти, пов'язані

з їхнім обслуговуванням. **Смуга лісова́** – штучно створене лісове захисне насадження у вигляді стрічки для виконання лісомеліоративних функцій.

На першому рівні ієрархії для перших трьох прикладів родовим поняттям виступає *смуга*, а конкретизаторами – *буферна, відведення залізниць, лісова*. Видове поняття *лісова смуга* є родовим поняттям другого рівня, де поділ відбувається за видом захисту об'єктів фітомеліорації від шкідливих чинників. Дефініції видових термінів будуюмо однотипно зі спільною семою '*лісова захисна смуга*', зокрема: **Смуга лісова́ пасовищезахисна́** – *лісова захисна смуга*, створена для захисту пасовищ. **Смуга лісова́ полезахисна́** – *лісова захисна смуга*, створена для захисту ріллі і сільськогосподарських культур від впливу шкідливих природних та антропогенних чинників. **Смуга лісова́ прибалкова** – *лісова захисна смуга*, створена вздовж брівки балки для захисту її схилів від розмивання й підвищення продуктивності прилеглих земель. **Смуга лісова́ прируслова** – *лісова захисна смуга*, створена в прирусловій частині берегів рік, що охороняє їх від розмиву, а також засмічення та забруднення води. **Смуга лісова́ пришляхова́** – *лісова захисна смуга*, створена вздовж доріг для захисту їх і прилеглих територій, а також естетичного оформлення місцевості. **Смуга лісова́ прияружна́** – *лісова захисна смуга*, створена вздовж брівки яру або вище його вершини для запобігання його росту. **Смуга лісова́ садозахисна́** – *лісова захисна смуга*, створена вздовж фруктових садів для їх захисту від впливу несприятливих та антропогенних чинників.

До деяких термінів, що потребують обчислень, у дефініції розміщуємо енциклопедичну інформацію, числові формули, наприклад: **Відстані оптимальні між вала́ми-тераса́ми**. Відстані (-ей, *мн.*; -і, *одн., ж.*) оптимальні (-их, *мн.*; -ої, *одн.*) між валами-терасами. Науково обґрунтовані відстані між двома валами-терасами, що розміщуються послідовно один за одним на схилі та забезпечують охорону ґрунтового покриву від ерозії. Вони залежать від довжини та ухилу схилу, інтенсивності й тривалості опадів, агрофону, сівозміни сільськогосподарських культур та протиерозійної стійкості ґрунтів. Визначають за формулою М. Копистинського:

$$L = \frac{W^2_{\text{доп}}}{1,24 \cdot 10 - I^{2n} J^2 R \cdot \sum K^2 I M \cdot K^2 a t c}$$

Отже, дефініція репрезентує та номінує термінологічне поняття. У словнику комбінованого типу з урахуванням специфіки поняття, номінованого терміном, використовуємо різні типи дефініцій. Чітке дотримання описаних вище вимог до дефініції гарантує точність, ясність, послідовність формулювання, а передусім сприяє засвоєнню знань і їх передаванню в логічній і доступній формі.

Зауважмо, що, репрезентуючи дефініцію, ми зосереджуємося на її вичерпності. Усебічна характеристика спеціальної одиниці в термінологічному виданні комбінованого енциклопедичного типу виконує компенсаторну функцію стосовно параметра ілюстративний матеріал. Вузькогалузевий напрям словника окреслює межі терміносистеми, а змістова його організація концентрує увагу на комплексному сприйнятті понять, зміст яких взаємодоповнюється одне одним. Окрім того, уведення до словникового реєстру аналітичних термінів, що є номінативною мінімальною синтаксичною конструкцією, зазвичай має вже звужену й уточнену його компонентами дефініцію. Тож, на нашу думку, наявність полікомпонентних терміноодиниць, вичерпних і повних дефініцій для всіх термінів, а також епістемологічний принцип розташування термінів в абетковому покажчику за сферами знань усувають необхідність подавати ілюстративний матеріал.

4.5.5. Репрезентування системних відношень

Найбільш складним питанням для практичної термінографії є репрезентування епідигматичних (полісемічних) і парадигматичних (синонімічних, родо-видових) відношень у терміно статті словника.

1. Репрезентування полісемічних відношень. Вибір способу подавання полісемічних термінів залежить від принципу їхнього упорядкування. Ідеографічні словники здебільшого можуть містити полісемічні лексеми в різних

тематичних розділах, алфавітні – в одній статті [48:47]. «Окремі значення (лексико-семантичні варіанти) утворюють лексико-семантичну структуру лексеми і є об'єктом мікроструктури словника» [63:63].

В українській лексикографії полісемічні терміни прийнято подавати в межах однієї словникової статті, розмежовуючи пояснення цифрами. У сучасних термінографічних виданнях по-різному подають полісемічні терміни, наприклад: в «Українській енциклопедії лісівництва» (1999) – світлим шрифтом арабська цифра з крапкою, потім слово з малої літери – «1. а...» [340]; у виданнях «Лісові меліорації: термінологічний словник» (2008) [292], «Лісові меліорації агроландшафтів: термінологічний словник» (2015) [291] й «Словнику основних термінів землевпорядкування та кадастру» [338] – світлим шрифтом арабська цифра, кругла дужка, потім слово з малої літери – «1) а...». Для термінологічного тлумачного словника комбінованого типу обираємо спосіб репрезентування полісемії, як у СУМ-20, який вважаємо взірцевим і доцільним: у зоні дефініції, жирним шрифтом арабська цифра з крапкою, потім слово з великої літери «**1. А...**», між значеннями ставимо крапку.

За нашими підрахунками, кількість багатозначних термінологічних одиниць у терміносистемі фітомеліорації є незначною, але вона постійно збільшується серед терміно-семантичних груп «рослинні сукупності», «заходи», а також «процеси», що спричинено спеціалізацією та розширенням семантики цих термінів. Більшість полісемантів має по два значення і вказує на внутрішньосистемні полісемічні відношення, наприклад: **Клімато́п**. Клімато́п (-у, одн., ч.). **1.** Сукупність кліматичних умов, частина атмосфери, яка входить до складу біогеоценозу. **2.** Район із певними кліматичними умовами – «віконце» у кліматичній сітці Д. В. Воробйова.

Окремі фітомеліоративні поняття відбивають явища міжгалузевої полісемії. Оскільки об'єкт опису комбінованого словника – власне фітомеліоративні терміни, то спочатку подаємо вихідне значення терміна фітомеліорації, а потім репрезентуємо похідні значення з відповідною ремаркою, зафіксовані в інших галузях, наприклад: **Ірига́ція**. Ірига́ція (-ї, одн., ж.);

[лат. *irrigatio* – зрошення, обводнення; промивання < *irriigo* – відводжу (воду), зрошую, обводнюю]. 1. Штучне зрошування полів – форма меліорації. 2. Мережа каналів і камер губок – *іригаційна система*. 3. *мед.* Зрошування запаленого місця, рани рідиною (ліками, водою та ін.) – як лікувальна процедура. Звернімо увагу, що аналізований приклад ілюструє комбіновані полісемічні зв'язки – внутрішньосистемні й міжсистемні.

Епідигматичні відношення є важливим параметром кількісної і якісної семантичної характеристики спеціальних одиниць сучасної галузі, розвиток понять якої триває. Репрезентування полісемічних термінів у галузевому словнику сприяє чіткому відтворенню поняттєвого корпусу галузі фітомеліорації на етапі її розбудови.

2. Репрезентування синонімічних відношень. Деякі науковці зауважують, що «факультативними параметрами різних типів словників є <...> параметр синонімів, антонімів (окрім словників міжслівних зв'язків)» [43:16]. Ми ж переконані, що параметри синонімії та антонімії є одними з найважливіших, оскільки вони насамперед засвідчують рівень системності галузевої термінології.

Під час репрезентування синонімії в термінологічній статті виникають питання стосовно місця її розміщення в однокомпонентному та багатокомпонентному термінах, способу її репрезентування (графічного відтворення), надання переваги питомому чи запозиченому еквіваленту, принципу відбирання термінів-синонімів. Щоб розв'язати означені питання, проаналізуємо способи репрезентування синонімів у різних словниках. У СУМ-20 синоніми подано після дефініції через крапку з комою світлим шрифтом: «АГЕНТ... 3. Таємний співробітник органів розвідки якої-небудь держави, організації; шпигун...» [331:Т.1:15]. У «Словнику синонімів української мови» (2006) Л. Полюга у «Структурі словникової статті» пояснює принцип і спосіб репрезентування синонімії: «Реєстровими словами словникових статей є доміанти синонімічного ряду. <...> В однозначних реєстрових словах тлумачення не подається, а синоніми наводяться через кому: БОРОШНО, мука» [310].

У термінографічних виданнях по-різному репрезентують синонімію. Наприклад, у тлумачно-перекладному «Словнику біологічної термінології»,

створюваному співробітниками відділу наукової термінології, менш уживані синоніми (із відтворенням акцентного параметра) запропоновано подавати напівжирним шрифтом у кінці статті нормативного, ширше вживаного терміна, після виділеної курсивом із великої літери ремарки: «**лакто́за** ... дисахарид, що утворюється в молочній залозі людини та ін. ссавців, є основним вуглеводом у харчуванні їхніх малят. *Син. молóчний цўкор*» [221]. Автори видання «Екологія: Тлумачний словник» (2004) зазначають: «Синоніми основного терміна розміщено слідом за ним (або після етимологічної довідки), через кому (набрано напівжирними малими літерами), наприклад: **ЕРО́ЗІЯ ГРУ́НТУ ВІТРОВА́, дефля́ція**; <...>. Якщо зміст поняття-синоніма, включеного до алфавітного списку, пояснено в іншій статті, то цю статтю зазначено через слова “те саме, що й”, наприклад: **УМБРОПАТІЄНТИ** – те саме, що й *Тіньовитривалі рослини*» [305:7].

У виданні «Лісові меліорації: термінологічний словник» [292] відсутня інструкція з його користування, тому ми припускаємо, що автор намагався продемонструвати парадигматичні відношення в описуваній галузі. Зокрема до реєстрового аналітичного терміна **лінійна ерозія ґрунтів** у зоні заголовка подано у круглих дужках жирним шрифтом термін-синонім: «**Лінійна ерозія ґрунтів (глибинна ерозія)** – супроводжується утворенням струменевих розмивів, розмоїн <...>» [292:115]. Підкреслимо, що упорядник не виробив єдиного принципу репрезентування синонімії, оскільки, звернувшись до вказаного синоніма **глибинна ерозія**, ми знаходимо статтю, де заголовний термін інверсійної моделі – **ерозія глибинна** без відповідного синоніма – **ерозія лінійна**. Подання синонімів таким чином у спеціальному словнику значно погіршує сприйняття читачем системних зв'язків між галузевими поняттями.

У роботі «Земельні відносини в Україні: Термінологічний словник» (2002) синонімію між словами зафіксовано в зоні заголовного терміна по-різному:

1) після тире ремаркою з малої літери, а потім подано з малої літери жирним шрифтом термін-синонім. Натомість у словнику знаходимо варіант означеної помітки: а) звичайним світлим шрифтом – «**Аналіз мереж** – син. **мережний аналіз**» [298:11]. Крім того, до заголовного терміна можуть бути наведені кілька синонімів, наприклад:

«Візуалізація – син. графічне відтворення, відображення» [298:31], б) звичайним напівжирним шрифтом – «Атрибут – син. реквізит» [298:14];

2) у круглих дужках з малої літери напівжирним шрифтом – «Видобувні запаси корисних копалин (запаси мінеральної сировини на місці залягання)» [298:24].

У галузевих перекладних словниках використовується різний порядок розміщення термінів-синонімів. Наприклад, у «Російсько-українському словнику термінів лісівництва» зазначено, що синонімічний відповідник «<...> наводиться в словниковій статті разом із позначкою *ещё* та словом, з яким він співвідноситься. Напр.: **вЫГнивший** вИгнилий; (*о дереве – ещё*) вИтрухлий» [319:11]. У «Словнику з екології: українсько-російсько-англійсько-німецько-французькому» синоніми подано в зоні заголовного терміна: а) після етимологічної довідки, через кому світлим розрідженим шрифтом – «**АЛЕЛЬ** (<...>), алеломорфа – один із можливих структурних станів гена» [326:16]; б) перед етимологічною довідкою, у дужках світлим шрифтом – «**АТАВІЗМ** (реверсія) (<...>) – прояв у організму ознак, характерних для далеких предків <...>» [326:34]. В «Українсько-російському словнику наукової термінології» синонімічні терміни подаються «<...> за алфавітом і розробляються кожен на своєму місці з відсиланням до найбільш уживаного. Напр.: **клеймувати** *техн.* клеймить; *див. також таврувати*» [344:VI].

У «Комп'ютерному словнику української гідротурбінної лексики» при наявності термінів-синонімів Є. Купріянов використовує «зазвичай ремарку *Див.*, як в онлайнному «Словнику термінів міжкультурної комунікації» (автор Ф. Бацевич): **Багатомовність** – *Див. Полілінгвізм*; або знаком «=», як у словнику АBBYY Lingvo, у словниковій статті *Sales manager: Sales manager = Promotion manager*» і зазначає: «У нашому словнику до деяких українських термінів наведено синоніми, приєднані до заголовкового терміна знаком ‘=’ » [129:130].

1. Синонімія одного з компонентів аналітичного терміна. Реєстр розроблюваного видання формують терміни-словосполучення, окремі компоненти яких можуть мати синоніми: *зімкнутість крон (пологу), вирубування чагарників (кущів), байрачні (балкові) ліси.*

Проаналізуємо практику репрезентування синонімії одного з компонентів терміносполучення в термінографічних працях. Наприклад, автор тлумачного «Словника нормативних термінів і визначень у галузі охорони і використання вод» (1992) подає синоніми до полікомпонентного терміна у заголовній зоні поряд зі складником, виділяючи великими літерами й світлим шрифтом: «**ВОДА ЗВОРОТНА (СТІЧНА, СКИДНА, ДРЕНАЖНА) ЗАБРУДНЕНА** – неочищена зворотна вода <...>» [329:14]. У виданні «Земельні відносини в Україні: Термінологічний словник» (2002) синонімічні зв'язки одного з компонентів терміносполучення теж репрезентовані в заголовній зоні біля компонента в дужках напівжирним шрифтом: «**Гірнича (гірничодобувна) промисловість**» [298:55].

Г. Гладун у праці «Лісові меліорації: термінологічний словник» по-різному фіксує парадигматичні відношення одного з компонентів складних термінів у зоні заголовка поряд зі складником: 1) у дужках великими літерами напівжирним шрифтом – «**ЛІСИ БАЙРАЧНІ (БАЛКОВІ)**»; 2) у дужках малими літерами напівжирним шрифтом – «**МІКРОФЛОРА АВТОТРОФНА (гетеротрофна)**» [292:135]; 3) у дужках ремаркою з малої літери світлим шрифтом, потім двокрапка і малими літерами, світлим шрифтом – «**ВОЛОГОЄМКІСТЬ ҐРУНТУ НАЙМЕНША** (син.: польова; гранична польова)» [292:45].

У перекладних спеціальних словниках також по-різному фіксують синонімію одного з компонентів аналітичного терміна. В «Українсько-російському словнику наукової термінології» (2004) синонімічні компоненти, «що входять до складу термінів-словосполучень, подані у круглих дужках. Напр.: пластінка ... п. модулярна (нерво́ва); смерть ... с. природна (фізіологічна); стаття ... с. видатку (видатко́ва). Наведений у дужках синонім не повторюється на своєму місці» [344:VI]. Укладачі «Російсько-українського словника термінів лісівництва» (1980) наводять «синоніми компонентів складних термінів, що існують як рівноправні, в словникових статтях поряд: бор ... б. сфа́гновый – бір сфа́гновый (болотний)» [319:10].

У «Словнику з екології: українсько-російсько-англійсько-німецько-французькому» (1995) теж використовуються варіанти репрезентування синонімів у заголовній зоні після терміна, якому властиві парадигматичні зв'язки: 1) у дужках

великими літерами напівжирним шрифтом – **«ДЛЯНКА (ОСЕРЕДОК) ПРОЖИВАННЯ»** [326:130]; 2) у дужках малими літерами світлим шрифтом – **«АРЕАЛ ПЕРВИННИЙ (автохтонний)»** [326:29]; 3) у дужках світлим розрідженим шрифтом – **«АРЕАЛ АУТОЕКОЛОГІЧНИЙ (потенційний)»** [326:28]; 4) у дужках світлим шрифтом із повторенням того компонента, що не має синонімічних зв'язків, – **«БІОТИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ (біоценотичне середовище)»** [326:56].

2. Синонімія аналітичних термінів. У термінологічних виданнях синонімію за моделлю «багатокомпонентний термін – багатокомпонентний термін» упорядники репрезентують рідко. Наприклад, у «Словнику з екології: українсько-російсько-англійсько-німецько-французькому» (1995) цю модель синонімії подано після заголовного терміна, через кому, світлим розрідженим шрифтом, наприклад: **«БІОТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, репродуктивний потенціал»** [326:56].

Отже, в українській термінографії не вироблено єдиного принципу подання синонімії різних за будовою термінів. Ми враховуємо способи розміщення синонімів в академічних виданнях і найбільш використовувані, доцільні та репрезентуємо їх після дефініції (або після полісемії заголовного терміна, за умови її наявності) напівжирним шрифтом із великої літери. Цей принцип є найбільш доцільним як для синтетичних, так і для аналітичних термінів, а також для одного з їх складників. Окремою статтею за алфавітом подаємо відповідний синонім.

Вимоги до кодифікування термінів-синонімів. Для забезпечення точності посилань і пояснень необхідно правильно розміщувати терміни-синоніми у спеціальних словниках. «На першому місці має стояти заголовний термін (домінанта), який є основним. Усі посилання повинні йти саме на домінанту. Далі слід наводити синоніми (якщо такі є): це терміни, які підтверджені статистичним методом і вживаються в друкованій літературі та усному науковому мовленні (включаючи науковий жаргон), а також терміни, складені за допомогою аналітичного методу, які точно відображають зміст поняття або є вдалими у словотворенні» [28:89]. Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології у «Пораднику для укладачів фахових словників» рекомендує «до термінологічної статті переважливого терміна заводити українські синоніми

за порядком близькості значень до переважливого терміна. Кожний синонім в українському реєстрі подавати також окремою термінологічною статтею за абеткою з посиланням на статтю переважного терміна» [311].

Ми беремо до уваги всі рекомендації Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології і провідних термінографів. До термінів-синонімів висуваємо такі вимоги: нормативність; запровадженість (загальновизнаність у галузі); дериваційність (продуктивність); питоме походження. Уважаємо, що перевагу слід надавати найбільш вдалому відповіднику, порівнюючи еквіваленти певного терміна з різних мов. Відбирання найкращого еквівалента з кількох альтернативних відповідників дає змогу уникнути появи термінів із невдалою мотивацією та зовнішньою формою. Якщо заголовний термін чужомовного походження має синоніми, то на першому місці подаємо автохтонний відповідник. При цьому, якщо заголовний термін має варіанти – подаємо їх після заголовного терміна в квадратних дужках, а синоніми – після дефініції. Наприклад: **Водозбір** [плі́ща водозбі́рна, ба́сейн водозбі́рний]. Водозбір (*водозбо́ру, одн., ч.*). Обмежена вододільними лініями частина земної поверхні, звідки поверхневі й підземні води стікають у визначений водний об'єкт (річку, озеро та ін.). **Аквіле́гія**.

Окремою статтею за алфавітом репрезентуємо відповідний синонім. **Аквіле́гія**. Аквілегія (-ї, ж.); [лат. аква... – вода і leger – збирати]. Частина території суші, із якої вода поверхневим чи підземним шляхом стікає в який-небудь водний об'єкт. **Водозбі́р, плі́ща водозбі́рна, ба́сейн водозбі́рний**.

Отже, репрезентуючи синоніми в терміно статтях галузевого словника, потрібно застосовувати уніфіковані вимоги до термінів-синонімів, а також принципи подання термінів-синонімів.

3. Репрезентування родо-видових відношень. Специфіка будови фітомеліоративного словника комбінованого типу полягає в поєднанні різних способів упорядкування термінологічного матеріалу. Т. Панько, І. Кочан і Г. Мацюк називають гіперо-гіпонімію «<...> універсальним засобом тематичної ієрархії організації конкретної терміносистеми» [177:194]. Щоб репрезентувати родо-видові

зв'язки в терміно статті, необхідно знайти відповіді на такі питання: де розміщувати родо-видові відношення, як графічно їх виділити. Х. Касарес вважає, що «видові термінологічні сполучення <...> повинні подаватися у статтях родового терміна, сполучення зі зв'язаним значенням ядерного елемента, наприклад Adam's apple – в алфавітних показниках повинні наводитися окремою статтею за першим словом сполучення із відповідним відсиланням до статті ядерного терміна. Зведення словосполучень у гнізда сприяє економії обсягу словника» [за 48:38]

У виданні «Українська енциклопедія лісівництва» (1999) [340] родо-видові зв'язки між термінами репрезентовано по-різному:

1) в одній термінологічній статті в зоні дефініції в реченні описового характеру: а) світлим курсивом без визначення (дефініції) до кожного виду чи підвиду. Наприклад, у статті «грунт» видові конкретизатори репрезентовані так: «<...> в Україні найпоширеніші *дерново-підзолисті ґрунти, сірі лісові ґрунти та бурі лісові ґрунти*» [340:Т.1:190]; б) світлим розрідженим шрифтом із дефініцією до кожного виду, зокрема у статті «запас насадження», видові терміни подано так: «Виділяють види запасу: загальний – означає загальну кількість деревини на ділянці; середній – середнє значення кількості деревини на одному гектарі; ліквідний – складається з кількості ділової деревини без кори та дров'яної у корі; експлуатаційний – запас стиглих та перестиглих насаджень» [340:Т.1:270];

2) окремими термінологічними статтями (проте окремо видове поняття «ландшафт» не внесено до реєстру енциклопедії): наприклад, «ландшафт антропогенний», «ландшафт географічний», «ландшафт культурний» і «ландшафт природний». Причому в межах дефініції одного з видів – «ландшафт культурний» – знаходимо його розрізнення на підвиди, де виділено курсивом лише один: «міські, сільськогосподарські, лісогосподарські, водогосподарські, *рекреаційні ландшафти*, а також промислові, селитебні ландшафти» [340:Т.1:381].

Відсутність єдності й злагодженості щодо способу репрезентування родо-видових відношень у термінології лісівництва в «Українській енциклопедії лісівництва», на нашу думку, зумовлена такими чинниками: по-перше, відсутністю розроблених єдиних принципів і засад побудови видання; по-друге, численністю

її упорядників, тобто кожен є автором або співавтором деяких термінологічних статей, наприклад: С. Трохимчук – розробник статті «грунт», І. Ільків – «запас насадження», С. Генсірук і С. Трохимчук – «ландшафт антропогенний», С. Трохимчук – «ландшафт географічний», С. Трохимчук – «ландшафт культурний» і М. Чернявський – «ландшафт природний».

Г. Гладун у галузевому словнику лісової меліоративної термінології (2008) подає родо-видові зв'язки по-різному:

1) в окремих терміно статтях: «ГРУНТ», «ГРУНТИ ЗМИТІ», «ГРУНТИ ЗНИЖЕНОЇ ЛІСОНЕПРИДАТНОСТІ», «ГРУНТИ ЛІСОНЕПРИДАТНІ», «ГРУНТИ ЛІСОПРИДАТНІ», «ГРУНТИ ОБМЕЖЕНО ЛІСОПРИДАТНІ», «ГРУНТИ УМОВНО ЛІСОПРИДАТНІ» [292:53– 54];

2) в одній статті: а) світлим курсивом: «МІКРОРЕЛЬЄФ – рельєф ділянки землі, що утворений невеликими за розмірами <...> формами, <...>. До них належать: *мікропідвищення, прируслові вали та коси, бугри, невеликі лійки, блюдця тощо*)» [292:134]; б) звичайним шрифтом: «МАКРОРЕЛЬЄФ <...>. До нього належать гірські хребти, міжгірні западини, плато <...>» [292:127].

У перекладних термінологічних словниках також по-різному репрезентують родо-видові відношення. М. Зубков, укладач «Нового російсько-українського політехнічного словника» (2005), у «Побудові словника» подає таку інформацію: «Вокабули та їхні українські відповідники подано в початковій (вихідній) формі, якщо ж вони повторюються без змін, наведено лише їхнє закінчення або змінна частина – незмінну частину заступає знак ~ (вужик): беглый *техн.* швидкий, ~ пожар, швидка *пожежа*» [299:4]. В «Українсько-російському словнику наукової термінології» (2004) «після реєстрового слова та його російського відповідника наводяться і перекладаються російською мовою українські терміни-словосполучення, в яких це слово вживається. <...> Напр.: стадія <...> с. виробнича *ек.* стадія производственная; с. вікова *біол.* стадія возрастная» [344:VI].

Гіперонімом може бути поняття, схарактеризоване з різних боків і конкретизоване за різними критеріями. Розгляньмо, як упорядники фіксують різнорівневу гіперо-гіпонімію. Наприклад, у «Термінологічному словнику з питань

грунтознавства, агрохімії і меліорації ґрунтів» [333] для позначення видової ієрархії використано знак тильди «~», у «Комп'ютерному словнику гідротурбінної лексики» – «•», «••» [129:124].

Беручи до уваги розглянуті способи репрезентування родо-видових відношень у різних спеціальних словниках, вважаємо, що доцільним і наочним є такий принцип їх подання: 1) видові й підвидові терміни в терміно статті краще розміщувати відповідно до ієрархії за абеткою; 2) навпроти кожного виду першого рівня ієрархії ставити знак “•”, а навпроти підвиду другого рівня ієрархії – знак “••”; 3) замість повторюваних термінів використовувати знак тильди “~”. Кількість тильд у рядку визначаємо за кількістю уживаних термінологічних компонентів. Проілюструємо це прикладом термінологічної статті в готовому вигляді, зокрема з відтворенням гіперо-гіпонімії:

Рельє́ф. Рельєф (-у, *одн., ч.*); [франц. relief < relevo – піднімаю]. Сукупність нерівностей на земній поверхні, різних за обрисами, розмірами, походженням, віком та історією розвитку. Складається з позитивних (вигнутих) і негативних (увігнутих) форм. Рельєф формується під дією ендегенних (тактонічних рухів) і екзогенних сил (води, вітру та ін.). Розрізняють антропогенні форми рельєфу: тераси, вали, дамби, кар'єри і т. ін. • ~ антропоге́нний; • ~ піща́них земéль; •• ~ ~ ~ барха́нний; ~ ~ ~ горбі́стий; ~ ~ ~ грядóвий; ~ ~ ~ котлові́нний; ~ ~ ~ купча́стий; ~ ~ ~ рівні́нний; ~ ~ ~ тера́совий; • ~ су́ші; • ~ техноге́нний.
Ма́крорельє́ф; • мезорельє́ф; • мікрорельє́ф; • на́норельє́ф.

Родо-видовий параметр – важливий засіб лексикографічної характеристики системної організації описуваної термінології в комбінованому словнику в його мікроструктурному вимірі. Запропонований принцип репрезентування гіперо-гіпонімії в терміно статті є комплексним і може бути використаний різними типами фахових словників.

4. Репрезентування антонімічних відношень. У термінологічних працях антонімія мало подана. Питання репрезентування термінологічних антонімів у лексикографії вивчають О. Минзак [164], Є. Купріянов [129] та ін.

Антонімія в термінології – один із регулярних принципів номінування понять із протилежними значеннями.

У термінографічних виданнях використовуються різні способи репрезентування антонімії термінів. Наприклад, у роботі «Земельні відносини в Україні: Термінологічний словник» антонімічні відношення подано в заголовній зоні двокомпонентного терміна через скісну лінію поряд зі складником, якому вони властиві: «**31. Аналіз видимості / невидимості**» [298:10]. У спеціальному виданні «Екологія: Тлумачний словник» (2004) статті про поняття, що мають антоніми, доповнено ремаркою «Пор.», а антонімічний термін виділено світлим курсивом, зокрема: «РОСЛИННІСТЬ ЗОНАЛЬНА – рослинність, що утворює самостійну зону <...>. Пор. *Рослинність азональна*» [305:290]. У перекладному «Словнику з екології: українсько-російсько-англійсько-німецько-французькому» (1995) антонімічні зв'язки термінів подано в кінці дефініції вказівкою «Пов'язана з протилежним процесом» і фіксуванням антоніма після тире світлим розрідженим шрифтом: «АСИМІЛЯЦІЯ <...> – один із процесів загального обміну речовин, <...>. Пов'язана з протилежним процесом – дисиміляцією» [326:33].

Відтворюючи параметр антонімії в комбінованому термінологічному словнику, спираємося насамперед на практику його репрезентування в СУМ-20. Отже, застосовуємо такий принцип: у кінці статті, після дефініції або синонімії (якщо є), через крапку з комою за допомогою слова «протилежне», напівжирним шрифтом, наприклад: **Спустелювання**. Спустелювання (-я, одн., с.). Пониження природно-ресурсного потенціалу території нижче умовного (допустимого) рівня, що виявляється в деградації рослинного покриву, погіршенні біологічної продуктивності земель, може спричинити виникнення умов, аналогічних пустельним. **Дезертифікація**; протилежне **залісення**.

Між синонімічними рядами, що мають симетричні антонімічні відношення й утворюють мікросистему, антонімічні компоненти взаємопов'язані з мікросистемою синонімічного ряду, наприклад: **Верші́на я́ру**. Вершина (-и, одн., ж.; *вершин, мн.*) яру. Початок яру, де спостерігається його приріст за рахунок

лінійної ерозії або за її відсутності. Це верхня частина яру, через яку надходить концентрований поверхневий стік. **Верші́на ба́лки**; протилежне **глиби́на я́ру**.

Окремою статтею за алфавітом уміщуємо термін із відповідним антонімом, зокрема: **Глиби́на я́ру**. Глибина (-и, одн., ж.) яру. Найкоротша відстань від дна до уявної лінії, що з'єднує брівки яру. Визначається за допомогою геодезичних приладів або шляхом заміру довжини й крутизни відкосів. **Глиби́на ба́лки**; протилежне **верші́на я́ру**.

Якщо термін у термінологічному гнізді має антонімічні та родо-видові зв'язки, то відтворюємо їх так: **Еро́зія**. Ерозія (-ї, одн., ж.); [лат. erosion – роз'їдання]. Повне чи часткове руйнування поверхні ґрунту. • ~ **антропоге́нна** – руйнування ґрунту й підстилкових порід поверхневими водами і вітром у зв'язку з неправильним землекористуванням; протилежне **е́розія геологі́чна**; • ~ **геологі́чна** – усі форми ерозії, що пов'язані з природними абіотичними процесами; протилежне **е́розія антропоге́нна**.

Таким чином обрано доцільні й наочні способи репрезентування системних відношень між термінами. Сукупне репрезентування епідигматичних і парадигматичних зв'язків у термінологічній статті надає словнику фітомеліорації не лише оригінальності, а й комплексності у відтворенні поняттєвої системи. У словнику подано не перелік терміноодиниць, а терміностатті в їх мікроструктурному окресленні.

Приклади термінологічних статей у комбінованому словнику фітомеліорації

Ґрунт. Ґрунт (-у, одн., ч.; -ів, мн.). **1.** Природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості. **2.** [Покри́в ґрунто́вий]. Природне утворення, яке складається з генетично пов'язаних ґрунтових горизонтів,

що формуються внаслідок перетворення поверхневого шару літосфери під впливом води, повітря і живих організмів. Найважливіша частина земельних ресурсів, природних і антропогенних ландшафтів; продуктивний шар поверхні землі; самостійне природно-історичне, органо-мінеральне утворення, здатне само розвиватися та самовідновлюватися, забезпечувати функціонування біогеоекосистем (біосфери); лише *мн.* **грунті**. • ~ алювіальні; • ~ безструктурні; • ~ болотні; •• ~ болотно-підзолисті; • ~ бурі лісові; • ~ важкі; протилежне грунті легкі; • ~ вапністі; • ~ водонепроникні; • ~ глінисті; • ~ дернові; •• ~ дерново-глейові; •• ~ дерново-карбонатні; •• ~ дерново-лучні [дерново-лугові]; •• ~ дерново-підзолисті; • ~ еродовані; • ~ заплавні; • ~ зміті; • ~ карбонатні. Рендзіни; • ~ каштанові; • ~ кислі; • ~ легкі; протилежне грунті важкі; • ~ лєсові; • ~ лісові; •• ~ лісопридатні; ••• ~ ~ обмежено; ••• ~ ~ умовно; •• ~ сірі; • ~ лучні; • ~ наміті; • ~ неповнорозвинуті; • ~ орні; • ~ підзолисті; • ~ піщані; • ~ пухкі; протилежне грунті тверді; • ~ скелясті; • ~ солонцюваті; • ~ солончаківі; • ~ суглинисті [суглинні]; • ~ супіщані; • ~ тверді; протилежне грунті пухкі; • ~ техногенно-перетворені; • ~ трофогенні; • ~ чорноземні [чорнозем]; •• ~ ~ звичайні; •• ~ ~ південні.

Зрошувати. Зрошувати (*недок.*; зросіти, *док.*, *перех.*). Насичувати землю вологою, створюючи сприятливі умови для росту рослин; протилежне **осушувати**.

Парасоля деревна. Парасоля (*-і, одн., ж.*) деревна (*-ої, одн., ж.*). Куртинне захисне лісове насадження на пасовищах або поблизу водопою для захисту тварин від сонячної радіації, суховійних, хуртовинних та інших шкідливих вітрів. **Парасоля зелена.**

Пісок. Пісок (*піску, одн., ч.; -ів, мн.*). Осадова дрібноуламкова пухка гірська порода, що складається з часток (зерен) розміром 0,05-2,00 мм; лише *мн.* **піскі**. • ~ алювіальні; • ~ делювіальні; • ~ елювіальні; • ~ еолові; • ~ закріплені; • ~ пролювіальні; • ~ рухливі; • ~, що заростають.

Піскі алювіальні. Піски (*-ів, мн.*) алювіальні (*-их, мн.*); [лат. *alluvio* – нанесення]. Піски, що утворюються внаслідок відкладення в долинах рік зважених у воді твердих продуктів вивітрювання гірських порід завдяки великій кінетичній енергії водних потоків та їх транспортувальної здатності.

Піскі делювіальні. Піски (*-ів, мн.*) делювіальні (*-их, мн.*); [лат. *deluo* – змиваю]. Піски, що утворюються внаслідок змивання продуктів вивітрювання гірських порід поверхневим стіканням зі схилів гір. Накопичуються вони переважно біля підніжжя гір та підвищень місцевості.

Піскі елювіальні. Піски (*-ів, мн.*) елювіальні (*-их, мн.*); [лат. *eluvio* – заливання, повінь, від *eluo* – вимиваю]. Піски, що утворюються на місцях вивітрювання гірських порід завдяки вимиванню фізичної глини інфільтрувальними потоками води зі складу продуктів вивітрювання.

Піскі еолові. Піски (*-ів, мн.*) еолові (*-их, мн.*); [*Αίολος* у давньогрецькій міфології бог, володар вітрів]. Піски, що утворюються під впливом кінетичної енергії вітру: піщані частинки перекочуються вітром, пересуваються стрибкоподібно та перелітають залежно від сили вітру й діаметра піщинок. Еолові піски відзначаються високим ступенем відсортованості й переважно низькою лісопридатністю.

Піскі закріплені. Піски (*-ів, мн.*) закріплені (*-их, мн.*). Піски на територіях піщаних масивів, розвівання яких припинено заходами, що закріплюють піски (садіння дерев, чагарників, посів трав, механічний і хімічний захист).

Піскі пролювіальні. Піски (*-ів, мн.*) пролювіальні (*-их, мн.*); [лат. *proluvium* – розливання]. Піски, що утворюються внаслідок винесення твердого стоку концентрованими потоками води та випадіння його в зонах розливання потоків, де спостерігається падіння швидкості води. Найбільш характерними є піски, що сформовані на конусі виносу сучасних водостоків.

Піскі рухливі. Піски (*-ів, мн.*) рухливі (*-их, мн.*). Піски, що перевіваються або сипкі піски.

Піскі, що заростають. Піски (*-ів, мн.*), що заростають. Піски на територіях піщаних масивів, де проходить процес заростання деревною чагарниковою або трав'яною рослинністю.

Висновки до розділу

Комбінований словник фітомеліоративної термінології є термінологічним, вузькогалузевим, тлумачним, одномовним, паперовим (у перспективі електронним) виданням. У комбінованому словнику поєднано параметри різних типів термінографічних праць, комплексно репрезентовано галузеві поняття з погляду лінгвістичної та лексикографічної характеристик.

Терміни досліджуваної галузі виявлені в перекладних словниках 20–30-х років ХХ століття передусім лісотехнічної, біологічної, геологічної, природничої, сільськогосподарської термінологій. Спеціальні одиниці схарактеризовано за акцентним, граматичним, словотвірним, епідигматичним, парадигматичним параметрами. Найбільш використовуваними є словотвірний і парадигматичний, найменш – акцентний, граматичний і епігматичний параметри. Особливостями кодифікації термінів у тогочасних словниках є варіантність на фонетичному, морфолого-фонетичному й граматичному рівнях, розміщення чужомовних одиниць на першому місці.

Макроструктуру словника формують такі складники: передмова, інструкція з користування, додатковий матеріал, джерела, абетковий покажчик за сферами знань. Елементами мікроструктури, тобто термінологічної статті, є: заголовний термін, початкова форма, варіанти, наголос, граматична характеристика, етимологічна інформація, дефініція, системні відношення, енциклопедична інформація. Термінологічні статті упорядковано за алфавітно-гніздовим принципом.

Структурну організацію кожної терміностатті визначають такі параметри:

1) заголовний термін: переважно аналітичні – з інверсійним порядком (різні за будовою), менше синтетичні – іменники й дієслова;

2) варіанти: подано номінації, що не суперечать акцентним, фонетичним, граматичним і словотвірним нормам української літературної мови, а також такі, що утворені за продуктивними моделями;

3) лінгвістична характеристика: а) наголос у заголовному терміні; б) ремарки до терміноодиниць, запозичених з інших стилів (*розм.* та *ін.*) і терміносистем (*фіз.*, *хім.* і т. *ін.*); в) граматична інформація про закінчення термінів-іменників у родовому відмінку однини та множини, про вид і перехідність / неперехідність дієслів; г) етимологічна характеристика зі вказівкою на вихідне значення одиниці;

4) різні типи дефініцій – описові дефініції (для термінів, що не мають родо-видових відношень), родо-видові дефініції (для терміноодиниць зі складними багаторівневими відношеннями);

5) системні відношення – полісемічні, синонімічні, родо-видові й антонімічні, для яких вироблено способи репрезентування. Запропоновані принципи репрезентування термінів є комплексом лексикографічного репрезентування у фітомеліоративному словнику комбінованого типу.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Фітомеліоративна термінологія має давню історію і водночас є сучасною інтегральною спеціальною мовою зі складною структурою. Внутрішньогалузева поняттєво-тематична неоднорідність термінології фітомеліорації зумовлюється напрямом науки й галузі, специфікою комплексу заходів, що залежить від мети та об'єкта фітомеліорації. Аналізовану термінологію становлять терміни її підгалузей – трав'яної та лісової, а також різновидів останньої – агролісомеліорації, зоолісомеліорації, гідролісомеліорації.

Особливістю структурної організації фітомеліоративних термінів є перевага аналітичних одиниць, що покликані відобразити результати розвитку змісту наукового поняття як структурованої мікросистеми із родо-видовими, синонімічними й антонімічними відношеннями. Аналітичні терміни формуються за різними моделями й можуть бути дво-, три-, чотири-, п'яти-, шести- й восьмикомпонентними (із різними типами синтаксичного підрядного зв'язку – узгодження, керування, прилягання), кожна з яких має прийменникові конструкції. Кількісно домінують двокомпонентні терміни, зокрема субстантивно-ад'єктивні.

Джерелами формування аналізованої термінології є питома й чужомовна лексика. Термінологія фітомеліорації розбудовується такими шляхами: 1) термінологізуванням загальноживаних питомих лексем; 2) лексико-семантичним термінотворенням: а) метафоричним перенесенням найменувань, загальноживаних лексем і міжгалузевих термінів за такими моделями, як перенесення назв за подібністю зовнішньої форми й вигляду, функції, способу дії; б) метонімічним зіставленням за непродуктивними моделями переосмислення загальноживаних і міжгалузевих одиниць. Метафоризовані й метонімізовані одиниці є компонентами аналітичних та синтетичних термінів; 3) ретермінологізуванням спеціальної лексики різних галузей (питомих і чужомовних одиниць із термінології агрохімії, біохімії, біології, біоценології,

ботаніки, рослинництва ґрунтознавства, землеробства, лісівництва, рослинництва, садівництва), загальнонаукових (насамперед латинського та грецького походження); 4) морфологічним термінотворенням, із використанням здебільшого питомих морфем. Найбільш продуктивними його способами є суфіксальний, конфіксальний та основокладання, менш продуктивним – префіксальний. Термінологія фітомеліорації активно використовує чужомовні елементи, статус яких визначено як кореневі морфи (*агро-*, *біо-*, *гідро-*, *дендро-*, *ксеро-*, *-стаз*, *-тон*, *фіто-*, *-фіти*, *-ценоз*), префіксоїди (*авто-*, *інтра-*, *макро-*, *мега-*, *мікро-*, *нано-*) та суфіксоїди (*-логія*!, *-фаг*, *-філ*). Аналізована лексика розвивається шляхом продукування гібридних термінологічних одиниць, у будові яких використовуються питомі й чужомовні морфи (*агролісоландшафт*, *агролісопасовище*, *біопошкодження*, *геопотоки*, *зоолісомеліорація*).

Фітомеліоративна термінологія є утворенням, що визначається системністю її логіко-поняттєвих відношень – родо-видових, синонімічних та антонімічних. Родо-видові зв'язки будуються за двома типами моделей, де видові терміни виражені прикметниками, пасивними дієприкметниками або різними за будовою терміносполученнями. Більш поширеним типом взаємозв'язків між родовим та видовими поняттями є послідовний, менш поширеним – паралельний. Логіко-семантичне структурування відношень між родовим та видовими поняттями відбувається за власне семантичним, а також формально-семантичним і комбінованим типами зв'язку. Родо-видові відношення виникають між досліджуваними одиницями в терміно-семантичних групах «рослини», «рослинні сукупності», «сукупності тварин», «частини території», «природні матеріали, породи», «заходи», «споруди», «показники», «системи контролю» та ін.

Синонімічні відношення існують між різними типами фітомеліоративних термінів, між питомими й чужомовними, аналітичними й синтетичними, що пов'язано з постійним розвитком галузі, паралельним функціонуванням питомих і чужомовних одиниць та економією мовного знака. Синонімія властива майже всім терміно-семантичним групам, що формують поняттєве ядро галузі:

«рослинні сукупності», «природні утворення», «процеси», «заходи», «природні матеріали, породи» та ін.

Антонімічні зв'язки виникають між фітомеліоративними одиницями на позначення ознак, властивостей та процесів. Семантично протилежними можуть бути такі типи термінологічних антонімічних пар: за поняттєво-семантичними зв'язками – контрарні, контрадикторні, комплементарні, векторні, координатні; за частиномовним вираженням – прикметники, іменники, дієприкметники; за структурою – синтетичні (невзначна кількість) й аналітичні (переважно двокомпонентні, менше – три- й чотирикомпонентні) терміни; за походженням – питомі й чужомовні одиниці.

Вияв норми в термінології є показником її якості, правильного використання й оформлення мовних знаків у номінуванні результатів наукової думки. Вивчення термінології фітомеліорації у сфері фіксування й сфері функціонування засвідчує порушення та варіювання термінологічної норми в її загальнолітературному вимірі. У сучасній галузевій навчальній літературі, а також спеціальних словниках виявлено відхилення здебільшого від словотвірної норми (насамперед у творенні прикметників за допомогою калькованих формантів), лексичної (використання термінів із невласливою їм семантикою), дещо менше порушень орфографічної, фонематичної та морфологічної норм.

У термінології фітомеліорації відстежено модифікації плану вираження терміна в синхронії та діахронії і виявлено різні варіанти. Поширеними є модифікації на словотвірному, фонематичному й синтаксичному рівнях. Кількість фонематичних варіантів чужомовних термінів у виданнях 20–30-х років ХХ ст. зменшується в термінографічних виданнях ХХІ ст.

Словотвірна варіантність стосується насамперед питомих одиниць із різними суфіксами: а) термінів-іменників на позначення дії чи процесу (-к-, -нн-, нульовий суфікс), а також на позначення сукупності деревних і кущових рослин (-ник, -няк); б) термінів-прикметників на позначення ознаки чи властивості об'єктів та предметів, що виокремлені в групи із різними формантами (-аст-, -ат-, -ов-; -ист-, -аст-; -ист-, -част-, -чат-), і процесових прикметників (-льн-, -н-, -ч-, -уч-).

Домінування й нормативність форм із тим чи тим формантом у групах у різні роки залежить від тенденцій і орієнтирів розвитку національної мови.

Модифікування фітомеліоративних термінів на синтаксичному рівні відбувається за трьома типами: 1) варіювання аналітичного й синтетичного термінів, 2) варіювання аналітичних термінів різних моделей, 3) варіювання аналітичного терміна та його аббревіатурного еквівалента. Деякі із цих типів мають по кілька моделей варіювання. Синтаксичні різновиди в сучасній термінології фітомеліорації є наслідком активного використання термінів у фаховому спілкуванні, у виробничій сфері, де з метою швидкого взаєморозуміння вдаються до економії мовного матеріалу, компресії найчастіше вживаних номінацій.

Особливістю тривалого фонематичного варіювання термінів із початковими фонемами |y| та |ø| є використання в спеціальних словниках лише форми з |y|, а в загальномовних виданнях – двох форм. Модифікації морфологічної норми у словниках 20–30-х років ХХ ст. (хитання в роді питомих термінів-іменників і граматичного числа чужомовних лексем) певною мірою уніфіковано в сучасних працях.

Репрезентування виявлених особливостей фітомеліоративної термінології як терміносистеми можливе в комбінованому словнику, у якому поєднуються параметри енциклопедичного й різних типів лінгвістичних словників. У галузевих словниках 20–30-х років ХХ століття досліджувана термінологія описана більшою мірою за словотвірним і парадигматичним параметрами, меншою – акцентним, граматичним і епідигматичним. Головною ознакою тодішніх словників є кодифікування значної кількості варіантів на різних рівнях мови, а також рекомендування чужомовних одиниць у зоні перекладу.

Елементами макроструктури розроблюваного комбінованого словника є передмова, інструкція з користування, список скорочень, додатковий матеріал, джерела, абетковий покажчик за сферами знань. До реєстрових терміноодиниць застосовано критерії добирання й вимоги. Мікроструктуру (термінологічну статтю) словника організують такі параметри:

1) заголовний термін – синтетичний або аналітичний. Термінословосполучення розміщуємо за інверсійним порядком, їх стрижневі одиниці – за алфавітом;

2) варіанти – перевагу надаємо одиницям, які відповідають усім нормам і правилам української мови, і тим, що точніше відтворюють зміст поняття;

3) лінгвістична характеристика: а) наголос – у всіх компонентах заголовного терміна, крім односкладових, над наголошуваною голосною подання графічним знаком наголосу. Акцентне варіювання вказуємо двома знаками наголосу в одній одиниці; б) ремарки – граматичні (флексія в родовому відмінку однини й множини для синтетичних одиниць і компонентів аналітичного терміна; інформація про рід термінів-іменників; відомості про недоконаний / доконаний вид дієслова, його перехідність / неперехідність), стильові (до одиниць, що проникли з розмовного стилю, – помітка *розм.*, а як заголовний подаємо нормативний термін), термінологічні (до реінтегрованих термінів з інших наук і галузей – *біохім.*, *геод.*, *гідр.*, *екол.*, *хім.* та ін.); в) етимологічна довідка (до чужомовних слів);

4) дефініція: для термінів, що не мають родо-видових відношень, – описові дефініції, а для одиниць зі складними ієрархічними зв'язками – родо-видові дефініції;

5) системні відношення: а) полісемічні (внутрішньосистемні, міжсистемні – на першому місці вихідне значення); б) синонімічні (на першому місці нормативний, продуктивний, питомий термін); в) родо-видові (відтворюючи різні типи взаємозв'язків між гіперонімом і гіпонімами – послідовний і паралельний та їх комбінування); г) антонімічні (відбиваючи всі особливості протиставлених одиниць – структури, походження, зв'язків).

Структурні елементи термінологічної статті описують заголовний термін за різними параметрами, розміщеними у визначеній послідовності. Головним у репрезентуванні фітомеліоративних термінів у комбінованому словнику є принцип комплексності та різнорівневості опису, що передбачає використання структурно-семантичного, тематичного, системного, дефінітивного параметрів.

Комбінований словник фітомеліоративної термінології дає змогу розв'язати низку проблем теоретичної і практичної термінографії: 1) з'ясувати специфіку системної організації сучасної галузевої термінології; 2) уніфікувати критерії відбирання реєстрових термінологічних одиниць, варіантів, а також синонімів; 3) виробити єдині способи репрезентування варіантів і синонімів, системних відношень у комбінованому тлумачному словнику. Цей словник розглядаємо як важливий науковий довідник із фітомеліорції.

У контексті провідних тенденцій розвитку сучасного національного термінознавства окреслюються перспективи цілісного системного вивчення галузевої термінології та розроблення теоретичних засад і практичного укладання галузевих словників із різним ступенем узагальнення спеціальних знань. Ці перспективи пов'язані з подальшим вивченням особливостей системної зумовленості форм, способів та змісту одиниць спеціальної лексики, удосконаленням способів репрезентування лінгвістичної та енциклопедичної інформації про наукові явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авербух К. Я. Терминологическая вариантность: терминологический и прикладной аспекты / К. Я. Авербух // Вопросы языкознания. — 1986. — № 6. — С. 38–48.
2. Андріянова О. Військово-морська термінолексика у період «золотого десятиріччя» української мови [Електронний ресурс] / О. Андріянова. — Режим доступу: http://fleet.sebastopol.ua/morskaderzhava/index.php?article_to_view=100.
3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. — Москва : Наука, 1974. — 367 с.
4. Балог В. О. Галузева лексика у Словнику української мови в 11-ти томах (1970-1980 рр.) (семантичний та стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Балог Валентина Олександрівна; НАН України, Ін-т укр. мови. — Київ, 2003. — 16 с.
5. Баранов А. Введение в прикладную лингвистику / А. Баранов. — Москва : Эдотриорнал УРСС, 2001. — 354 с.
6. Бартков Б. И. Продуктивность, частотность, валентность аффиксов и количественный словарь 130 словообразовательных формантов современного английского языка (научный стиль и литературная норма) / Б. И. Бартков // Особенности словообразования в научном стиле и литературной норме. — Владивосток : ДВНЦ АН СССР, 1982. — С. 17–56.
7. Бевзо Г. А. Джерела формування термінологічної системи екологічного дискурсу в англійській та українській мовах [Електронний ресурс] / Г. А. Бевзо // Наукові записки [Ніжинського держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. — 2014. — Кн. 1. — С. 79–84. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2014_1_18.
8. Березин Ф. М. Общее языкознание: учеб. пособие [для студентов пед. ин-тов] / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин. — М. : Просвещение, 1979. — 416 с.

9. Берков В. П. Двужычная лексикографія / В. П. Берков. — Москва : Аристотель, 2004. — 232 с.
10. Биби́к С. Стилiстична ремарка: дозвiл чи заборона? [Електронний ресурс] / С. Биби́к. — Режим доступу: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine55-56-10.pdf>.
11. Библюк Н. Про сучасний стан української термінології / Н. Библюк, Р. Рожанківський // Вісник Держ. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» : матеріали 6-ї Міжнар. наук. конф. [«СловоСвіт 2000»]. — Львів, 2000. — № 402.— С. 13–19.
12. Бідер Г. Тенденції нормалізації лексики й словотвору української літературної мови в ХХ ст. (питання мовної культури в радянський та пострадянський періоди) / Г. Бідер // Ucrainista: зб. наук. пр. — Кривий Ріг, 2002. — С. 67–72.
13. Біян Н. Лексико-семантична та структурна класифікація термінів у галузі туризму в англійській мові [Електронний ресурс] / Н. Біян // Іноземна філологія. — 2009. — Вип. 121. — С. 142-149. — Режим доступу: http://lingua.lnu.edu.ua/Foreign_Philology/Foreign_Philology/Foreign_Philology_121/articles/15%20%20biyan%20formatted%20NOT%20READY.pdf.
14. Богуш О. Метафора й метонімія в українській астрономічній термінології першої третини ХХ століття / Оксана Богуш // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. / редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. — Луцьк, 2014. — № 1. — С. 5–13.
15. Боярова Л. Динамічна теорія норми в сучасній термінології [Електронний ресурс] / Л. Боярова // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. / [відп. ред. Л.О. Симоненко]. — Київ : КНЕУ, 2007. — Вип. VII. — С. 43–47. — Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/boyarova/dinam_teor_norm.pdf.
16. Боярова Л. Семантичні проблеми кодифікування термінів-омонімів [Електронний ресурс] / Л. Боярова // Лінгвістика : зб. наук. пр. — Луганськ : «Альма-матер», 2007. — № 1 (11). — С. 15–21. — Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/boyarova/semant_problem_kod.pdf.

17. Боярова Л. Словникова кодифікація і термінологічна норма (90-і роки ХХ століття – початок ХХІ століття) [Електронний ресурс] / Л. Боярова // Українське мовознавство : міжвід. наук. зб. — Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. — Вип. 38. — С. 21–29. — Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/boyarova/slovn_kodif.pdf.
18. Боярова Л. Терміни-варіанти в українській загальномовній лексикографії: нормативний аспект / Л. Боярова // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. — Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2013. — Вип. 2 (1). — С. 189–195.
19. Боярова Л. Г. Терміни-синоніми як об'єкт термінографії (на матеріалі ринкової термінології) / Л. Г. Боярова, О. А. Покровська // *Vocabulum et Vocabularium* : зб. научн. трудов по лексикографії. — Вип. 3. — Харків : ХЛО, 1996. — С. 60–62.
20. Боярова Л. Термінологічна лексика в загальномовному тлумачному словнику / Л. Боярова // Лексикографічний бюл. : зб. наук. пр. ; НАН України, Ін-т укр. мови. — Київ, 2008. — Вип. 17. — С. 13 – 23.
21. Боярова Л. Українська термінологія як об'єкт мовного планування / Л. Боярова // *Wiener Slaistischer Almanach*. — 2006. — Band 58. — С. 223–233.
22. Будагов Р. А. Введение в науку о языке: учеб. пособие / Р. А. Будагов. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — Москва : Просвещение, 1965. — 492 с.
23. Букреева Т. В. Принципы построения электронного учебного словаря французского языка / Т. В. Букреева, Е. Н. Лукаш // *Иностранные языки в школе*. — Москва, 1990. — № 3. — С. 23–28.
24. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. — [2-ге вид., випр. та доп.]. — Київ : Рад. шк., 1959. — 307 с.
25. Булик-Верхола С. Вторинна номінація як спосіб творення музичних термінів в українській мові / Софія Булик-Верхола // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2008. — № 620. — С. 62–65.
26. Бурдин С. М. О терминологической лексике / С. М. Бурдин // *Филол. науки*. — Москва, 1958. — №4. — С. 57–64.

27. Бутрим В. Е. Особенности семантики терминов категории свойств / В. Е. Бутрим // Современные проблемы русской терминологии / [отв. ред. В. П. Даниленко]. — Москва, 1986. — С. 24–36.
28. Вакуленко М. О. Проблема синонімії в природничих терміносистемах / М. О. Вакуленко / *Studia linguistica* : зб. наук. пр. — Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. — Вип. 2. — С. 85–90.
29. Васенко Л. Деякі аспекти навчання фахової української мови / Л. Васенко, В. Дубічинський, О. Кримець // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2008.— № 620. — С. 33–36.
30. Введенская Л. А. Русская лексикография : учеб. пособие / Л. А. Введенская. — Ростов н/Д : Феникс, 2011. — 397 с.
31. Веремчук О. А. Стилiстична транспозиція термінологічної лексики в сучасній українській мові (кодифікаційний аспект) : монографія / О. А. Веремчук; [за ред. Л. Струганець]. — Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2010. — 224 с.
32. Винник О.П. Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Винник Олена Павлівна ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Харків, 2007. — 20 с.
33. Виноградов Н. Лексико-семантическая парадигма / Н. Виноградов. — Новгород : Изд-во Нижегород. гос. ун-та, 1999. — 76 с.
34. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Моск. ин-та истории, философии и л-ры. — Москва, 1939. — Т. V : сб. статей по языковедению. — С. 3–54.
35. Воронцова В. Л. О специфике акцентуации терминов / В. Л. Воронцова // Культура речи в технической документации (на материале ГОСТов и специальной литературы). — Москва, 1982. — С. 197–210.
36. Вус М. Українська біологічна термінологія в аспекті семантичної деривації / Марія Вус // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2015. — № 817. — С. 60–64.

37. Гайдучок В. Вихід у світ російсько-українського словника з аграрної механіки та енергетики / В. Гайдучок, О. Дерпак // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2008. — № 620. — 308 с.
38. Герд А. С. Основы научно-технической лексикографии / А. С. Герд. — Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1986. — 72 с.
39. Гінзбург М. Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців / М. Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2008. — № 620. — С. 26–32.
40. Годована М. П. Формування сучасної української геологічної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Годована Марія Пилипівна ; Ін-т укр. мови АН України. — Київ, 1994. — 18 с.
41. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. — Москва : Высшая шк., 1987. — 105 с.
42. Гончарук В. М. Засади укладання мотиваційного словника лексики мисливства української мови [Електронний ресурс] / В. М. Гончарук // Наук. пр. Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили. Серія «Філологія». Мовознавство. — 2011. — Т. 148. — Вип. 136. — С. 23–26. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdufm_2011_148_136_7.pdf.
43. Гордієнко Н. Г. Українська лексикографія 90-х років ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Гордієнко Наталія Григорівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. — Київ, 2011. — 19 с.
44. Городенська К. Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. — 1986. — № 1. — С.36–41.
45. Городенська К. Г. Проблеми словотвірної ідентичності в українській термінології / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. — Київ, 1998. — С. 10–13.
46. Городецкий Б. Ю. Термины с лингвистической точки зрения / Б. Ю. Городецкий, В. В. Раскин // Место терминологии в системе

- современных наук : науч. симпозиум : тез. докл. и сообщ. — Москва, 1969. — С. 134–141.
47. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. — Москва : Московский лицей, 1993. — 309 с.
48. Гринев С. В. Введение в терминологическую лексикографию : учеб. пособие / С. В. Гринев. — Москва, 1986. — 103 с.
49. Гриценко П. Ю. Українська термінографія на етапі розбудови / П. Ю. Гриценко, Л. О. Симоненко // Українська наукова термінологія : зб. матеріалів наук.-практ. конф. [«Українська наукова термінологія. Стан і перспективи»]. — Київ, 2008. — С. 5–16.
50. Гурко О. В. Семантична структура термінолексики графічного дизайну [Електронний ресурс] / О. В. Гурко. — Режим доступу: <http://ukrmova.com.ua/2011/Artcl09.pdf>.
51. Даниленко В. П. Как создаются термины / В. П. Даниленко // Русская речь. — 1967. — № 2. — С. 18–26.
52. Даниленко В. Лингвистическое изучение терминологии и культуры речи / В. Даниленко // Актуальные проблемы культуры речи. — Москва : Наука, 1970. — С. 305–325.
53. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — Москва : Наука, 1977. — 246 с.
54. Даниленко В. П. Теоретичні та практичні аспекти нормалізації наукової термінології / В. П. Даниленко, Л. І. Скворцов // Мовознавство. — 1980. — № 6. — С. 16–21.
55. Даниленко В. П. Терминологическая норма (К проблеме типологии терминов) / В. П. Даниленко, Л. И. Скворцов // Проблемы разработки и упорядочения терминологии в академии наук союзных республик. — Москва, 1983. — С. 81–90.
56. Демська О. М. Вступ до лексикографії / О. М. Демська. — Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — 266 с.

57. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П. Н. Денисов. — Москва : Рус. язык, 1980. — 253 с.
58. Дерба С. Українська термінологія в галузі прикладної (комп'ютерної) лінгвістики (логіко-лінгвістичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дерба Світлана Миколаївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2007. — 22 с.
59. Дерев'янку В. Роль термінології у стандартизації лісоматеріалів [Електронний ресурс] / В. Дерев'янку. — Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/09_37.pdf.
60. Дерябина А. С. О прилагательных типа однореверсный / А. С. Дерябина // Культура речи в технической документации (на материале ГОСТов и специальной литературы). — Москва, 1982. — С. 126–128.
61. Дорошенко С. М. Лексичне нормування української термінології нафтогазової промисловості [Електронний ресурс] / С. М. Дорошенко, М. А. Дорохов. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Philologia/40402.doc.htm.
62. Дорошенко С. Особливості афіксації при термінотворенні (на прикладі термінології нафто-газової промисловості) / С. Дорошенко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2010. — № 675. — С. 10–14.
63. Дубичинский В. В. Лексикография русского языка: учеб. пособие / В. В. Дубичинский. — Москва : Наука ; Флинта, 2008. — 432 с.
64. Дубічинський В. В. Лексикографія: навч.-метод. посіб. / В. В. Дубічинський. — Харків : НТУ «ХП», 2012. — 68 с.
65. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография / В. В. Дубичинский. — Вена-Харьков, 1998. — 160 с.
66. Дубичинский В. В. Терминографическая проблематика / В. В. Дубичинский // Сучасні проблеми термінології та термінографії : тези доп. міжнар. наук. конф. — Київ, 2000. — С. 6–8.
67. Дубічинський В. В. Українська лексикографія : Історія, сучасність та комп'ютерні технології : навч. посіб. / В. В. Дубічинський. — Харків : НТУ «ХП», 2004. — 203 с.

68. Дудок Р. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія / Р. Дудок. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 358 с.
69. Думанська Л. Особливості архітектурних термінів (на матеріалі «Словника будівельної термінології» С. Булди) / Л. Думанська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — № 620. — Львів, 2008. — С. 133–135.
70. Дуцяк І. Обґрунтування підходу до формування дефініцій у тлумачних словниках / І. Дуцяк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2014. — № 791. — С. 15–21.
71. Д'яков А. С. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. — Київ : Вид. дім «КМ Academia», 2000. — 218 с.
72. Єрмоленко С. Літературна норма в часовому і просторовому вимірі [Електронний ресурс] / С. Єрмоленко. — Режим доступу:<http://kulturamovuy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine57-58-1.pdf>.
73. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. — Київ : Довіра, 1999. — 431 с.
74. Жирик О. Мовна норма в термінології / О. Жирик // Лінгвістика : зб. наук. пр. — № 3 (6). — Луганськ : Альма-матер, 2005. — С. 22–33.
75. Жовтобрюх М. А. Про один теоретичний аспект культури української мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. — 1967. — № 3. — С. 53–60.
76. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. — Київ : Наук. думка, 1984. — 256 с.
77. Заваруєва І. І. Тлумачні електронні словники російської мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.21 / Заваруєва Інна Іванівна ; Дніпропетровський національний ун-т ім. Олеся Гончара. — Дніпропетровськ, 2008. — 18 с.
78. Задорожна Н. О. Суфіксальний словотвір збірних іменників староукраїнської мови [Електронний ресурс] / Н. О. Задорожна // Культура слова. — Київ,

1983. — Вип. 24. — С. 38–42. — Режим доступу : <http://kulturamovuy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine24-10.pdf>.
79. Задояна Л. Синонімія в сучасній українській термінології цукрового виробництва / Л. Задояна // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. — Львів : Нац. ун-т: «Львівська політехніка», 2008. — С. 246–249.
80. Зайцева О. В. Історія формування системи ремарок у словниках української мови / О. В. Зайцева // Наукові праці : наук.-метод. журн. / [ред. Л. П. Клименко та ін.]. Серія «Філологія. Мовознавство». — Миколаїв : Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили, 2012. — Т. 195. — Вип. 183. — С. 36–39.
81. Звєгинцев В. А. Проблема знаковости языка / В. А. Звєгинцев. — Москва : МГУ, 1956. — 260 с.
82. Зубець Н. О. Українська лексикографія другої половини ХХ – початку ХХІ століття : навч. посіб. / Н. О. Зубець. — [2-ге вид., доп.] — Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2011. — 125 с.
83. Ицкович В. Языковая норма / В. Ицкович. — М. : Просвещение, 1968. — 96 с.
84. Іванова О. Зміст та структура поняття «термінологічна лексикографія» [Електронний ресурс] / О. Іванова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. проф. Л. О. Симоненко]. — Київ : КНЕУ, 2007. — Вип. VII. — С. 331–333. — Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id99/>.
85. Іванова О. Термінологічні словники : класифікаційні ознаки / О. Іванова // Українська мова. — Київ, 2006. — № 4. — С. 84–94.
86. Іващенко В. Л. Концептуарія основних понять термінографії [Електронний ресурс] / В. Л. Іващенко // Слово и словарь : Vocabulum et Vocabularium: сб. науч. тр. по лексикографии. — Гродно : ГрГУ, 2002. — С. 141–147. — Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/29/>.
87. Калетнік А. А. Термін у когнітивній парадигмі номінацій / А. А. Калетнік // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика : зб. наук. пр.; [голов. ред.: Л. І. Шевченко] / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2015. — Вип. XXXI. — С. 130–141.

88. Каліберда О. О. Тлумачно-енциклопедична дихотомія в англійській лексикографічній парадигмі / О. О. Каліберда // Наукові записки / [відп. ред. Г. В. Самойленко]. Серія «Філологічні науки». — Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2014. — Кн. 1. — С. 22–25.
89. Камінська О. І. Проблеми нормалізації та стандартизації української термінологічної лексики дипломатії [Електронний ресурс] / О. І. Камінська // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія філологічна. — 2013. — Вип. 36. — С. 33–35. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_36_12.pdf.
90. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. — Москва : Наука, 1977. — 167 с.
91. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація / Є. А. Карпіловська; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. — Київ, 1999. — 297 с.
92. Квитко И. С. Термин в научном документе / И. С. Квитко. — Львов : ИО «Выща школа», 1976. — 128 с.
93. Кияк Т. Лингвистические аспекты терминоведения / Т. Кияк. — Київ : УМКВО, 1989. — 104 с.
94. Кияк Т. Проблема лінгвістичного упорядкування термінології / Т. Кияк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. — Київ : КНЕУ, 2005. — Вип. V. — С.13–17.
95. Клименко Н. Ф. Словоскладання. Аббревіація / Н. Ф. Клименко // Словотвір сучасної української мови. — Київ : Наук. думка, 1979. — С. 314–402.
96. Климовицкий Я. А. Некоторые методологические вопросы работы над терминологией науки и техники / Я. А. Климовицкий // Современные проблемы терминологии науки и техники. — Москва, 1969. — С. 32–61.
97. Клочко М. Джерела походження та способи творення юридичних термінів [Електронний ресурс] / М. Клочко // Вісник академії правових наук України. — 2009. — №4 (59). — С. 223–231. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/vapnu/2009_4/24Kloch.pdf.

98. Книщенко Н. Особливості прояву відношень антонімії в системі сучасної дорожньо-будівельної термінології / Н. Книщенко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2012. — № 733. — С. 107–109.
99. Кобзар Н. С. Чужомовні словотвірні елементи в українській біологічній термінології : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Сергіївна Кобзар ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2008. — 18 с.
100. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / А. П. Коваль. — К. : Видавництво Київ. ун-ту, 1970. — 307 с.
101. Коваль А. Синоніміка в термінології / А. Коваль // Дослідження з лексикології та лексикографії. — Київ : Наук. думка, 1965. — С. 157–169.
102. Коваль С. А. Требования к определениям как инструмент валидации терминологических дефиниций: практический аспект [Електронний ресурс] / С. А. Коваль. — Режим доступа: <http://ojs.lib.pu.ru/index.php/SPL/article/viewFile/14/14>.
103. Ковальчук Н. В. Семантичне поле: проблема визначення та розрізнення понять / Н. В. Ковальчук, О. В. Василенко, Т. М. Кухарук // Наук. вісник Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. — Луцьк : «Вежа», 2005. — № 6. — С. 138–142.
104. Ковкіна Є. Антонімія у термінологічній системі криміналістики / Є. Ковкіна ; Вісник Харк. нац. ун-ту. Серія «Філологія». — Харків, 2012. — № 1014. — Вип. 65. — С. 18–21.
105. Козлов Ю. В. Современные японские терминологические словари / Ю. В. Козлов // Структурная и прикладная лингвистика. — Ленинград, 1978. — Вып. 1. — С. 155–160.
106. Колган О. Антонімія української гірничої термінології / О. Колган // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2008. — № 620. — С. 53–56.
107. Колібаба Л. Браковка чи бракування? [Електронний ресурс] / Л. Колібаба. — Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine62-20.pdf>.

108. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова. — Свердловск : Издательство Урал. ун-та, 1991. — 156 с.
109. Комова М. Класифікація термінологічних словників [Електронний ресурс] / М. Комова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2008. — № 620. — С. 144–148. — Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/29_22.pdf, С.144-147.
110. Комова М. Українська термінографія (1948–2002) : Бібліограф. покажчик [Електронний ресурс] / М. Комова. — Львів : Ліга-Прес, 2003. — 112 с. — Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_vocab_SS5.htm.
111. Комова М. Українське термінологічне словникарство / М. Комова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. — Київ : КНЕУ, 2003. — Вип. VIII. — С. 289–292.
112. Коновалова Г. Ф. Из истории русской литературоведческой терминологии / Г. Ф. Коновалова // Русский язык в школе. — 1956. — № 3. — С. 28.
113. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история / Э. Косериу // Новое в лингвистике : сб. тр. — Москва : Прогресс, 1963. — Вып. 3. — С. 143–343.
114. Кочан І. М. Мовна норма і термін // Дослідження з лексикології і граматики української мови. — Дніпропетровськ : Літограф, 2010. — Вип. 9. — С. 138–150.
115. Кочан І. М. Словотвірні норми і термінологія [Електронний ресурс] / І. М. Кочан // Термінологічний вісник. — Київ, 2013. — Вип. 2 (1). — С. 202–209. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/terv_2013_2_26.pdf.
116. Кочан І. М. Ще раз про системність у термінології / І. М. Кочан // Українська термінологія та сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. Л.О. Симоненко]. — Київ : КНЕУ, 2001. — Вип. IV. — С. 67–70.
117. Кочан І. Синонімія у термінології / І. Кочан // Мовознавство. — 1992. — № 3. — С. 32–34.
118. Кочерга О. Процесові прикметники в науковій мові / О. Кочерга, В. Пілецький // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». — Львів, 2010. — № 676. — С. 23–25.

119. Кочерга О. Тенденції української термінологічної лексикографії / О. Кочерга, Н. Непийвода // Урок української. — 2000. — № 3. — С. 25–29.
120. Кравченко Т. П. Формування терміносистеми економіки агропромислового комплексу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Кравченко Тетяна Пилипівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. — Київ, 2006. — 20 с.
121. Краснопольська Н. Синонімія у термінології менеджменту / Н. Краснопольська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. — Київ, 2005. — Вип. VI. — С. 111–114.
122. Кримець О. М. Метафора і метонімія як чинники творення та розвитку української технічної термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Кримець Оксана Михайлівна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2010. — 261 с.
123. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы и упорядочение научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко; АН УССР, Ин-т языкознания им. А. А. Потебни. — Київ : Наук. думка, 1987. — 163 с.
124. Крыжановская А. В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и английского языков. Проблемы унификации и интеграции / А. В. Крыжановская. — Київ : Наук. думка, 1985. — 204 с.
125. Кубрякова О. С. О природе варьирования языковых единиц и его основных типах // Проблемы вариантности в германских языках : тез. докл. всесоюзной конференции. — Москва : Наука, 1988. — С. 25–27.
126. Кузнецова Н. В. Лексикографічна інтерпретація семантичної структури багатозначних прикметників російської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Кузнецова Надія Володимирівна ; Дніпропетр. нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 2003. — 20 с.
127. Кузькин Н. П. К вопросу о сущности термина/ Н. П. Кузькин // Вестник Ленинград. ун-та. Серия истории, языка и литературы. — Ленинград, 1962. — Вып. 4. — № 20. — С. 136–146.

128. Купріянов Є.В. Джерела формування термінологічної підсистеми «Гідротурбіни» / Є. В. Купріянов // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. — Харків, 2007. — Вип. 50. — С. 47–50.
129. Купріянов Є. В. Українська термінологічна підсистема «гідротурбіни» як об'єкт комп'ютерного словника : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Купріянов Євген Валерійович; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2011. — 210 с.
130. Кучеренко О. Ф. Проблеми формування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Кучеренко Олена Федорівна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2003. — 19 с.
131. Кучерявий В. П. Витоки і шляхи розвитку урбоекології та фітомеліорації як нових екологічних дисциплін / В. П. Кучерявий // Проблеми урбоекології та фітомеліорації : наук. вісник УкрДЛТУ. — 2003. — Вип. 13.5. — С. 16–22.
132. Лбаюрський С. Синонімія термінів загального землеробства / С. Лбаюрський // Стиль і текст / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2006. — Вип. 7. — С. 163–168.
133. Лейчик В. М. Исходные понятия, основные положения, определения современного терминоведения и терминографии / В. М. Лейчик // Вестник Харьк. политехн. ун-та. — Харьков, 1994. — Вып. 1. — С. 147–180.
134. Лейчик В. М. Опыт построения классификации терминологических словарей / В. М. Лейчик // Теория и практика научно-технической лексикографии : сб. статей. — Москва, 1988. — С. 40–47.
135. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. — 1986. — № 5. — С. 87–98.
136. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. — Москва : КомКнига, 2006. — 256 с.
137. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. — [3-е изд.]. — Москва : Изд-во ЛКИ, 2007. — 256 с.
138. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. — Bialystok, 1998. — 181 с.

139. Лейчик В. М. Терминоведение : Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. — Москва : ЧеРо, 2009. — 256 с.
140. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. — Харків : Видавництво ХДПУ, 1997. — 132 с.
141. Литвин О. Синонімія та варіантність в українській машинобудівній термінології / О. Литвин // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. — Львів, 2000. — Вип. 29. — С. 279–284.
142. Литвин О. Словотвірні норми сучасної української технічної термінології / О. Литвин // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. — Львів : Видавництво Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. — С. 49–51.
143. Литвин О. Г. Становлення української машинобудівної термінології: автореферат дис. ... канд. філол. наук / О. Г. Литвин. — Київ, 1999. — 20 с.
144. Литвиненко Н. Сильові аспекти фахового мовлення (на матеріалі медичної лексики) [Електронний ресурс] / Н. Литвиненко. — Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=300>.
145. Литвинко О. А. Словотвірні та семантичні характеристики англійської термінологічної підсистеми машинобудування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Литвинко Оксана Анатоліївна ; Сумський держ. ун-т. — Суми, 2007. — 211 с.
146. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. — Москва : Издательство АН СССР, 1961. — 158 с.
147. Луковенко Т.О. Складання як один зі способів термінотворення у галузі гомеопатії [Електронний ресурс] / Т. О. Луковенко // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. — Київ : ІУМ НАНУ, 2013. — Вип. 2 (2). — С. 28–31. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2(2)_6).
148. Маджаева С.И. Перспективы развития терминологии [Электронный ресурс] / С.И. Маджаева // Аргументивная риторика в практике политического, делового и административно-правового общения: материалы Междунар. интернет-конф., 4 мая 2010 г. — Режим доступа: ULR:<http://iconf.vgi.volsu.ru>.

149. Малевич Л. Д. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації / Л. Д. Малевич // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр.; [відп. ред. Л.О. Симоненко]. — Київ : КНЕУ, 2009. — Вип. VIII. — С. 35–38.
150. Малевич Л. До проблеми співвідношення наукової і наївної картини світу: термінологічна метафора / Леся Малевич // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки / [ред. О. Семенюк, Г. Клочек]. — Кіровоград : КДПУ, 2010. — Вип. 89 (1). — С. 337–341.
151. Малевич Л. Д. Становлення і розвиток української гідромеліоративної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Малевич Леся Дмитрівна ; НАН України, Ін-т укр. мови.— Київ, 1999. — 20 с.
152. Мартиняк О. До проблеми внормування синонімії в українській науково-технічній термінології / О. Мартиняк // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. — Львів, 2014. — С. 37–41.
153. Мартиняк О. А. Синонімія та варіантність в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мартиняк Оксана Андріївна; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 2010. — 20 с.
154. Мартиняк О. Синонімні прикметники в українській науково-технічній термінології / Оксана Мартиняк // Проблеми української термінології. — 2007. — № 593. — Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2007. — С. 8–11.
155. Марченко В. С. Основні способи термінотворення (на матеріалі будівельної термінології) / В. С. Марченко // Культура слова. — Київ : Наук. думка, 1980. — С. 36–40.
156. Марчук Ю. Н. Основы терминографии: метод. пособие / Ю. Н. Марчук. — Москва : ЦИИ МГУ, 1992. — 76 с.
157. Мар'янюк Я. Лексико-семантична характеристика української термінології дизайну / Я. Мар'янюк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2013. — № 765. — С. 106–109.
158. Мар'янюк Я. Основоскладання як спосіб термінотворення в українській термінології дизайну / Я. Мар'янюк // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка» :

- Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2012. — № 733. — С. 208–211.
159. Мельник Т. П. Процеси унормування лексики української мови у 20-30 рр. ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мельник Тетяна Петрівна; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. — Тернопіль, 2010. — 215 с.
160. Ментинська І. Лексико-генетичні особливості сучасної комп'ютерної термінології [Електронний ресурс] / І. Ментинська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2014. — № 791. — С. 71–74. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPUT_2014_791_15.
161. Ментинська І. Співвідношення синонімів та варіантність у сучасній комп'ютерній термінології / Ірина Ментинська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2015. — № 817. — С. 68–72.
162. Микитюк О. Р. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма : навч. посіб. / О. Р. Микитюк. — Л. : Видавництво Львів. політехніки, 2010. — 440 с.
163. Микульчик Р. Варіантність фізичних термінів-епонімів [Електронний ресурс] / Р. Микульчик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2014. — № 791. — С. 75–77. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPUT_2014_791_16.
164. Минзак О. Репрезентація антонімії в англомовних юридичних термінологічних словниках [Електронний ресурс] / О. Минзак. — Режим доступу: http://www.chnu.edu.ua/res//chnu.edu.ua/period_vudannia/2011_2/Минзак.pdf.
165. Михайлишин Б. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б. Михайлишин // Мовознавство. — 1999. — № 4–5. — С. 48–50.
166. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Михайлова Тетяна Віталіївна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2002. — 218 с.

167. Місник Н. В. Про стан здоров'я мови медицини (термінологічний аспект) [Електронний ресурс] / Н. В. Місник, Л. О. Симоненко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2002. — № 453. — С. 262–269. — Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk453/TK_wisnyk453_misnyk.htm.
168. Моргунюк В. Система українських термінотворчих засобів для позначення процесових понять : тези доповідей / В. Моргунюк // Проблеми української науково-технічної термінології : матеріали 3-ої Міжнар. наук. конф. — Львів : Держ. ун-т «Львівська політехніка», 1994. — С. 85.
169. Морозова Г.О. Вторинна номінація як спосіб творення термінів акушерства і гінекології [Електронний ресурс] / Г. О. Морозова // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. — Київ : ІУМ НАНУ, 2013. — Вип. 2 (2). — С. 38–42. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2(2)_8).
170. Морозова Г. О. Типологія формальної варіантності на матеріалі термінології акушерства і гінекології / Г. О. Морозова // Учені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». — 2011. — Т. 24 (63). — № 1. — Ч.2. — С. 94–98.
171. Нікітіна Ф. О. Засоби структуризації інтернаціональних терміноелементів в українській науковій термінології / Ф. О. Нікітіна // Мовознавство. — 1996. — № 4–5. — С. 47–49.
172. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Овсейчик Станіслава Володимирівна ; Інститут філології Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2006. — 20 с.
173. Овчаренко В. М. Термины, аналитическое наименование и номинативное определение / В. М. Овчаренко // Современные проблемы терминологии в науке и технике: сб. науч. тр. — Москва : Наука, 1969. — С. 21.
174. Ожегов С. И. Очередные вопросы культуры речи / С. И. Ожегов // Вопросы культуры речи. — Москва : Издательство АН СССР, 1955. — Вып. 1. — С. 5–33.

175. Ольшки Л. История научной литературы на новых языках: в 3 т. / Л. Ольшки. — Москва : Гостехиздат, 1933–1934. — Т. 1. : Литература техники и прикладных наук от средних веков до эпохи Возрождения / [пер. с нем.: Ф. А. Коган-Берштейн, П. С. Юшкевич; авт. предисл. С. Ф. Васильева]. — 1933. — 304 с.
176. Панько Т. І. Від терміна до системи. Становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах / Т. І. Панько. — Львів : Вища шк., 1979. — 148 с.
177. Панько Т. І. Українське термінознавство : підруч. / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. — Львів : Світ, 1994. — 216 с.
178. Перерва В. М. О принципах и проблемах отбора терминов и составлении словника терминологических словарей / В. М. Перерва // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. — Ленинград, 1976. — С. 190–204.
179. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль : монографія / М. М. Пилинський. — Київ : Наук. думка, 1976. — 288 с.
180. Пиотровский Р. Г. Системное исследование лексики научного текста / Р. Г. Пиотровский, Н. П. Рахубо, М. С. Хажинская. — Кишинев : Штиинца, 1981. — 157 с.
181. Пілецька Н. Парадигматичні відношення в сучасній чеській економічній термінології [Електронний ресурс] / Н. Пілецька // Проблеми слов'язознавства. — 2007. — Вип. 56. — С. 208–216. — Режим доступу: lpu.edu.ua/slavistyka/n56/022.doc.
182. Пілецький В. Сучасний український термін (проблеми збереження національно мовної самобутности) / В. Пілецький // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна «Проблеми української термінології». — Львів, 2004. — Вип. 34. — Ч. I. — С. 428–437.
183. Пілецький В. Український термін як національно-культурне явище / В. Пілецький Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна «Проблеми української термінології». — Львів, 2006. — Вип. 38. — Ч.1. — С. 47–56.

184. Плющ М. Я. Граматика української мови : у 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підруч. / М. Я. Плющ. — Київ : Вища шк., 2005. — 286 с.
185. Полуектова А. Ю. Теоретичні засади укладання навчального словника-мінімуму лінгвістичної термінології / А. Ю. Полуектова // Наук. пр. Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». — 2012. — Т. 195. — Вип. 183. — С. 76–80.
186. Полюга Л. Передумови укладання нового словника термінів будівництва й архітектури / Л. Полюга // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. — Київ : КНЕУ, 2007. — Вип. VII. — С. 343–347.
187. Полюга Л. Проблематика процесів творення термінологічних словників / Л. Полюга // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту. Серія : Мовознавство. — Тернопіль, 2007. — С. 255–265.
188. Полюга Л. Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності / Левко Полюга // Вісник Львів. ун-ту. Серія журналістики. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка. — 2003. — Вип. 23. — С. 144–152.
189. Полюга Л. Структура і функції словникових статей у лексиконах різних типів [Електронний ресурс] / Л. Полюга // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. пр. — Львів, 2003. — Вип. 3. — С. 16–23. — Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Work/TK_poluha_2003_01.htm.
190. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: підруч. / О.Д. Пономарів. — [3-тє вид., перероб. і доповн.]. — Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2000. — 248 с.
191. Попович Р. Г. Термінологічна варіантність у номінативному аспекті [Електронний ресурс] / Р. Г. Попович, О. Л. Вакуленко // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. — 2004. — Вип. 17. — С. 215–219. — Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1986/1/04ppgvna.pdf>.
192. Продан Ю. П. Термінографія в Україні початку ХХІ столїття: проблеми, перспективи й тенденції розвитку [Електронний ресурс] / Ю. П. Продан // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія : Історична та філологічна. — 2013. —

- Вип. 10. — С. 128–135. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ioism_2013_10_22.pdf.
193. Про подання назв деяких хімічних і нафтохімічних технологічних процесів і похідних термінів у нормативних документах і науково-технічній літературі / [М. Д. Гінзбург [та ін.] // Вопросы химии и химической технологии. — 2006. — № 1. — С. 72–79.
194. Процик І. Деривати з нульовим суфіксом у загальноживаній та термінній лексиці української мови / І. Процик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2004. — Вип. 34. — Ч. 1. — С. 464–467.
195. Процик М. Антонімічні відношення в українській видавничій термінології / М. Процик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2006. — № 559. — С. 293–295.
196. Процик М. Українська видавнича термінологія як об'єкт лексикографії наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. / М. Процик // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. — Київ : КНЕУ, 2007. — Вип. VIII. — С. 350–351.
197. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Радченко Ольга Іванівна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2000. — 20 с.
198. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Радченко Ольга Іванівна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2000. — 203 с.
199. Разбегіна Н. В. Сучасні способи поповнення термінології й термінотворчі процеси в українській мові (на прикладі терміносистеми міжнародного права) [Електронний ресурс] / Н. В. Разбегіна // Лінгвістичні дослідження. — 2014. — Вип. 38. — С. 219–224. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_lingv_2014_38_35.
200. Разумейко М. С. Терміни-словосполучення у складі сучасної психологічної термінології / М. С. Разумейко, Л. М. Веклинець // Система і структура

- східнослов'янських мов : міжкаф. зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 1999. — С. 207–212.
201. Реформатський А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. — Москва : Просвещение, 1967. — 161 с.
202. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. — Москва, 1968. — С. 103–126.
203. Рицар Б. Основні помилки розробників термінологічних стандартів (на прикладі проектів ДСТУ) / Б. Рицар, М. Микульчик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2006. — № 559. — С. 121–126.
204. Рицар Б. Структура українсько-англійського словника з радіоелектроніки / Б. Рицар, Л. Сніцарук, Р. Мисак // Проблеми української термінології: зб. наук. пр. учасників XIII Міжнар. наук. конф. [«СловоСвіт 2014»]. — Львів : Видавництво Львів. політехніки, 2014. — С. 26–31.
205. Романова О. О. Антонімічні відношення в українській швацькій термінології / О. О. Романова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2012. — № 733. — С. 149–154.
206. Романова О. О. Варіантність в українській швацькій термінології / О. О. Романова // Вісник Черкас. ун-ту. Сер. Філол. науки. — 2012. — Вип. 27. — С. 73–77.
207. Романова О. Запозичення в українській термінології швацької промисловості [Електронний ресурс] / Оксана Романова // Мовознавчий вісник. — 2012. — Вип. 14–15. — С. 75–83. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2012_14-15_14.
208. Романова О. О. Метафора в українській швацькій термінології / Оксана Романова // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова. — Черкаси, 2008. — Вип. 6. — С. 148–155.

209. Романова О. Метонімія в українській швацькій термінології / О. Романова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2011. — № 709. — С. 47–50.
210. Романова О. О. Спеціальна лексика української мови як об'єкт лінгвістичного дослідження: термін і номен / О. О. Романова // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. — Київ : ІУМ НАНУ, 2011. — Вип. 1. — С. 55–62. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2011_1_8.
211. Романова О.О. Спеціальна лексика української мови як об'єкт лінгвістичного дослідження: термін і професіоналізм / О.О. Романова // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. — Київ : ІУМ НАНУ, 2013.— Вип 2 (2). — С. 42–47.
212. Романова О. О. Українська термінологія швацької промисловості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Романова Оксана Олександрівна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2009. — 18 с.
213. Русановский В. М. Вопросы нормы на разных этапах истории литературного языка / В. М. Русановский // Вопросы языкознания. — 1970. — № 4. — С. 54–68.
214. Секунда Т. Принципи складання української термінології / Т. Секунда // Вісник ІУНМ. — Київ, 1930. — Вип. 2. — С.11–21.
215. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
216. Семенова М. Ю. Принципы изучения лексики англоязычного происхождения в современном русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01, 10.02.04 / Семенова Марина Юрьевна. — Ростов н/Д, 2007. — 24 с.
217. Сергеев В. Н. О типах современных терминологических словарей / В. Н. Сергеев // Вопросы разработки научно-технической терминологии. — Рига, 1973. — С. 190–200.
218. Середницька А. Я. Метод відбору реєстрових одиниць ідеографічного словника дієслів переміщення української мови / А. Я. Середницька // Вісник Нац. ун-т «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2008. — № 620. — С. 156–160.

219. Симоненко Л. О. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. — Київ : КНЕУ, 2009. — Вип. VIII. — С. 9–15.
220. Симоненко Л. О. Інститут української наукової мови (до 85-річчя від дня заснування) / Л. О. Симоненко // Українська мова. — 2006. — № 4. — С. 8–17.
221. Симоненко Л. Лексикографічне опрацювання біологічної термінології [Електронний ресурс] / Л. Симоненко // Лексикографічний бюл. : зб. наук. пр. — Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. — Вип. 18. — С. 47–55. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43667/06-Symonenko.pdf?sequence=1>.
222. Симоненко Л. Методологічні засади створення словника біологічної термінології / Л. Симоненко // Українське мовознавство : зб. наук. пр. — Київ : Київ. ВПУ ун-т. — 2008. — Вип. 38. — С. 155–159.
223. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології : моногр. / Л. О. Симоненко. — Київ : Наук. думка, 1991. — 152 с.
224. Симоненко Л. О. Українська термінографія: стан і перспективи / Л. О. Симоненко // Мовознавство : наук.-теорет. журн. — 2014. — N 4. — С. 28–35.
225. Симоненко Л. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. — Київ : КНЕУ, 2003. — Вип. V. — С. 18–22.
226. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. — Москва : Просвещение, 1956. — 259 с.
227. Снігир Р. О. Сучасні погляди на поняття терміна і терміносистеми // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна / Р. О. Снігир. — Серія «Філологія». — Харків, 2005. — № 659. — С. 46–49.
228. Соколовська Т. Синонімія та антонімія як базові парадигматичні класи в українській терміносистемі з генетики / Т. Соколовська // Українська

- термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т укр. мови, Комітет наук. термінології; [ред. кол. : Л. Симоненко (відп. ред.) та ін.]. — Київ, 1998. — С. 171–174.
229. Соколовська Т. Г. Українська термінологія з генетики: походження, стан, системність (лінгвістична проблематика) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Соколовська Тетяна Григорівна; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 1999. — 20 с.
230. Сорочан О. В. Лексико-семантичні групи відприкметникових дієслів (семантичний та функціональний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Сорочан Ольга Вікторівна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 2006. — 19 с.
231. Ссори́на М. Словарь как мультиструктурная организация / М. Ссори́на // Ярославский педагогический вестник. — 2011. — № 1. — Т.1. — С. 142–146.
232. Становлення та нормування української економічної термінологіки : монографія / [О. С. Черемська [та ін.]. — Харків : Видавництво ХНЕУ, 2011. — 120 с.
233. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : моногр. / О. А. Стишов; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. — 2-ге вид., переробл. — К. : Пугач, 2005. — 388 с.
234. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. В. Струганець. — Тернопіль : Астон, 2002. — 249 с.
235. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. — Москва : Наука, 1989. — 246 с.
236. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда]. — Київ : Наук. думка, 1969. — 583 с.
237. Сучасна українська літературна мова : підруч. / [А. П. Грищенко [та ін.] ; за ред. А. П. Грищенко. — Київ : Вища шк., 1997. — 493 с.
238. Таран А. А. Термінологізація лексики в суспільно-політичному дискурсі / А. А. Таран // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. — Київ : ІУМ НАНУ, 2013. — Вип. 2 (2). — С. 138–142.

239. Троцюк Т. П. Концептуальна структура терміна та способи її вираження (на матеріалі німецької гідромеліоративної термінології) [Електронний ресурс] / Т. П. Троцюк // Вісник Нац. ун-ту водного господарства та природокористування : зб. наук. пр. — Рівне, 2009. — Ч. 3. — Вип. 3 (47). — С. 321–327. — Режим доступу: <http://bal.znaimo.com.ua/docs/26926/index-10609-1.html>.
240. Тур О. Потенціал суфіксального способу творення термінів землеустрою та кадастру / О. Тур // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2010. — № 675. — С. 45–49.
241. Тур О. М. Семантичне переосмислення як один зі способів творення сучасних термінів землеустрою та кадастру / О. М. Тур // Наукові праці [Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили]. Сер. : Філологія. Мовознавство. — 2009. — Т. 105. — Вип. 92. — С. 145–149.
242. Тур О. Явище синонімії в українській термінології землеустрою та кадастру / О. Тур // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. — Київ, 2005. — Вип. VI. — С. 221–224.
243. Туровська Л. В. Сучасний етап розвитку української термінографії [Електронний ресурс] / Л. В. Туровська // Система і структура східнослов'янських мов : міжкаф. зб. наук. пр. — Київ, 2006. — С. 168–173. — Режим доступу: <http://www.term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id66/>.
244. Туровська Л. В. Сучасні вимоги до інформативності терміна [Електронний ресурс] / Л. В. Туровська // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань. — Київ, 2012. — Вип. 6. — С. 89–95. — Режим доступу : <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id118/>.
245. Туровська Л. В. Термінологія і мова спеціального призначення: зони перетину [Електронний ресурс] / Л. В. Туровська // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань. — Київ : ТОВ «Четверта хвиля», 2011. — № 5. — С. 33–38. — Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id110/>.
246. Український правопис. — Харків : Державне вид-во України, 1928. — 101 с.

247. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т укр. мови. — [Стереотип. вид.]. — Київ : Наук. думка, 2000. — 240 с.
248. Український правопис: / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. — Київ: Наук. думка, 2015. — 288 с.
249. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы / А. А. Уфимцева. — Москва, 1962. — 137с.
250. Фецько І. Синонімія в сучасній українській музейній терміносистемі [Електронний ресурс] / І. Фецько // Мандрівець. — 2014. — № 2. — С. 65–70. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2014_2_13.
251. Фохт У. Р. «Отражение», «изображение», «выражение» как термины литературоведения / У. Р. Фохт // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. — 1963. — Т. 22. — Вып. 3.— С. 228–233.
252. Халіновська Л.А. Явище антонімії в авіаційній термінології / Л. А. Халіновська // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2010. — С. 366–369.
253. Харчук Л. В. Порушення мовних норм в українській електроенергетичній термінології [Електронний ресурс] / Л. В. Харчук // Український смисл : журнал. — 2012. — № 1. — Режим доступу: <http://ukrsence.com.ua/zmist-zhurnalu/ukra%D1%97nskiy-smisl-1-2012/porushennya-movnix-norm-v-ukra%D1%97nskiy-elektroenergetichnij-terminologiy%D1%97>.
254. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура : учеб. пособие / А. Д. Хаютин. — Самарканд : Самарканд. гос. ун-т им. Алишера Навои, 1972. — 129 с.
255. Цимбал Н. Л. Антонімічні відношення в термінології органічної хімії / Н. Л. Цимбал // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. — Київ, 1998. — С. 188–192.
256. Цимбал Н. А. Сучасна українська термінологія органічної хімії / Н. А. Цимбал // НАН України, Інститут української мови; Уманський держ. пед. ун-т. — Умань : РВЦ «Софія», 2007. — 135 с.

257. Циткіна Ф. А. Термінознавство на Україні й аспекти зіставних досліджень / Ф. А. Циткіна // Мовознавство. — 1993. — № 2. — С. 67–68. — Ч. 4. — С. 70–78.
258. Цісар Н. Метафоричні транспозиції: загальноживане слово та медичний термін / Наталія Цісар // Вісник Львів. ун-ту ім. Івана Франка. Серія філологічна. — Львів, 2006. — Вип. 38. — Ч. 1. — С. 65–70.
259. Цісар Н. Метонімічні транспозиції у медичній терміносистемі / Наталія Цісар // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2007. — № 593. — С. 57–60.
260. Чепик Е. Ю. Компьютерная лексикография как одно из направлений современной прикладной лингвистики [Электронный ресурс] / Е. Ю. Чепик. — Режим доступа : <http://workinggroup.org.ua/publchepik2.shtml>.
261. Черненко І. Антонімічні відношення в українській термінології туризму / І. Черненко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2010. — № 675. — С. 183–186.
262. Чирва А. В. Особливості виділення лексико-семантичної групи етнонімів (на матеріалі англійської, української та російської мов [Електронний ресурс] / А. В. Чирва. — Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Komparatyvni_doslidzhenna_00_2010/163_171.pdf.
263. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Чуєшкова Оксана Володимирівна; Харк. нац. ун-т ім. В. В. Каразіна. — Харків, 2003. — 18 с.
264. Чумак В. В. Ремаркування слів і словосполучень у 20-ти томному Тлумачному словнику української мови [Електронний ресурс] / В. В. Чумак. — Режим доступу: megaling.crimea.edu/.../2010_Chumak.rtf.
265. Шапран Д. П. Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Д. П. Шапран; Дніпропетр. нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 2005. — 19 с.

266. Шелов С. Д. Терминоведение: семь вопросов и семь ответов в семантике термина / С. Д. Шелов // НТИ. Серия «Информационные процессы и системы». — Харків, 2001. — № 2. — С. 1–12.
267. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения / С. Д. Шелов. — Санкт-Петербург : Филологический фак-т СПбГУ, 2003. — 280 с.
268. Шило Н. І. Структурні типи українських технічних термінів (на матеріалі лісової та деревообробної термінології) / Н. І. Шило // Питання словотвору. — Київ, 1979. — С. 28–42.
269. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем / В. А. Широков. — Київ : Наук. думка, 2004. — 330 с.
270. Шматко І. В. Композиція як один із способів поповнення термінології бджільництва [Електронний ресурс] / І. В. Шматко // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. — 2011. — Кн. 2. — С. 52–55. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2011_2_15.
271. Щерба Л. В. Опыт общей лексикографии / Л. В. Щерба // Известия АН СССР: Отделение литературы и языка. — 1940. — № 3. — С. 89–117.
272. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии: Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. — Ленинград : Издательство «Наука», Ленинград. отделение, 1974. — 428 с.
273. Щербин В. Генетическая, параметрическая и дисциплинарная классификации белорусских терминологических словарей / В. Щербин // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. Л.О. Симоненко]. — Київ : КНЕУ, 2009. — Вип. VIII. — С. 15–20.
274. Южакова О. Антонімічні відношення у науково-технічному тексті (на матеріалі термінології холодильної техніки) / О. Южакова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2006. — № 59. — С. 141–149.

275. Южакова О. Метафора у термінології холодильної техніки / Олена Южакова // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». — Львів, 2007. — № 593. — С. 45 – 49.
276. Южакова О. І. Сучасний стан термінології холодильної техніки [Електронний ресурс] / О. І. Южакова // Наук. пр. [Чорномор. держ. ун-ту імені Петра Могили]. Сер. : Філологія. Мовознавство. — 2009. — Т. 105, Вип. 92. — С. 150-154. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2009_105_92_30.
277. Юзьків Я. Національна система стандартизації на сучасному етапі / Ярослав Юзьків // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. — Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2008. — С. 3–8.
278. Якимович-Чапран Д. Синонімія в українській мовознавчій термінології XVI-XVII ст. / Д. Якимович-Чапран // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — Львів, 2013. — № 765. — С. 124–131.
279. Яремко Я. Розвиток синонімічних рядів в українській військовій термінології козацької доби / Я. Яремко // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. — Київ, 2005. — Вип. VI. — С. 249–253.
280. Gilbert E. J. Langage de la science / E. J. Gilbert. — Paris, 1945. — 151 p.
281. Rondeau G. Introduction a` la terminology/ Gui Rondeau. — Chicountimi : Gaëtan Morin éditeur, 1984. — 238 p.
282. Temmerman R. Questioning the Univocity Ideal. The Difference Between Scio-cognitive Terminology and Traditional Terminology // Hermes: Journal of Linguistics. — 1997. — № 18. — P. 51–90.
283. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive Approach. — Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2000. — 258 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

284. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — [2-е изд., стер.]. — Москва : Едиториал УРСС, 2004. — 571 с.
285. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — Москва : Сов. Энциклопедия, 1969. — 608 с.
286. Біологічний словник / [редколегія]. — [2-ге вид.]. — Київ : Гол. редакція УРЕ, 1986. — 680 с.
287. Василенко П. Словник гірничої термінології (Проект) / П. Василенко, І. Шелудько. — Харків : Держ. вид-во «Радянська школа», 1931. — 160 с.
288. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 896 с.
289. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. — 1736 с.
290. Гладун Г. Б. Лісові меліорації агроландшафтів : словник-довідник основних термінів та визначень / Г. Б. Гладун. — Харків : Нове слово, 2003. — 164 с.
291. Гладун Г. Б. Лісові меліорації агроландшафтів. Термінологічний словник / Г. Б. Гладун, Т. О. Бойко, Л. М. Стрельчук. — [Вид. 3-тє доп.] — Херсон : Грінь Д. С., 2015. — 232 с.
292. Гладун Г. Б. Лісові меліорації : термінологічний словник / Г. Б. Гладун. — [2-ге вид., доп.]. — Харків : Нове слово, 2008. — 244 с.
293. Головащук С. І. Словник наголосів. Понад 20 000 слів / С. І. Головащук. — Київ : Наук. думка, 2003. — 320 с.
294. Голоскевич Г. Правописний словник (за нормами УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISУ Всеукраїнської Академії Наук) [Електронний ресурс] / Григорій Голоскевич. — Харків, 1929. — 633 с. — Режим доступу: http://www.ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature%5C_Upload3//f2dbe13f-f94a-40fe-9d4a-525cc546aeff.pdf.
295. Енциклопедія сільського господарства / [за ред. А. Терниченка]. — Київ : Книгоспілка, 1927. — 722.

296. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [редкол.: О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. — Київ : Наук. думка, 1983. — Т. 3: Кора — М / [укл. Р. В. Болдирев та ін.]. — 1989. — 552 с.
297. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни / Анатолій Панасович Загнітко : у 4 т. — Донецьк : ДонНУ, 2012. — Т. 1 : А – Й. — 2012. — 401 с.
298. Земельні відносини в Україні : Термінологічний словник. — Київ: Торнадо ; Центр ділового співробітництва при Фонді сприяння місцевому самоврядуванню України при Президентові України, 2002. — 312 с.
299. Зубков М. Новий російсько-український словник політехнічний словник / М. Зубков. — Харків : Гриф, 2005. — 952 с.
300. Кучерявий В. П. Фітомеліорація: навч. посіб. / В. П. Кучерявий. — Львів : Світ, 2003. — 540 с.
301. Лісівництво. Терміни та визначення : ДСТУ 3404-96. Введ. 20.09.96. — Київ : Держстандарт України, 1997. — 44 с. — (Національний стандарт України).
302. Лісові меліорації : підруч. / [О. І. Пилипенко [та ін.] ; за ред. В. Ю. Юхновського. — Київ : Аграрна освіта, 2010. — 282 с.
303. Лісотехнічний словник. I. Німецько-український / [склав Є. Чикаленко]. — Подєбради : Укр. господ. академія в ЧСР та Спілки укр. техніків с.-г. в ЧСР, 1928. — 137 с.
304. Літвіненко С. Г. Основи фітомеліорації : навч. посіб. / С. Г. Літвіненко. — Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2007. — 79 с.
305. Мусієнко М. М. Екологія: Тлумачний словник [Електронний ресурс] / М. М. Мусієнко, В. В. Серебряков, О. В. Брайон. — Київ : Либідь, 2004. — 376 с. — Режим доступу : http://eduknigi.com/ekol_view.php?id=260.
306. Назаренко І. І. Ґрунтознавство. Термінологічний словник з Ґрунтознавства та географії Ґрунтів [Електронний ресурс] / І. І. Назаренко, С. М. Польчина, В. А. Нікорич. — Режим доступу: http://geoknigi.com/book_view.php?id=775.
307. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. — [3-е изд., перераб.]. — Москва : Флинта : Наука, 2003. — 320 с.

308. Паночіні С. Словник біологічної термінології. Серія практичних словників. — Вип. IV. — Харків : Держ. вид-во «Радянська школа», 1931. — 100 с.
309. Полонський Х. Словник природничої термінології. (Проект) / Х. Полонський. — Київ : Держ. вид-во України, 1928. — 263 с.
310. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови [Електронний ресурс] / Л. М. Полюга. — [2-ге вид.]. — Київ : Довіра, 2006. — 477 с. — Режим доступу : flightcollege.com.ua/.../Словники.
311. Порадник для укладачів фахових словників [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_vocab.htm#Sect3.
312. Проект тлумачного словника української мови : Для обговорення / [уклав П. Й. Горещкий]. — Київ : Видавництво АН УРСР, 1958. — 81 с.
313. Про меліорацію : Закон України. — Ст. 90. — Розд. 1, ст. 1. Визначення термінів. — Київ, 2000.
314. Російсько-український сільськогосподарський словник / [уклад. : А. П. Білоштан та ін.] / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, АН УРСР. — Київ : Видавництво АН УРСР, 1963. — 438 с.
315. Російсько-український словник : в 4-х томах / [гол. ред. А. Кримський.] — Київ : Червоний шлях ; Х. : ДВУ, 1924—1933.
316. Російсько-український словник / [І. О. Анніна [та ін.]. — Київ : Абрис, 2003. — 1424 с.
317. Російсько-український словник найбільш поширених термінів з курсу загального ґрунтознавства / [М. І. Лактіонов, І. В. Карпенко, В. В. Дегтярьов, В. О. Малюга] ; Харк. держ. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. — Харків, 1992. — 32 с.
318. Російсько-український словник наукової термінології : Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / [В. В. Гейченко [та ін.]. — Київ : Наук. думка, 1998. — 842 с.
319. Російсько-український словник термінів лісівництва / [уклад. : М. О. Галич [та ін.] ; відп. ред. П. С. Погребняк, С. М. Стойко. — Київ : Наук. думка, 1980. — 160 с.

320. Російсько-український словник : у 4 т. / [Ред. кол.: П. Ю. Гриценко (голова), І. С. Гнатюк (заст. голови), С. І. Головащук, В. В. Жайворонок та ін]. — Київ : Знання, 2011–2014. — (Академічні словники).
321. Сабалдир П. О. Практичний словник сільсько-господарської термінології. Серія практичних словників / П. О. Сабалдир. — Вип. 2. — Харків : Держ. вид-во «Радянська школа», 1931. — 92 с.
322. Свириденко В. Є. Лісівництво. підруч. / В. Є. Свириденко, О. Г. Бабіч, Л. С. Киричок ; [за ред. В. Є. Свириденко]. — Київ : Арістей, 2004. — 544 с.
323. Симоненко Л. В. Українсько-російсько-англійський словник зі зварювання / Укл. О. С. Осика, Л. О. Симоненко та ін.; відп. ред. В. М. Бернадський [Електронне видання. CD-ROM]. — Київ, 2010.
324. Словник ботанічної номенклатури. (Проект) / [уклали О. Яната і Н. Осадча]. — Київ : ДВУ, 1928. — 313 с.
325. Словник-довідник з агроєкології / [за ред. О. І. Фурдичка]. — Київ : Основа, 2007. — 272 с.
326. Словник з екології: українсько-російсько-англійсько-німецько-французький : [посібник для студентів пед. вузів] / О. М. Микитюк, О. З. Злотін. — Харків : ХДПУ, 1995. — 668 с.
327. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. — Київ : Довіра : УНВЦ «Рідна мова», 2000. — 1017 с.
328. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/36/53395/236633.html>.
329. Словник нормативних термінів і визначень у галузі охорони і використання вод / [уклад. В. Р. Лозанський] ; УкрНЦОВ. — Харків : Видавництво УкрНЦОВ, 1992. — 93 с.
330. Словник української мови : в 11 т. / [колект. авторів, за ред. І. К. Білодіда] ; АН УРСР. Ін-т мовознавства. — Т. 1–11. — Київ : Наук. думка, 1970—1980.

331. Словник української мови : у 20 т. — Т. 1—6 (А — КВАРТА) [Електронний ресурс] // Національна академія наук України. — Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>.
332. Тараненко О. О. Новий словник української мови : (концепція і принципи укладання словника) / О. О. Тараненко. — Кам'янець-Подільський, 1996. — 191 с.
333. Термінологічний словник з питань ґрунтознавства, агрохімії і меліорації ґрунтів / [редкол: гол. ред. В. В. Медведєв ; ред. А. Д. Міхновська [та ін.] / Ін-т ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського УААН. — Харків, 1998. — 80 с.
334. Термінологія. Визначення основних понять : ДСТУ 3325-96. — Київ : Держстандарт України, 1996. — 47 с.
335. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://books.dokladno.com/text.php?f=DSTU_3966-2000_Terminolohiia_Zasady_rozroblennia_standartiv_na_terminy_OCR&p=25.
336. Тлумачний словник з агроґрунтознавства / [укл: М. І. Лактіонов, В. В. Дегтярьов, В. О. Малюга, Т. М. Лактіонова; за ред. М. І. Лактіонова, Т. М. Лактіонової] ; Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. — Харків, 1998. — 75 с.
337. Толково-комбинаторный словарь современного русского языка. Опыты семантико-синтаксического описания русской лексики / [И. А. Мельчук [и др.]. — Wien : Wiener Slavistischer Almanach, 1984. — 992 с.
338. Тур О. М. Словник основних термінів землевпорядкування та кадастру / О. М. Тур, Л. В. Туровська. — Кременчук : Видавництво ПП Щербатих О. В., 2012. — 140 с.
339. Тутковський П. А. Словник геологічної термінології (Проект) / П. А. Тутковський. — Київ : Держ. вид-во України, 1923. — 96 с.
340. Українська енциклопедія лісівництва : в 2 т. / [відпов. ред. С.А. Генсірук]. — Львів : НАН України, Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1999. — Т. 1. — 464 с. ; Т. 2. — 2007. — 470 с.

341. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол. : Русанівський В. М., (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін]. — [2-ге вид., випр. і доп.]. — Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с.
342. Українська сільськогосподарська енциклопедія : у 3 т. / АН УРСР. — К., 1969.
343. Українські підручники. § 48. Болота. Штучні водойми [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrmap.su/uk-g6/781.html>.
344. Українсько-російський словник наукової термінології / [за заг. ред. Л. О. Симоненко]. — Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 416 с.
345. Універсальний словник-енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [ерозія.http://slovopedia.org.ua/29/53397/11026.html](http://slovopedia.org.ua/29/53397/11026.html).
346. Шелудько І. М. Практичний словник виробничої термінології. Серія практичних словників / І. М. Шелудько. — Харків : Держ. вид-во «Радянська школа», 1931. — Вип. 3. — 122 с.
347. Яната О. Рослина та її життя: Друге українське видання. З 154 малюнками та словничком ботанічних термінів / О. Яната. — Харків : Всеукр. с.-г. вид-во «Радянський селянин», 1926. — 127 с.